- Title – कुवलयानंद अलंकार-चन्द्रिका टीका
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – ~~94/100~~ 46/92
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari देवनागरी
- Language – संस्कृत.
- Period –
- Beginning – श्री गणेशाय नमः अनुचिन्त्य महालक्ष्मीं हरिलोचनचन्द्रिकां कुर्वे कुवलयानन्दसदलंकारचन्द्रिकाम् ।
- End – चन्द्रिकाम् इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणतत्सद्रामभट्टात्मज-वैद्यनाथकृतालंकारचन्द्रिकाख्या कुवलयानन्दटीका संपूर्ण ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - अलंकारशास्त्र
- Revisor -
- Author - अप्पयदीक्षित टीका वैद्यनाथ कृत

1. Remarks- ~~सम्पूर्ण~~ अपूर्ण

Page – 1-28 तक पूरे पृष्ठ उपलब्ध है।
39 – 48 कुछ पृष्ठ गायब है।
71 – 78 " " " "
91 – 94 तक ——— ।

- Title – ~~[illegible]~~ कुवलयानंद अलंकार-चन्द्रिका टीका
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – ~~[illegible]~~ ४६/९२
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari देवनागरी
- Language – संस्कृत.
- Period –
- Beginning – श्री गणेशाय नमः अनुचिन्त्य महालक्ष्मीं हरिलोचन-चन्द्रिकं कुर्वे कुवलयानन्दस्यलंकारचन्द्रिकाम् ।
- End – चन्द्रिकाम इति श्रीमत्पद्वाक्यप्रमाणज्ञतत्सद्रामभट्टात्मज-वैद्यनाथकृतालंकार-चन्द्रिकाख्या कुवलयानन्दटीका संपूर्ण ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - अलंकारशास्त्र
- Revisor -
- Author - अप्पयदीक्षित टीका वैद्यनाथ कृत

1. Remarks- ~~सम्पूर्ण~~ अपूर्ण

Page – 1-28 तक पूरे पृष्ठ उपलब्ध हैं।
39-48 कुछ पृष्ठ गायब हैं।
71-78 " " " "
91-94 तक ।

(१११) काशीसे

Page → 1 – 28 तक ~~[illegible]~~ पूरे पृष्ठ उपलब्ध हैं
Page – 39-48 – कुछ पृष्ठ गायब हैं
Page = 71 से 78 कुछ पृष्ठ गायब हैं।
Page → 91 से 94 तक

(१११) काशीसे

अथकुवलयानंदअलंकारचंद्रिकायांप्रारम्भः ॥

- Title – कुवलयानंद अलंकार-चन्द्रिका टीका
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages – 46/92
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari देवनागरी
- Language – संस्कृत
- Period –
- Beginning – श्री गणेशाय नमः अनुचिन्त्य महालक्ष्मीं हरिलोचनचन्द्रिकां कुर्वे कुवलयानन्दस्यालंकारचन्द्रिकाम् ।
- End – चन्द्रिकाम् इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञतत्सद्रामभट्टात्मज वैद्यनाथकृतालंकारचन्द्रिकाख्या कुवलयानन्दटीका संपूर्ण ।
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject - अलंकारशास्त्र
- Revisor -
- Author - अप्पयदीक्षित टीका वैद्यनाथ कृत

1. Remarks- अपूर्ण

Page– 1–28 तक पूरे पृष्ठ उपलब्ध हैं।
39–48 कुछ पृष्ठ गायब हैं।
71–78 " " " "
91–94 तक " " ।

(१।।) काशीसे

अथकुवलयानंदअलंकारचंद्रिकायांप्रारम्भः ॥

श्रीगणेशायनमः अनुचिंत्यमहालक्ष्मीहरिलोचनचंद्रिकांकुर्वेकुवलयानंदस्यदलंकारचंद्रिकां १ चिकीर्षितावि़घ्नसिद्धयइष्टदेवतांस्तौति भ्रमरी
ति अत्रचरणमेवपंकजमितिमयूरव्यंसकादिसमासाश्रयणात्सरिणामालंकारः चरणेआरोप्यमाणस्यपंकजस्यारोपविषयचरणात्मतापरिणतिंविना
दुरितदूरीकरणक्रियार्थत्वासंभवात् परिणामःक्रियार्थश्चेद्विषयात्मनेतितल्लक्षणात् नचपंकजमिवचरणमितिपूर्वपदार्थप्रधानउपमितसमास
एवास्त्वितिशंक्यं भ्रमरीणांकबरीभारस्यकेशपाशस्यसंबंधिनीसौगंध्यलोभात् तत्संसृष्टायाभ्रमरीततयामुखरीकृतमितिविशेषणस्यानुगुण्याभावा
त् तस्यपंकजगतत्वेनैवप्रसिद्धेरिति एतद्विशेषणावगतेनचपादपतनेनाभिव्यज्यमानागौरीविषयासुरांगनागतारतिःकविगतांतांपुष्णातीतिप्रेयोलं

श्रीगणेशायनमः भ्रमरीकबरीभारभ्रमरीमुखरीकृतंदूरीकरोतुदुरितंगौरीचरणपंकजम्
१ परस्परतपःसंपत्फलायितपरस्परौ प्रपंचमातापितरौप्रांचौजायापतीस्तुमः ॥ २ ॥

कारोपिबोध्यः १ परस्परेति प्रांचौपुरातनौजायापतीअर्थादुमामहेश्वरौस्तुमः किंभूतौ प्रपंचस्यजीववर्गस्यमातापितृरूपौ निरुपाधिकृपाश्रयत्वाद्धि
तोपदेष्टृत्वाच्च तथापरस्परसंबंधिन्यास्तपःसंपत्तेःफलवदाचरितंपरस्परंस्वरूपंययोस्तौ अत्रपरशब्दस्यक्रियाविनिमयविवक्षायांकर्मव्यतिहारेसर्व
नाम्नोद्वेवाच्येइतिवार्तिकेनद्विर्भावःअसमासवद्भावेपूर्वपदस्थस्यसुपःसुर्वक्तव्यइत्यनेनसुपःस्वादेशेचपरस्परशब्दव्युत्पत्तेः पार्वतीतपःसमृद्धिफलायितःप
रमेश्वरःपरमेश्वरतपःसंपत्फलायिताचपार्वतीत्यर्थोलभ्यतेतपःसंपत्तेश्चफलंनिरतिशयानंदइतितदुपमयापरस्परंपरमप्रेमास्पदत्वं लक्षणःश्रृंगारोव्यज्य
मानःसौभाग्यातिशयव्यंजनमुखेनशिवपौर्भावप्रकर्षपर्यवस्यतीतिसहृदयैराकलनीयम् मातापितराविति रूपकाभ्यामुक्तोपमयोःसंसृष्टिःपरस्परंचोपमयोःफला

सप्रतिप्रति पादयिष्यितानामलंकाराणामुत्पत्तेः स्वतोऽपुरुषार्थतया फलत्वायोगात् स्वारस्यास्वादौपयिकत्वेन फलत्वं प्रेक्षावतां प्रकृतग्रंथप्रवृत्तये सूचयितुं शृंगारसाधिदैवतं श्रीकृष्णं प्रति रसास्वादानंदं प्रार्थयते उद्धास्येति समुकुंदो मे महान्याग्भ्वत् भवं शाश्वतिकं भग्नावरणतया सदा प्रकाशमानं स्वे यो विगलितवेद्यांतरमानंदरसो वै रस इति श्रुतेः रसपदाभिधेयं दिशतु ददात्वित्यर्थः यथाश्रुते मुक्तिप्रार्थनायाः प्रकृतेऽसंगतापत्तेः स कः यो धन्यैर्महामहिमपुण्यशालिभिर्नारदादिमुनिभिर्योगकयायोगकौशलेन हृदयाब्जस्य उरसो मध्यवर्तिनो हृदयपुंडरीकस्य कोशं मुकुलं अधोमुखतया विद्यमानं उद्धास्य रेचकप्राणायामेनोर्ध्वमुखं कृत्वा चिराद्रुकालं यथारुचि विषयेकृत्य गृह्यमाणोपि रामकृष्णाद्यभिमतमूर्तिध्यानगोचरीक्रियमाणोपि परितः पूर्णरूपमस्त तथाभूतोऽपरिच्छिन्नब्रह्मरूपः अविरतं निरंतरं मुक्तिदशायां स्फुरति प्रकाशत इति विरोधालंकारः औपासनिकरूपस्य कल्पितत्वेन च तत्परिहारः अथवा योगिभिरप्यचिंत्यस्वरूप इति माहात्म्यातिशयवर्णनं अत्र योगिगतभगवद्विषयकरतिभावस्य कविगततत्प्रसंगतया प्रेयोलंकारः २ चिकीर्षितस्य ग्रंथस्य प्रयोजनाभिधेये प्रदर्शयति अलंकारेष्विति एतच्चोभयान्

उद्धास्य योगकलया हृदयाब्जकोशं धन्यैश्चिरादपि यथारुचि गृह्यमाणः ॥ यः प्रस्फुरत्यविरतं परिपूर्णरूपः श्रेयः स मे दिशतु शाश्वतिकं मुकुंदः ३ अलंकारेषु बालानामवगाहनसिद्धये ललितः क्रियते तेषां लक्ष्यलक्षणसंग्रहः ४ येषां चंद्रालोके दृश्यंते लक्ष्यलक्षणश्लोकाः प्रायस्त एव तेषामितरेषां तु भिनवा विरच्यंते ५ ॥

अलंकारेषु अर्थालंकारेषूपमादिषु विषये बालानामव्युत्पन्नानां तेष्ववगाहनस्य व्युत्पत्तेः सिद्धये इत्यर्थः तेषां ये लक्ष्यलक्षणे तयोः संग्रह इति नित्यसापेक्षत्वात्समासः लक्ष्यमुदाहरणं अलंकारत्वं च रसादिभिन्नव्यंग्यभिन्नत्वे सति शब्दार्थान्यतरनिष्ठा या विषयिता संबंधावच्छिन्ना चमत्कृतिजनकतावच्छेदकता तदवच्छेदकत्वं अनुप्रासादिविशिष्टशब्दज्ञानादुपमादिविशिष्टार्थज्ञानाच्च चमत्कारोदयात्तेषु लक्षणसमन्वयः शब्दार्थयोर्ज्ञानमिश्चमत्कृतिजनकतायां विषयितयावच्छेदकत्वेन तद्विशेषणीभूतानुप्रासोपमादेस्तन्निष्ठावच्छेदकतावच्छेदकत्वात् रसवदाद्यलंकारसंग्रहाय व्यंग्योपमादिवारणाय च भेदद्वयगर्भं सत्यंतोपादानं ४ परकीयग्रंथापहारशंकानिरासायाह येषामिति येषामलंकाराणां चंद्रालोके चंद्रालोकाख्यग्रंथे त एव ते सनंतरं लिख्यंत इति शेषः तत्रस्थितानामपि केषांचिद्दलेस्वनात्माय दृत्युक्तं यथाऽनंतरश्लोकस्योत्तरार्धं तत्रैवं दृश्यते हृदयेलेखतो रुच्चैस्तन्वंगि स्तनयोरिवेति स्वयं तत्त्वन्यदेव विरचितमिति एवं च तदीयत्वेन कथनादाशंकानिरासः ५

कु॰टी॰ संभवत्सर्वालंकारेषुनिरूपणीयेषुवहुत्वालंकारघटकतयासुप्रसिद्धतयाचप्रथमसुपमालंकारंलक्षयति उपमेति अयंचलक्ष्यनिर्देशः शेषंलक्षणं सादृश्यलक्ष्मीश्चमत्कृ
चं॰ तिजनकता तद्विशिष्टंसादृश्यमितियावत् धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् लक्षणंमाचष्टेयत्रेति यत्रकाव्ये वृत्तित्वंसप्तम्यर्थः तच्चशक्तिलक्षणान्यतरसहकारेणवोध
२ कत्वसंवंधेन उपमानमधिकगुणंचंद्रादि उपमेयंवर्ण्यमानंकामिनीवदनादि सत्हृदयःकाव्यभावनापरिपक्ववुद्धिःव्यंग्यस्यमर्यादाप्रतीतिनियमरूपायया
व्यंजनेत्यर्थः अत्रचोपमानोपमेययोरितिस्वरूपकथनंनतुलक्षणांतर्गतंआवर्त्तनीयाभावात् आत्माश्रयापादकत्वाच्च उपमानत्वोपमेयत्वयोरूपमाघटितत्वा
त् एतच्चाग्रेव्यक्तीभविष्यति इत्थंचालंकारत्वेसतिसादृश्यत्वमुपमालंकारलक्षणंवोध्यं एवमग्रेप्यधिकारप्राप्तमलंकारत्वविशेषणंवोध्यं हंसीत्यादि अत्रता
वदिवार्थेसादृश्येनिरूपितत्वसंसर्गेणहंस्यादेरन्वयः सादृश्यस्यप्रयोजकत्वसंसर्गेणस्वर्गगावगाहनाश्रयत्वरूपेसाधारणधर्मेतस्यचस्वरूपसंवन्धेनकीर्तौ सा
दृश्यस्यनिपातार्थतयानामार्थंप्रतिसाक्षात्संवंधेनविशेष्यत्वेविशेषणत्वेचवाधकाभावात् तथाचहंसीनिरूपितसादृश्यप्रयोजकस्वर्गगाकर्मकावगाहना

उपमायत्रसादृश्यलक्ष्मीरुल्लसतिद्वयोः हंसीवकृष्णतेकीर्तिःस्वर्गगामवगाहते ६ यत्रोपमानोपमेययोःसत्हृदयहृदयाह्लादक
त्वेनचारुसादृश्यमुद्भूततयोल्लसतिव्यंग्यमर्यादांविनास्पष्टंप्रकाशतेतत्रोपमालंकारःहंसीवेत्युदाहरणं ॥ ७ ॥

श्रयत्ववतीकीर्तिरितिवोधः नचैवंस्वर्गगावगाहनमिवशब्दश्चेसाद्यग्रिमग्रंथेधात्वर्थस्यसमानधर्मत्वोक्तिर्विरुद्धेतिवाच्यं तदाश्रयत्वस्यसमानधर्मत्वेतस्यतयात्व
स्योविवक्षितत्वेनविरोधाभावात् तथासतितत्रैवकुतोनसादृश्यान्वयइतिचेत् नधात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंसर्गेणशाब्दवोधेवि ॥
शेष्यतयाविभक्त्यर्थोपस्थितेर्हेतुत्वात् नचनिपातार्थभिन्नवृत्तित्वेनप्रकारताविशेषणीयेतिवाच्यं घटोनपश्यतीत्यादौघटाद्यन्विताभावस्यकर्मतासंसर्गेणद
र्शनेन्वयापत्तेः यदितुधात्वर्थेपितात्पर्यवशात्सादृश्यान्वयोनुभवसिद्धस्तदाधात्वर्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासंवंधेनान्वयवुद्धिंप्रतिनञ्जन्योप
स्थितेःप्रतिवंधकत्वमात्रंपरिकल्प्यघटोनपश्यतीत्यादौपूर्वोक्तान्वयवोधोनिराकरणीयइतिदिक् एवमरविंदमिवसुंदरवदनमित्यादावरविंदादिनिरूपित
सादृश्यस्यप्रयोजकतासंसर्गेणसुंदरपदार्थैकदेशेपिसुंदरत्वेऽनुभववलादन्वयस्तद्विशिष्टस्यचाभेदेनमुखादौ ८ ॥

इत्थंचारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकसौंदर्यवदभिन्नंवदनमित्यन्वयबोधः अरविंदसुंदरमितिसमासेत्वरविंदपदेनअरविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकंलक्ष्य
ते तस्याभेदेनपदार्थैकदेशेसौंदर्येन्वेति एवंचारविंदनिरूपितसादृश्यप्रयोजकाभिन्नसौंदर्यवदभिन्नंवदनमित्यन्वयबोधः एकदेशान्वयायोगादरविंदपदमे
वलक्षणयासर्वार्थबोधकंसुंदरपदंतुतात्पर्यग्राहकमित्येके अरविंदमिववदनमित्यत्रारविंदनिरूपितसादृश्यवद्वदनमितिबोधःसादृश्यस्यनिपातार्थत्तयाभे
देननामार्थान्वयेबाधकाभावात् अरविंदमिवभातीत्यत्रभातेर्ज्ञानार्थकत्वेऽरविंदेपदस्यअरविंद निरूपितसादृश्यप्रकारकज्ञानविषयेलक्षणातस्यचाभेदेन
मुखादावन्वयः शेषंतात्पर्यग्राहकं पूर्वोक्तदिशावासादृश्यस्यैवप्रकारितासंसर्गेणधात्वर्थेन्वयः अत्रैवसौंदर्येणेतिधर्मोपादानेतृतीयार्थस्यप्रयोज्यत्वस्यसादृश्ये
न्वयात्सौंदर्यप्रयोज्यारविंदनिरूपितसादृश्यप्रकारकज्ञानविषयइतिबोधः आद्यकल्पेतुअरविंदपदमेवसर्वार्थबोधकमितरत्तात्पर्यग्राहकमितिध्येयं इयंच

इयंचपूर्णोपमेत्युच्यते हंसीकीर्तिः स्वर्गगावगाहनमिवपावद्ध्येतेतेषामुपमानोपमेय
साधारणधर्मोपमावाचकानांचतुर्णामप्युपादानात् ॥

सादृश्यस्यपदार्थांतरत्वमतेशाब्दबोधरीतिरुपदर्शितातत्समानधर्मरूपत्वेतुचंद्रइवमुखमित्यादौचंद्रवृत्तिधर्मवन्मुखमितिबोधः अत्रैवाह्लादकमितिसमान
धर्मोपादानेइवार्थस्यधर्मस्याह्लादकत्वेपदार्थैकदेशेऽन्वयः तदसहिष्णुतायांतुचंद्रनिष्ठाह्लादकत्ववति आह्लादकपदस्यलक्षणाचंद्रादिपदंतात्पर्यग्राहकंचे
९ दंद्रमित्यत्राप्येकदेशेसादृश्येचंद्रान्वयःससंबंधिकत्वात् सदृशपदंचाचंद्रसादृश्यविशिष्टेलाक्षणिकं अत्रैवाह्लादकत्वेनेत्युक्तावभेदस्तृतीयार्थस्तस्यचसदृशप
दार्थैकदेशेधर्मेन्वयस्तथाचाह्लादकत्वाभिन्नचंद्रवृत्तिधर्मवदभिन्नंमुखमितिबोधःसदृशपदमेववासर्वार्थबोधकमि तरत्तात्पर्यग्राहकमित्येवंविधाअन्वयप्रणालि
श्रेणयस्तत्रतत्रशाब्दमुखतिनिपुणैरनुसंधेयाइत्यलंप्रसक्तानुप्रसक्तपरिचिंतनेन इ पूर्णोपमेतीत्यनंतरमालंकारिकैरितिपूरणीयं तत्वेचविशेषतउपात्तशाब्दश
क्तिप्रतिपादितोपमानोपमेयकत्वेसतिविशेषतः शाब्दोपात्तसमानधर्मकत्वेचसतिविशेषतःस्वनिरूढशाब्दगम्यत्वं स्वपदमुपमापरं उपमानलुप्तापामपिलक्षणपो

कु॰टी॰ उपमेयलुप्तायां स्मरवधूयंतीत्यादावात्मन उपमेयस्याध्याहृते नात्मानमिति शब्देन बोधनादुपात्तेति शब्दविशेषणं एवमपि तन्वीत्यनेनाप्योपमेयस्य काम्य
चं॰ स्य सदृशं न दृश्यत इत्येवं विधायां लुप्तोपमानायामुपमानस्य च सदृशपदोपात्तत्वाद्विशेषत्तइति उपमेयोपमानतावच्छेदकरूपेणेत्यर्थः धर्मलुप्तायामप्यु
३ पमावाचकेन सामान्यतो धर्मस्योपात्तत्वाद्विशेषत इति उपमाप्रयोजकतावच्छेदकरूपेणेत्यर्थः वाचकलुप्तायामपि लक्षणयोपमानादिपदेनोपमावग
मात्तद्वारणाय विशेषतः स्वनिरूढेति उपमायां च निरूढा इव वद्वा यथा शब्दा इत्याद्यभियुक्तोक्तिसंगृहीता इवादयः अत्र निपातरूपस्यैवादेरुपसर्गव
त् द्योतकत्वमेव कथमन्यथा शरैरुस्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन् रसानिवेत्यादावुस्रादिपदोत्तरस्तृतीयादिसंगतिः उस्रादेरुद्धरणक्रियां प्रत्यकरणत्वात् इवा
र्थसादृश्यान्वयित्वे तु करणीभूतशरविशेषणत्वाभावाच्च द्योतकत्वे तूस्रादिपदस्योस्रसदृशपरत्वे योस्रसदृशैः शरैरिति शरविशेषणत्वेन तृतीयादिसं
गतिरिति वैय्याकरणमतं तु नादरणीयं उपास्यते गुरुरित्यादौ धात्वर्थासनक्रियायाश्च कर्मकतया कर्मत्वलकारानुपपत्तिरूपबाधकस्योपसर्गवाचकतायामि
वेवादिवाचकतायामभावेन दृष्टांतवैषम्यस्य सुस्फुटत्वात् विशेषणविशेष्ययोः समानविभक्तिकतायां विशेष्येण सहैकार्थभवेद्यत्र विशेषणं तत्र लिंगादयः
प्रायो विशेष्यस्य विशेषण इत्यनुशासनस्यैवोपमानोपमेययोरपि तस्यां लिंगसंख्याविभेदेपि उपमानोपमेयता विभक्तिः पुनरेकैव उपमानोपमेययोरित्य
नुशासनस्य सत्त्वेनोपमानपदोत्तरस्तृतीयादेः साधुत्वार्थंतयोपपत्तेश्च तस्माद्वाचकत्वमेवेवादीनां युक्तं चैतत् अन्यथा सकलालंकारिकसंमतस्येव शब्दप्र
योगे श्रौतीत्वस्य दत्तजलांजलित्वायत्तेः रूढिप्रयोजनयोरन्यतरस्याभावेन चंद्रादिपदेन चंद्रसदृशलक्षणायां निषिद्धलाक्षणिकत्वरूपनेयार्थत्वदोषा
पत्तेश्च अपि चंद्र इवादेर्द्योतकत्वे नयेचंद्रादेरुपमानस्य पदार्थैकदेशतया तत्र साधारणधर्मान्वयानुपपत्तिरिति दिक् उपमानेत्यादि उपमानत्वं चोपमानि
पकत्वेन विवक्षितत्वं तदाश्रयत्वेन विवक्षितत्वं चोपमेयत्वं साधारणत्वं च धर्मस्य रासिकमौपचारिकं बिंबप्रतिबिंबभावकृतं श्लेषकृतं वस्तुप्रतिवस्तुभा
वेन समासभेदाश्रयणेनेत्यनेकधा चित्रमीमांसायां प्रपंचितं तत्र स्वर्गगावगाहनस्य तथात्वमौपचारिकं कीर्त्तेस्तस्य रासिकत्वाभावात् उपादानादिति वाच
कस्योपादाने निर्देशः इतरेषां तु शब्देन प्रतिपादनं तदिति चिंतनीयं ६

साधारण्यप्रकारविशेषोपदर्शनायोदाहरणांतरमाह यथावेति गुणदोषाविति गुणदोषावर्थात्परस्य गृह्णन् जानन् बुधः पंडितः पूर्वं पूर्वनिर्दिष्टं गुणं शि
रसा श्लाघते आंदोलितेन शिरसाभिनंदयति परं परतो निर्दिष्टं दोषं कंठे नियच्छति निरुणद्धि वाचा कंठात् बहिर्नोद्घाटयतीत्यर्थः कद्रुवदिंदुक्ष्वेडौ चं
द्रगरले गृह्णन्नुपाददान ईश्वरो हर इव सोपि हि पूर्वं चंद्रं शिरसा श्लाघते तत्पूर्वकं धारयति परं च गरलं कंठे नियच्छति स्थापयतीति क्ष्वेडस्तु गरलं विषमित्यमरः
७ शंकते अत्र यद्यपीति साधारणत्वेनाभिमतो धर्मः गृह्णन् शिरसा श्लाघते पूर्वमित्यादिनोक्तो यद्यपि नैकोन साधारण इति योजना गृह्णन्नित्यादिनोक्त
एकोपि धर्मः साधारणो नेति वा यथाश्रुते साधारणस्य साधारणत्वाभावोक्ते रसंगतत्वापत्तेः साधारण्याभावे हेतुः उपमान इत्यारभ्य इति भेदादित्यंतेनोक्तः

यथावा गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निंदुक्ष्वेडाविवेश्वरः शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कंठे नियच्छति ७ अत्र यद्यप्युपमानोपमेययोर्नैकः सा
धारणो धर्मः उपमाने ईश्वरे चंद्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य चंद्रस्य शिरसा श्लाघनं वहनं उत्तरस्य गरलस्य कंठे नियमनं
संस्थापनं उपमेये तु बुधे गुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसा श्लाघनं शिरःकंपेनाभिनंदनं उत्तरस्य दोषस्य कंठे निय
मनं कंठादुपरि वाचाऽनुद्घाटनमिति भेदात् तथापि चंद्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च बिंबप्रतिबिंबभावेनाभेदादुपादानज्ञानादीनां गृह्णन्नि
त्येकशब्दोपादानेनाभेदाध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्माद्विशेषः॥ समाधत्ते तथापीति वस्तुगत्या साधारण्याभावेपीत्यर्थः चंद्रगरलयो
रित्यादि यथाक्रमं चंद्रगुणयोर्गरलदोषयोश्चेत्यर्थः बिंबप्रतिबिंबभावेन प्रतीयमानसादृश्ययोरुपमानोपमेयधर्मयोर्भिन्नशब्दोपात्तत्वरूपेण अभेदात् अभेदा
ध्यवसायात् एतच्च साधारणधर्मतेत्यत्रान्वेति ज्ञानादीत्यादिना शिरसा वहनाभिनंदनयोः कंठस्थापनेन तद्बहिरनुद्घाटनयोश्च संग्रहः गृह्णन्नित्यादीत्यादि
ना च शिरसा श्लाघते कंठे नियच्छतीत्यनयोः संग्रहः अभेदाध्यवसायादिति अभेदस्याध्यवसायादाहार्यनिश्चयादित्यर्थः साधारणधर्मतेति साधारण
धर्मत्वाभिमानविषयतेत्यर्थः पूर्वस्मात्पूर्वोदाहरणात् इति विशेष इत्यन्वयः न चैवं साधर्म्यप्रतीत्युपपादनेपि वस्तुतस्तु तत्तदभावात्कथमुपमालक्षणसमन्व
य इति वाच्यं चमत्कारविशेषप्रयोजकसाधारणत्वाध्यवसायविषयधर्मत्वस्यैवोपमालक्षणघटकत्वमित्यभिप्रायादिति

कु॰ टी॰ चं॰ ४

लोकेविंबप्रतिविंबभावव्यपदेशस्यगगनजलाशयादिगतचंद्रादिविषयतयाप्रसिद्धेः कथंप्रकृतेतद्व्यपदेशइत्याशंकायामाह वस्तुतइत्यादि अभिन्नयोःतथा ध्यवसितयोःपृथगिति भिन्नशब्देनेत्यर्थः विंबप्रतिविंबभावइति विंबप्रतिविंबभावपदवाच्यमित्यर्थः समयइति संकेतइत्यर्थः पूर्णायामुपमानादिसमग्रता॥ नियमप्रसिद्धेस्तद्विपरीतायांलुप्तोपमायांसर्वलोपनियमाशंकानिरासायलक्षणपूर्वकंतांविभजते वर्ण्येत्यादिना चकारोवाशब्दार्थे तदनंतरंस्वलोपइत्यध्या॥ हार्यंएवंचेतरेतरयोगाविवक्षयावर्ण्यस्योपमानस्यधर्मस्योपमावाचकस्यवालोपे अन्यतमानुपादानेलुप्तोपमा साचएकद्वित्र्यनुपादानैस्त्रिधाभिन्नेति पूर्वापर

वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोःपरस्परसादृश्यादभिन्नयोःपृथगुपादानंविंबप्रतिविंबभावइत्यालंकारिकसमयः वर्ण्योपमानधर्माणामुपमावाचकस्यच एकद्वित्र्यनुपादानैर्भिन्नालुप्तोपमाष्टधा ८ तडिद्गौरीन्दुतुल्यास्याकर्पूरंतीदृशोर्मम कांतास्मरवधूयंतीह दृष्टातन्वीरहोमया ९ यत्तयामेलनंतत्रलाभोमेयश्चतद्रतेः तदेतत्काकतालीयमवितर्कितसंभवं १० उपमेयादीनांचतुर्णांमध्येएकस्यद्वयोस्त्रयाणांवाप्रतिपादकशब्दाभावेनलुप्तोपमेत्युच्यते साचाष्टधायथा वाचकलुप्ता १ धर्मलुप्ता २ धर्मवाचकलुप्ता ३ वाचकोपमेयलुप्ता ४ उपमानलुप्ता ५ वाचकोपमानलुप्ता ६ धर्मोपमानलुप्ता ७ धर्मोपमानवाचकलुप्ताचेति ८ तत्रोपमानलोपरहिताश्चत्वारोभेदास्तडिद्गौरीत्यादिश्लोकेनप्रदर्शिताः तद्वतोभेदाउत्तरश्लोकेनदर्शिताः तत्रतडिद्गौरीत्यत्रवाचकलोपस्तडिदिवगौरीत्यर्थेउपमानानिसामान्यवचनैरितिसमासविधायकशास्त्रकृतः इंदुतुल्यास्येत्यत्रधर्मलोपःसत्वैच्छिकः नशास्त्रकृतः कांत्याइंदुतुल्यास्येत्यपिवक्तुंशक्यत्वात्

भ्याम्युक्तंभवति ८ तडिदित्यादीन्युदाहरणानि अर्थतोव्याचष्टे उपमेयादीनामिति वस्तुतोलाघवात्पूर्णाभिन्नत्वंलक्षणंबोध्यं लक्षणवाक्यगतंक्रममुपेक्ष्योदाहरणक्रमानुसारेणविभागंदर्शयति यथेत्यादिवाचकलुप्तेति वाचकत्वंचात्रानुपूर्वीविशेषवत्तयोपमाबोधनेनिरूढत्वं तच्चशक्त्यानिरूढलक्षणयावा तत्रायमिवादेर्द्वितीयंतुसुहृत्सदादेरिति तदभावात्तडिद्गौरीत्यादौवाचकलोपःसमासानुशासनेननिरूढलक्षणावगमेपि अनुपूर्वीविशेषवत्तयाशब्दविशेषस्यतदबोधनात् शास्त्र

कुवलयानंदचंद्रिका

कर्पूरंतीसत्रेति अत्रसर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वावक्तव्य इत्यनेनविहितः क्विप्लुप्तोपिस्मर्यमाणोधर्ममात्ररूपं आचारंबोधयति कर्पूरपदंचलक्षणयाक
र्पूरसादृश्यंतस्यचातिरिक्तत्वेपूर्ववत्प्रयोजकतासंसर्गेणाचारेन्वयोधर्मरूपत्वेत्वभेदेन वस्तुतस्तुक्विप्लोपाप्रतिसंधानेपि तथाबोधात्कर्पूरादिशब्दाएव कर्पूरा
दिसादृश्यप्रयोजकाभिन्नंतत्सादृश्याभिन्नंवाचारंलक्षयंतीतिपुक्तंननुवाचकस्येवादेरनुपादानाल्लोपोयुक्तः साधारणधर्मस्यत्वाचाररूपस्यक्विबुपात्ततया
कथंलोपस्तत्राहकर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थस्यक्विपइति कर्पूरस्येवेतीवार्थवतिः आनंदात्मकः जनकतासंबंधेन वस्तुगत्या आनंदस्वरूपोयआचारस्तद्बोधकस्ये
त्यर्थः ननुक्विप्लोपाज्ञानेप्याचारप्रतीतेः कर्पूरादिपदानामेवतद्बोधकत्वपक्षेकथंधर्मलोपः संगमनीयइतिचेत् अत्रप्राचः एवमपितद्वाचकतयाविहितस्य
क्विपोलोपात्तल्लोपव्यपदेशः अतएवात्रसमानार्थकः क्यच्नोपातः तस्यालुप्तत्वादित्याहुः नव्यास्तुधर्ममात्ररूपस्याचारस्योपादानेपि आनंदत्वादिना विशेष

कर्पूरंतीत्यत्रधर्मवाचकलोपः कर्पूरमिवाचरंतीत्यर्थेविहितस्य कर्पूरवदानंदात्मकाचारार्थकस्यक्विपइवशब्देनसहलोपात् अत्र
धर्मलोपऐच्छिकः नयनयोरानंदात्मकतया कर्पूरंतीतितदुपादानस्यापिसंभवादिति कांत्यास्मरवधूयंतीत्यत्र वाचकोपमेयलोपः
अत्रकांत्येतिविशेषणसामर्थ्यात्स्वात्मानंकामवधूमिवाचरंतीत्यर्थस्यगम्यमानतयास्वात्मनउपमेयस्यसहोपमावाचकेनानुपा
दानात् सत्वैच्छिकः स्वात्मानंस्मरवधूयंतीत्युपमेयोपादानस्यापिसंभवात्

रूपेणानुपादानाद्धर्मलोपोयुक्तएव अन्यथाइंदुतुल्यास्येत्यादेर्धर्मलुप्तोदाहरणस्यासंगतत्वापतेः नचैवंक्यजादावपिधर्मलुप्तास्यादितिवाच्यंइष्टापत्तेरि
त्याहुःस्मरवधूयंतीतात्रेति ननूपमानादाचारइतिकर्मभूतादुपमानादाचारेक्यचोविधानात्स्मरवधूरतीमिवाचरंतीत्यवगमेप्यात्मानमन्यांवेति कथंनिर्ण
यस्तत्राहविशेषयेति रत्स्नुरूपाचरणस्यकांतिकरणकत्वरूपविशेषणसामर्थ्यादित्यर्थः कांतेः स्वरसतः स्वीयत्वावगमादितिभावः नचात्मनउपमेयस्यत
न्वीपदेनोपादानात्कथंलोपइतिवाच्यं तस्याद्वितीयांततयाकर्मभूतोपमेयासमर्पकत्वात् आत्मानमित्यध्याहृतेनैवतद्बोधात् अत्रचस्मरवधूपदेनस्म
रवधूसादृश्यंलक्ष्यते तस्यचप्रयोजकत्वसंसर्गेणाभेदेनवाऽऽचारेन्वयः तथाचस्मरवधूसादृश्याभिन्नआत्मकर्मकोयआचारस्तदाश्रयस्तन्वीतिबोधः ॥

काकतालीयेति वृत्तिविषये समासविषये ज्ञापकादिति इवार्थसमासाभावे तद्धिषयादित्यनेनेवार्थविषयसमासानुवादोऽनुपपन्नस्तेन ज्ञापकइत्यर्थः उभयत्र काकागमनतालपतनयोः उपमेयमित्यनंतरं क्रमेणेति शेषः तेनेति काकतालसमवेतक्रियापरयोः काकतालपदयोरिवार्थसमासेनेत्यर्थः काकतालसमागमेति अयंभावः काकागमनतालपतनयोरुपमानत्वेतदुपमेययोः स्वीयगमनतन्व्यवस्थानयोः पृथगनुपात्तत्वेनोपमेयतयान्वयायोगात्काकतालसमागम एवोपमानं इत्थंच काकतालसमागमसदृशं काकतालपदार्थस्तस्यचाभेदेन स्वीयतन्वीसमागमरूपेउपमेयेऽन्वयइति ततइति ताइशसमासोत्तरमित्यर्थः इतितदर्थइति काकतालपदलक्षितस्य काककृततालफलोपभोगसदृशस्याभेदेन तन्वीरतिलाभरूपेणोपमेयेनान्वयादितिभावः अत्रपतनदलितमितिरहोदर्श

काकतालीयमित्यत्र काकतालशब्दौ वृत्तिविषये काकतालसमवेतक्रियावर्तिनौ तेन काकागमनमिव तालपतनमिव काकतालमितीवार्थसमासात्तद्विषयादितिज्ञापकात्समासः उभयत्रोपमेयं त्वसक्तचित्तस्मनंतत्रैवरहस्थितन्व्या अवस्थानेचतेनत्वस्य तस्याश्चसमागमः काकतालसमागमसदृश इतिफलति ततः काकतालमिव काकतालीयमिति द्वितीयस्मिन्निवार्थसमासात्तद्विषयादिति सूत्रेण इवेप्रतिकृताविसर्पिकारस्येन छप्रत्ययः तथाच पतनदलितं तालफलं यथाकाकेनोपभुक्तमेवंरहोदर्शनसुभितत्वदयातन्वीस्त्वेनोपभुक्तेतितदर्थः ततश्चात्र काकागमनतालपतनसमागमरूपस्य काककृततालफलोपभोगरूपस्यचोपमानस्यानुपादानात् प्रत्ययार्थोपमायामुपमानलोपः समासार्थोपमायांवावाक्योपमानलोपः सर्वोप्ययंलोपस्तुप्रत्ययविधायकशास्त्रकृतः ९ नस्तुभितत्वदयेतिचविंवप्रतिविंवभावायन्नधर्मस्वरूपकथनंनत्वेवमन्वयाकारइतिवोध्यं नवसहृदुश्चरिताभ्यां काकतालपदाभ्यां कथमुपमानद्वयावगमइतिवाच्यं अनुभवानुसार्यनुशासनेनमुरतिवैचित्र्यस्यस्फुटंप्रतिपत्तेरिति एवंदुरूहत्वादयंव्याख्यायत्तत्रोपमानत्वमादौ श्चतुरोपिभेदान्प्रदर्शयितुमाहततश्चेति काकागमनेत्यादि काकागमनतालपतनरूपोयः समागमस्तद्रूपस्येत्यर्थः इदंच काकागमनमिव तालपतनमिवेति महाभाष्यगतविग्रहवाक्यविरोधशंकापरिहाराय उक्तं समागमस्यताइशक्रियाद्वयाभिन्नत्वेनोक्तयुक्त्यात्सोक्तार्थएवपर्यवसानात् विशिष्टोपमायांविशेषयोपमावगतिवत्समागमोपमायामपितद्वयवक्रिययोर्यथायोगंगम्यमानात्प्रुपमामभिप्रेत्यमहाभाष्यकृतातादृशविग्रहवाक्यप्रणयनमित्याशयः

मि

धर्मस्यानुपादानइति तत्स्थाने अभवत्किं ब्रवीमितेइति पाठइतिभावः इतिश्रीमत्सदुपाध्यायरामभट्टसूरिवरात्मजवैद्यनाथविरचितायामलंकारचंद्रिकाख्यायांकुवलयानंदटीकायामुपमाप्रकरणंसंपूर्णं यद्यप्युपमानंतरंतन्मूलालंकारेषुसंभवत्साहृश्यात्उपमेयोपमैवप्रथमंनिरूपयितुमुचितानत्वारोपितसादृश्यनिबंधनोनन्वयस्तथापितद्वितीयसदृशव्यवच्छेदफलकतयातृतीयसदृशव्यवच्छेदफलिकामुपमेयोपमामपेक्ष्याशीघ्रोपस्थितिकत्वमभिप्रेत्यप्रथमंनिरूपयतिउपमानोपमेयत्वमिति उपमानत्वमुपमेयत्वंचेत्यर्थः इंदुरिंदुरिवेत्यादौश्रूयमाणत्वात् विवक्ष्यतइतिचशेषः एवंचैकस्यैववस्तुनोयदुपमानत्वमुपमेयत्वंचविवक्ष्यतेतदनन्वयइत्यन्वयः असंभवशंकानिरासायमध्येउदाहरणोक्तिः नहूकलस्वरास्यभणितिरिवमतिर्मतिरिवचेष्टेत्यादिरशनोपमायामतिव्याप्तिःतत्रमत्यादेरेक

अवितर्कितसंभवमितिसाधारणधर्मस्यानुपादानेप्रत्ययार्थोपमायांधर्मोपमानलोपःसमासार्थोपमायांधर्मोपमानवाचकलोपः इतिसूक्ष्मदृष्ट्यावधारितव्यं एतेषामुदाहरणांतराणिविस्तरभयान्नलिख्यंते उपमानोपमेयत्वंयदेकस्यैववस्तुनःइंदुरिंदुरिव श्रीमानित्यादौतदनन्वयः ११ एकस्यैववस्तुनउपमानोपमेयत्ववर्णनमनन्वयः वर्ण्यमानमपिस्वस्यस्वेनसाधर्म्येनान्वेतीतिव्युत्पत्तेः अनन्वयिनोऽप्यर्थस्याभिधानंसदृशांतरव्यवच्छेदेनानुपमत्वद्योतनायेंदुरिंदुरिवश्रीमानित्युक्तेश्रीमत्त्वेनचंद्रस्यनान्यःसदृशोस्तीतिसदृशांतरव्यवच्छेदोलक्ष्यते ॥ ८ ॥

स्यैववस्तुनउपमानत्वस्योपमेयत्वस्यचवर्णनात् अथैकस्यवस्तुनोयदेकनिरूपितमुपमानत्वमुपमेयत्वंचेतिविवक्षितं एकपदस्यावृत्तिकल्पनात् इत्थंचरशनोपमायांमत्यादेश्चेष्टादिनिरूपितमुपमानत्वंभणित्यादिनिरूपितंतूपमेयत्वमित्येकनिरूपितोपमानोपमेयत्वविरहान्नातिव्याप्तिरित्युच्यतेतदाखमिवजलंजलमिवखमित्युपमेयोपमायामतिव्याप्तिःतत्रैकस्यैववस्तुनोगगनस्यएकजलनिरूपितस्योपमानत्वस्योपमेयत्वस्यचवर्णनादितिचेन्मैवं एकस्यैवेतिविरोधद्योतकैवकारबलेनस्वाश्रयनिरूपितयोरुपमानोपमेयत्वयोर्लाभेनक्वाप्यतिप्रसंगाभावात् अस्तिहिइंदुरिंदुरिवेत्यनन्वयेउपमानत्वमुपमेयत्वंचस्वाश्रयेंदुनिरूपितंनतुरशनोपमायामुपमेयोपमायांवेतिसंक्षेपः अनन्वयपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह वर्ण्यमानमपीति नान्वेतीति नसंबध्यतइत्यर्थः साधर्म्यस्यभेदघटितत्वादितिभावः

नन्वेवं सरससंबद्धप्रलापत्वापत्तिरित्यत आह अनन्वयिनोपीति वाधितस्यापीत्यर्थः अर्थस्य साधर्म्यस्य अभिधानं आहार्यारोपरूपतया प्रतिपादनं सदृशांतरव्य
वच्छेदेन सदृशांतरव्यावृत्तिबोधद्वारेण एतदेव विशदयति इंदुरित्यादिना इत्थं च सदृशांतरव्यावृत्तिसूचनद्वारानुपमत्वद्योतनरूपप्रयोजनवत्त्वादापाततो
रुद्ररोदनार्थवादवत् द्वारमात्रतया सादृश्यप्रतिपादनेपि नासंबद्धप्रलापतापत्तिरिति भावः उदाहरणांतरमाह यथा वेति गगनाकारं गगनसदृशं इवेत्यतः
प्राक् युद्धमित्यध्याहार्य उदाहरणांतरप्रदर्शने वीजमाह पूर्वोदाहरणेति वैपुल्यादेरित्यादिपदात् गांभीर्यदारुणत्वयोः संग्रहः इत्यनन्वयप्रकरणं अथो
पमेयोपमां लक्षयति पर्यायेणेति अयौगपद्येनेत्यर्थः वाक्यभेदेनेति यावत् ततउपमानोपमेयत्वे विवक्ष्यत इति शेषोऽत्रापि वोध्यः उपमेयोपमेति लक्ष्यनि
र्देशः उपमेयेनोपमेति व्युत्पत्तेः धर्मोर्थ इवेत्युदाहरणं अर्थो धनं पूर्णश्रीः पूर्णसमृद्धिः अत्र च धर्मार्थयोर्द्वयोर्वाक्यभेदेन उपमानत्वमुपमेयत्वं च वर्णितं तत्राद्यवा

तत अस्वेनापि सादृश्यासंभवादनुपमत्वे पर्यवसानं यथा वा गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः रामरावणयोर्युद्धं रामरावण
योरिव पूर्वोदाहरणे श्रीमत्त्वस्य धर्मस्योपादानमस्ति इह तु गगनादिषु वैपुल्यादेर्धर्मस्य तन्नास्तीति विशेषः पर्यायेण द्वयोस्तच्चेदुप
मेयोपमा मता धर्मोर्थ इव पूर्णश्रीरर्थो धर्म इव त्वयि १२ द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसदृशव्यवच्छेदार्थं ॥

क्येर्थस्योपमानत्वं धर्मस्योपमेयत्वं द्वितीये तु तद्विपर्यासेन धर्मस्योपमानत्वमर्थस्योपमेयत्वमिति लक्षणसमन्वयः उपमानोपमेयत्वमात्रोक्तावनन्वये ऽतिव्याप्तेर्द्वयो
रित्युक्तं एवमपि समत्वं शरदि प्रापुरंहो कुमुदतारका इत्युभयविश्रांतसादृश्यायामुपमायामतिव्याप्तिः तत्र द्वयोः कुमुदतारकयोः सादृश्याश्रयत्वरूपोपमेयत्वस्य व
त्त्वात्ति योगित्वरूपस्योपमानत्वस्याप्यर्थतः प्रतीतेरतः पर्यायेणेत्युक्तं ननु भणितिरिव मतिर्मतिरिव चेष्टा चेष्टेव कीर्तिरतिविमलेति रशनोपमायामितिव्याप्तिः तत्र
द्वयोर्मतिचेष्टयोर्वाक्यभेदेनोपमानोपमेयत्ववर्णनादिति चेत् न द्वयोरित्यनेन परस्परमुपमानोपमेयत्वस्य विवक्षितत्वात् अन्यथा पर्यायपदेनैवानन्वयवा
रणे तद्वैयर्थ्यापत्तेरिति संक्षेपः ननूपमाप्रतीपोभयरूपाया उपमाद्वयरूपाया वा उपमेयोपमाया अलंकारांतरत्वे किं वीजमित्यत आह द्वयोरिति तया चार्य
विशेषद्योतकत्वापावमत्क्तित्वैलक्षण्यमेव तत्र वीजमिति भावः ॥ ॥ ॥ ६ ॥

कथं तृतीयसदृशव्यवच्छेदलाभस्तत्राह धर्मार्थयोरिति धर्मार्थयोर्मध्य इत्यर्थः मुखतः शब्देन तथा च प्राप्तस्य पुनर्वचने तदितरपरिसंख्यार्थमिति न्यायादिहापि तृतीयसदृ
शव्यावृत्तिलाभ इति भावः खमिवेति शरद्वर्णनमिदं खमाकाशमिव जलं कालुष्यापगमेन निर्मलत्वातिशयात् शेषं स्पष्टं निर्मलत्वादीत्यादिपदेन शैत्यातिशयपरिग्रहः
गिरिरिवेति अत्र गजः प्रकृतः अयमिति प्रकृतपरामर्शिसर्वनामनिर्दिष्टत्वात् अत एवोपक्रमादग्रेप्यस्य मदधारेत्यन्वयो बोध्यः अत्र पूर्वार्धे उच्चकैर्विभातीति समान
धर्म उपात्तः उत्तरार्धे च स्रवतीति स उक्त इति दिक् इत्युपमेयोपमाप्रकरणं प्रतीपमिति लक्ष्यनिर्देशः १३ ननूपमानोपमेयभावस्य वैवक्षिकतया मुखादेरप्युपमा
नत्वसंभवाच्चन्द्र इव मुखमित्युपमायामतिव्याप्तिरित्यत आह प्रसिद्धेति प्रसिद्धोपमानस्य उपमेयभावः उपमेयत्वं प्रतीपं प्रतीपपदवाच्यं कुतः प्रातिलोम्यात् प्रसिद्धोप

धर्मार्थयोः कस्यचित्केनचित्सादृश्ये वर्णिते तस्याप्यन्येन सादृश्यमर्थसिद्धमपि मुखतो वर्ण्यमानं तृतीयसदृशव्यवच्छेदं फलति यथा वा खमिव ज
लं जलमिव खं हंस इव चन्द्रश्चन्द्र इव हंसः कुमुदाकारास्ताराः ताराकाराणि कुमुदानि शरदि तत्र पूर्णा श्रीरिति धर्म उपात्तः इह निर्मलत्वादिधर्मो नोपात्त इति भे
दः उदाहरणद्वयेपि प्रकृतयोरेवोपमानोपमेयत्वकल्पनं राज्ञि धर्मार्थसमृद्धैः शरदि गगनसलिलादिनैर्मल्यस्य च वर्णनीयत्वात् प्रकृताप्रकृत
योरप्येषा संभवति यथा गिरिरिव गजराजोयं गजराज इवोच्चकैर्विभाति गिरिः निर्झर इव मदधारा मदधारेवास्य निर्झरः स्रवति प्रतीपमुपमानस्यो
पमेयत्वप्रकल्पनं त्वल्लोचनसमं पद्मं त्वद्वक्त्रसदृशो विधुः १३ प्रसिद्धोपमानोपमेयभावप्रातिलोम्यात्प्रतीपं १९ नानप्रतिकूलत्वात् उपमेयभावप्रातिलोम्या

दित्यविसर्गपाठे प्रसिद्धोपमानस्य य उपमेयभावस्तस्य प्रातिलोम्यादुपमानप्रतिकूलत्वादुपमानस्योपमेयत्वकल्पनं प्रतीपमित्युच्यत इति व्याख्येयं न तु प्रसिद्धस्योपमा
नोपमेयभावस्य वैपरीत्यादिति यथाश्रुतरीत्या एवंविधप्रातिलोम्यस्य तृतीयपंचमप्रतीपभेदाव्याप्तत्वेन प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वायोगादिति एवं चोक्तप्रकारेणो
पमानप्रातिकूल्यस्य प्रतीपपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वकथनेन प्रसिद्धोपमानप्रतिकूलधर्मः प्रतीपमिति प्रतीपपंचकसाधारणं सामान्यलक्षणमिति सूचितं अत एव प
चमप्रतीपव्याख्यानावसरे वक्ष्यति उपमानप्रातिलोम्यादिति प्रतिकूलत्वं च तिरस्कारप्रयोजकत्वं एतस्य च सकलप्रतीपभेदसाधारण्यं तत्र तत्र स्फुटीकरिष्यते य
यावेति प्रोषितस्य प्रियां प्रति वियोगवेदनानिवेदनमिदं अयि प्रिये त्वदीयसादृश्ये तु विनोदनं विनोदो विरहयापनं तन्मात्रमपि मम दैवेन न क्षम्यते एतदेव दर्शयति

त्वन्नेत्रयोः समानासाधारणीकांतिः शोभायस्यतथाविधंयदिंदीवरंतत्सलिलेमग्नं वर्षर्तुनाजलदैः तवमुखस्यच्छाययाकांत्या अनुकारीसदृशः शशीमेघैरंतरित
स्तिरोहितः येपीत्यपिर्भिन्नक्रमः त्वद्गमनसदृशागतयोयेराजहंसास्तेपिगताइति अत्र कांतीत्यादिधर्मोपादानात्पूर्वोदाहरणवैलक्षण्यंबोध्यं ननूपमानादुपमे
यस्याधिक्यवर्णनारूपात्व्यतिरेकालंकारादस्यकोभेदः उच्यते तत्रचैधर्मप्रयुक्तमुपमेयस्याधिक्यंविवक्षितमिहतूपमानतामात्रप्रयुक्तत्वात्साधर्म्यप्रयुक्तमि
ति प्रतीपांतरमाह अन्योपमेयेति अन्यद्वर्ण्यंउपमानंतद्रूपंयदुपमेयंतस्यलाभेनवर्णनीयस्यमुखादेरनादरोगर्वपरिहारोपितत् प्रतीपमित्यर्थः तस्यगर्वप
सक्तिपूर्वकत्वेनोपमेयतायाः अपिपूर्वमप्राप्त्याउपमानतिरस्कृतिविशेषप्रयोजकत्वादितिभावः अतएवलाभेनेत्युक्तंनतुसत्त्वेनेति अप्राप्तप्राप्तेर्लाभशब्दार्थत्वा

यथावा यत्वन्नेत्रसमानकांतिसलिलेमग्नंतदिंदीवरंमेघैरंतरितः प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी येपित्वद्गमनानुसारिगतयस्तेराजहंसागता
स्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरस्थ्वतत् अलंगर्वेणतेवक्त्रकांत्याचंद्रोपितादृशः१४ असु
लभगुणतयावर्ण्यमानस्यान्यत्रसत्सादृश्यमसहमानस्योपमेयंकिंचित्सदर्पतावतात्तस्यतिरस्कारोद्वितीयंप्रतीपंपूर्वस्मादपिविच्छित्तिवि
शेषशालि यथावागर्वमसंवाह्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे संतीदृशानिदिशिदिशिसरस्सुननुनीलनलिनानि वर्ण्योपमेयलाभे
नतथान्यस्याप्यनादरः कःक्रौर्यदर्पस्तेमृत्योत्वत्तुल्याः संतिहिस्त्रियः १५ असुलभगुणतयाक्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण्यमुप हुं
मेयंपरिकल्प्यतावतातस्यतिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपं यथावा अहमेवगुरुः सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतात

न्विच्छित्तिविशेषेति चमत्कारोत्कर्षेत्यर्थः उक्तरीत्योपमानतिरस्कारातिशयप्रतीतेरितिभावः गर्भमिति असंवाह्यं संवहनायोग्यं अपरिमितमितियावत् म
द्रेशोभनेइतिसंबोधनंनन्वितिहेत्वर्थे अमयानामनेकार्थत्वात् पूर्वोदाहरणेकांत्येतिसमानधर्मोपादानमिहतुनेतिभेदः वर्ण्योपमेयेति अन्यस्यावर्ण्यस्य अना
दरोपितथाप्रतीपमित्यर्थः अहमेवेतिसुदारुणानामतितीव्राणांगुरुः श्रेष्ठः तातेतिसानुकंपसंबोधने मास्मदृप्यइतिदर्पमाकृथाइत्यर्थः वर्ण्येनान्यस्येति निरू
पितत्वंतृतीयार्थः वर्ण्यनिरूपितायान्यस्यावर्ण्यस्योपमातस्याइत्यर्थः अनिष्पत्तिवचः उपमानानिष्पत्तिःकदभिहितद्इतिन्यायात् तत्प्रतीपंमुधेतिकिलेतिनातो

यालन्मुखाभमंबुजमितिवार्तामुधानिध्यायोज्जनोऽपवादः

अलीकार्यकत्वेनापवादस्य निष्प्रयोजनत्वं उत्कर्षेति उपमानतिरस्कारातिशयप्रयोजकत्वरूपेत्यर्थः मुधापवाददक्षो लोकेति उक्तार्थमेतत् आकर्णयेति वचनीयं अली
कत्वयानिंदितं अत एव भुवीत्युक्तं लोकांतरे सुखासन्निधानेन विशेषादर्शनादलीकत्वग्रहायोगात् संनिधानेपि विशेषाग्रहणात्पामरैरित्युक्तं अत्र वचनीयपाम
रैरित्येताभ्यामुपमितेरनिष्पत्तिः प्रकाश्यते प्रतीयमितिकः अर्थः प्रयोजनं यस्य तत्तथा अनर्थकमिति यावत्तत्स्वभावः कैमर्थ्यं तदपि प्रतीपं मन्वते आलंकारिका इति शे
षः ननूपमानस्य पद्मचंद्रादेराह्लादविशेषरूपप्रयोजनसत्त्वात्कथमनर्थकत्वमत आह उपमेयस्यैवेति उपमानधूर्वहत्वेन उपमानकार्यकारित्वेन अयं चोपमानकै
मर्थ्ये हेतुः अत एवोपमानकैमर्थ्यमित्यध्याहार्यं आह्लादविशेषादेरन्यलभ्यत्वेन प्रयोजनत्वासंभवात्कैमर्थ्यमिति भावः उपमानप्रयोजकधूर्वहत्वेनेतिपाठे उपमानप्र

ननु संति भवादृशानि भूयो भुवनेस्मिन्वचनानि दुर्जनानां वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्च न तत् मुधापवादो मुग्धाक्षि तन्मुखाभं कि
लांबुजं १६ अत्र वर्ण्ये वर्ण्योपमित्यनिष्पत्तिवचनं पूर्वेभ्य उत्कर्षशालि चतुर्थप्रतीपं उदाहरणे मुधापवाददक्षो लोकोपमित्यनिष्पत्तिरुद्भावि
ता यथा वा आकर्णय सरोजाक्षि वचनीयमिदं भुवि धाष्ट्यात्कमलवक्त्रेण यत्पामरैरुपमीयते अतीयमुपमानस्य कैमर्थ्यमपि मन्वते दृष्टे चंद्र
दने तस्याः किं पद्मेन किमिंदुना १७ उपमेयस्यैवोपमानप्रयोजनधूर्वहत्वेनोपमानकैमर्थ्यमुपमानप्रातिलोम्यात्पंचमं प्रतीपं यथा वा तदो
जसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति चित्ते कुरुते यदा यदा तनोति भानोः परिवेषकैतवात्तदा विधिः कुंडलनां विधोरपि ॥ ८ ॥

योजकं यस्य इति बहुव्रीहिः ननूपमानकैमर्थ्यस्योपमानाक्षेपप्रधानाक्षेप इति वामनसूत्रेणाक्षेपालंकारत्वेनोक्तत्वात्कथं प्रतीपत्वमत आह उपमानप्रातिलोम्यादिति उप
मानप्रतिकूलत्वादित्यर्थः प्रतिकूलत्वं च तिरस्कारप्रयोजकत्वमित्युक्तं तथा च प्रतीपसामान्यलक्षणाक्रांतत्वात्प्रतीपांतर्भाव एवोचित इति भावः तदोजस इति नैषधी
ये नैषधवर्णनमिदं विधिर्ब्रह्मा तस्य नलस्य ओजसः प्रतापस्य तद्यशसश्च स्थितौ सत्यां इमौ सूर्यचंद्रौ वृथा प्रतापयशोह्लादेः कार्यस्य ताभ्यामेवोपपत्तेर्निरर्थकाविति चित्ते
यदा यदा कुरुते तदा भानोर्विधोश्च परिवेषस्य परिधेः कैतवाच्छलात्कुंडलनां वैयर्थ्यसूचिकां रेखावेष्टनां करोतीत्यन्वयः अत्र नायं परिवेषः किंतु कुंडलनेत्यपह्नु
तेः कैमर्थ्यरूपप्रतीपस्यांगत्वात्तयोरंगांगिभावलक्षणः संकरः यद्यप्युपमित्यादिवत्तत्पदे वीप्सायाः अकरणं न दोष इति बोध्यं केचित्तु डिमभ्रमतयः ॥

पमेयो ४

कु०टी० अनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामिति प्रतीपपदेन चात्राद्यभेदत्रयमेव गृह्यते न तु त्वभेदद्वयमपि तत्रोपमितिक्रियानिष्पत्तेरभावेनोपमांतर्भावस्यासंभूतत्वात् वस्तुतस्ता
चं० यभेदत्रयस्यापि नोपमांतर्गतिर्युक्ता चमत्कारं प्रति साधर्म्यस्य प्राधान्येनाप्रयोजकत्वात् सामर्थ्यनिबंधनउपमानतिरस्कार एव हि तत्र चमत्कृतिप्रयोजकत
८ याविवक्षितो न तु साधर्म्यमेव मुखं तच्चमत्कारितयाविवक्षितमिति सहृदयसाक्षिकं एवमनन्वयोपमेयोपमयोरपि न सादृश्यस्य चमत्कारितया प्राधान्येन
विवक्षा किंतु द्वितीयतृतीयसदृशव्यवच्छेदोयापत्तयेति न तयोरप्युपमांतर्गतिर्युज्यते अन्यथा सादृश्यवर्णनमात्रेणोपमांतर्भावविधौ यत्लावण्यगांभीर्यप्रमुखैरस्त
मुखं तनुः गुणैस्तुल्योसि भेदस्तु वपुषैवेदृशेन तद्व्यतिरेकालंकारस्याप्युपमांतर्गतिः स्यात् तत्र साधर्म्यसमानाधिकरणं वैधर्म्यमेव चमत्कारे प्रधानं न तु साध
र्म्यमिति चेत्तुल्यमिदं प्रतीपादिष्वपीति सहृदयैराकलनीयं एतदेवास्वरसबीजमभिसंधायोक्तं केचिदिति अन्ये वामनादयः अत्र चास्वरसबीजं प्रागेवावेदितं इति
प्रतीपप्रकरणं रूपकं लक्षयति विषय्यभेदेति रूप्यते इतरव्यावृत्ततया ज्ञाप्यते धर्मी अनेनेति रूपं तद्रूपमस्यास्तीति तद्रूपस्तस्य भावस्ताद्रूप्यं चंद्रकार्यकारित्वादि विष

केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेन तदंतर्भावं मन्यंते अन्ये तु पंचमं प्रतीपप्रकारं उपमानाक्षेपरूपत्वादाक्षेपालंकारमाहुः
विषय्यभेदताद्रूप्यरंजनं विषयस्य यत् रूपकं तत्त्रिधाधिकान्यूनत्वानुभयोक्तिभिः॥१८ विषयिण उपमानस्य योऽभेदताद्रूप्ये ताभ्यां विषयस्योपमेयस्य यत्

रंजनमिव रंजनं स्वोपरक्तबुद्धिविषयीकरणमिति यावत् तद्रूपकमित्यर्थः रूपकं तदितीव पाठः रूपकं त्विति पाठे तु तदित्यध्याहार्यं उपात्तं विंवा विशिष्टविषयधर्मिकाऽ
हार्यारोपनिश्चयविषयीभूतं उपमानाऽभेदताद्रूप्यान्यतरत् रूपकमिति तु निष्कर्षः मुखं चंद्र इत्यादौ नामार्थयोरभेदान्वयव्युत्पत्तिवशादाहार्यचंद्राभेदनिश्चयात्त्वं
क्षणासमन्वयः मुखमपरश्चंद्र इत्यत्र तु न चंद्राभेदो विषयः अपर इति भेदस्य विवक्षितत्वात् अपि तु चंद्रकार्यकारित्वरूपं ताद्रूप्यमिति तत्रापि लक्षणसंगतिः न
च तस्य मुखे सत्वात्कथमारोप इति वाच्यं चंद्रकार्यसजातीयकारित्वस्यैव मुखे सत्वादिति यद्यपि नामार्थयोरभेदान्वयानुरोधादिहापि चंद्रपदलक्षितस्य तत्कार्यकारिणो
ऽभेदसंसर्गेणैव मुखेऽन्वयादभेदरूपकमेव तथाप्युपमानतावच्छेदकरूपेणाभेदभाने एवाभेदरूपकत्वं तत्कार्यकारित्वादिरूपेणाभेदभाने तु ताद्रूप्यरूपकत्वमिति तात्प
र्यं अत्र कमलमनंभसि कमले च कुवलये तानि कनकलतिकायामित्याद्यतिशयोक्तिवारणायोपात्तेति विषयविशेषणं आरोपश्च निषेधानंगकत्वेन विशेषणीयः तेनापह्नु
तौ नातिव्याप्तिः भ्रांतिवारणायाहार्येति त्वत्पादनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनं इदं श्रीखंडलेपेन पांडुरीकरणं विधोरिति निदर्शनावारणाय

५

आधिक्येत्यादि आधिक्यमुपमानस्य स्वाभाविकीमवस्थामपेक्ष्योपमेयतादात्म्यावस्थायां बोध्यं एवंन्यूनत्वमपि अनुभयं आधिक्यन्यूनत्वोभयरहितं अभेदताद्रूप्या
न्यतरमात्रं अयंहीत्यादि अयंवर्ण्यमानो राजा येन हेतुनापुरः नगर्यः शिवस्यापि त्रिपुरदग्धृत्वात्स एवायमिति भावः तार्त्तीयीकमिति तृतीयमेवतार्त्तीयीकं ती
यादीकक्स्वार्थे वाच्य इति वार्त्तिकानुसारात् विलोचनेति नेत्रयन्वयः १९ शंभुरिति अत्राप्ययमित्यनुषंजनीयं अन्यथाऽतिशयोक्त्यापत्त्या रूपकोदाहरणत्वासंग
तेः अप्रराजभावावस्थायां समदृष्टिता समस्यलोचनता एकरूपलोचनवत्तां च मुखेंदुनेति अत्रेंदुपदमिंदुकार्यकारिपरं किमिंदुनेति प्रसिद्धचंद्राद्भेदविवक्ष
णात् अतश्चंद्रताद्रूप्यरूपकमिदं नचात्रोत्तरपदार्थप्राधान्यादिंदुकारिणि मुखाभेदभानान्मुखाभेदरूपकं स्यात् ननु चंद्रताद्रूप्यरूपकमिति वाच्यं मुखस्तिवैवि
ण मुखस्यस्वनिष्ठाभेदप्रतियोगित्वसंसर्गेणान्वयाभ्युपगमात् विशेषणानुयोगिकस्यापि विशेषणसंबंधत्वायाः स्वामित्वस्य वेस्थर्यत्ववादिभिः प्राचीनैः श्चेत्र
अयंहि धूर्जटिः साक्षाद्येन दग्धाः पुरः क्षणात् अयमास्ते विना शंभुस्तार्त्तीयीकं विलोचनं १९ शंभुर्विश्वमवत्यद्य स्वीकृत्य समदृष्टितां अ
स्यामुखेंदुनालमनेत्रानंदे किमिंदुना २० साध्वीयमपरा लक्ष्मीरसुधासागरोदिता अयं कलंकिनश्चंद्रान्मुखचंद्रोतिरिच्यते २१ विषय्युप
मानभूतंपद्मादि विषयस्तदुपमेयं वर्णनीयं मुखादि विषयिणो रूपेणाचिषयस्यरंजनं रूपकं अन्यरूपेण रूपवतः करणात्तच्च क्वचित्प्रसिद्ध
विषय्यभेदपर्यवसितं क्वचिद्भेदे प्रतीयमान एव तदीयधर्मारोपमात्रपर्यवसितं ततश्च रूपकंतावद्द्विविधं अभेदरूपकं ताद्रूप्यरूपकं चे
ति द्विविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं प्रसिद्धविषय्याधिक्यवर्णनेनन्यूनत्ववर्णनेनानुभयोक्त्या चैवं रूपकं षड्विधं १९ स्वधनमित्यादावंगीकारात् एवंच
मुखनिष्ठभेदस्यप्रतियोगी चंद्रस्तत्कार्यकारी वेतिबोधान्मुखाभेदरूपकापत्तिः मुखप्रतियोगिकाभेदस्याभानादिति एवमन्यत्राप्यूह्यं २० अमुपेति सुधासागरा
दुदिता उत्पन्ना प्रसिद्धा लक्ष्मीः इयंतु न तथेति न्यूनत्वोक्तिः अतिरिच्यत इति निष्कलंकतयाऽधिको भवतीत्यर्थः २१ लक्षणश्लोके व्याचष्टे विषय्युपमानेत्यादि
विषयिणोऽभेदेन रूपेण चेति पाठः रूपेणअह्लादकत्वादिना ताद्रूप्येण क्वचित्ताद्रूप्येण चेत्येव पाठः परमार्थतस्तु प्रामाणिकपुस्तकेषु विषयिणो रूपेण विषय
स्यरंजनमिति युक्ततरः पाठः तेन नतच्चेत्सादेर्न योनरुक्त्यमिति ध्येयं इह रिद्रादिना परादिरंजने प्रयुक्तस्य रंजनशब्दस्येह प्रवृत्तौ बीजमाह अन्यरूपेणेति रूपं तत्पौ
तादिकं अभेदताद्रूप्येच तत्रतत्रान्यदीयधर्मेणान्यस्य तद्वत्तासंपादनत्वसामान्यादिह गौण्या रंजनशब्दप्रयोग इति भावः तच्चेति रंजनं चेत्यर्थः प्रसिद्धे

नयौनरुक्त्यं तावत् विधान्तरे रूपपदस्याभेदतादूप्योभयसाधारणत्वादितिभावः अभेदेनरूपेणचेतिपाठेतु तच्चेत्यत्रचशब्दोहेत्वर्थकः तेनपूर्वोक्तस्यैवसमर्थनमिति तेःप्राकुउद्देशक्रमप्रातिलोम्येनेति निर्देशक्रमवैपरीत्येनेत्यर्थः एतदेवविशदयति येनेत्यादि विशेषणेनेतिहेतौतृतीया पुरदग्धृत्वविशेषणहेतुकशिवाभेदानु रंजनादित्यर्थः ननुन्यूनत्ववर्णनेभेदापकर्षयोःप्रतीतेःकथंचमत्कारित्वमत आह अभेदस्यार्थापादकत्वादितिविशेषनिषेधस्यशेषाभ्यनुज्ञाफलकत्तयानिषिद्धमिति रिक्तसकलगुणशालित्वाप्रतीतावेकदेशविकृतमनन्यवद्भवतीतिन्यायेनाभेदनिश्चयसंपादकत्वादित्यर्थः विभावनात् प्रकाशनात् चंद्रज्योत्स्ने ति राजानंप्रतिकस्य

अयंहीत्यादिसार्धश्लोकेनाभेदरूपकाणि अस्यामुखेंदुनेत्यादिसार्धश्लोकेनताद्रूप्यरूपकाणि आधिक्यन्यूनत्वानुभयोक्त्युद्देशक्रमप्रातिलोम्ये नोदाहृतानि येनदग्धाइतिविशेषणेनवर्णनीयेराज्ञिप्रसिद्धशिवाभेदानुरंजनाच्छिवस्यपूर्वावस्थातोवर्णनीयराजभावावस्थायांन्यूनत्वाधिक योरवर्णनाच्चानुभयाभेदरूपकमाद्यं तृतीयलोचनप्रहाणात्स्यापूर्वावस्थातोन्यूनताप्रदर्शनात्न्यूनाभेदरूपकंद्वितीयंन्यूनत्ववर्णनमपिअभेदद्रा ढ्यापादकत्वाच्चमत्कारिविषमदृष्टित्वपरित्यागेनजगद्रक्षकत्वोक्त्याशिवस्यपूर्वावस्थातोवर्णनीयराजभावावस्थायांउत्कर्षविभावनादधिकाभेदरू पकंतृतीयंएवमुत्तरेष्वपिताद्रूप्यरूपकोदाहरणेष्वपिक्रमेणानुभयन्यूनाधिकभावाऊह्याः अनेनैवक्रमेणोदाहरणांतराणि चंद्रज्योत्स्नाविशदपु लिनेसैकतेस्मिन्शरय्वावादद्यूतंचिरतरमभूत्सिद्धयूनोःकयोश्चित् एकोवक्तिप्रथमनिहतंकैटभंकंसमन्यस्तत्वंसत्वंकथयभगवन्कोहतस्तत्रपू र्वं अत्रसत्वमित्यनेनयःकंसकैटभयोर्हंतागरुडध्वजस्तत्तादात्म्यंवर्णनीयस्यराज्ञःप्रतिपाद्यतेप्रतिकंसकैटभवधयोःपौर्वापर्यप्रश्नव्याजेनतत्ता दात्म्यदार्ढ्यकरणात्पूर्वावस्थातउत्कर्षापकर्षयोरवि वक्षितत्वादनुभयताद्रूप्यरूपकं व्याख्या शरय्वाः शरयूनामकनद्याः सैकतेसिकता

विवृत्तिः हेभगवन् चंद्रज्योत्स्नावत्विशदंश्वेतंपुलिनंयस्यतथाभूतेऽस्मिन्शरय्वाःशरयूनामकनद्याःसैकतेसिकतामयप्रदेशेकयोश्चित्सिद्धतरुणयोःचिरतरंअतिचिरकालंवादरूपंद्यूतमभूत्कीदृक्तत्राह एकःसिद्धयुवाकैटभंदैत्यविशेषंप्रथमंनिहतंवक्तिवदतिअन्यःकंसंप्रथमंनिह तंवक्तिसःकंसकैटभयोर्निहंतात्वंतत्तयोर्मध्येपूर्वंकोहतइतितत्वंकथयेत्यन्वयः यद्यपिमुनिप्रभृतावेवभगवन्निसामंत्रणमुचितंनराजादौतथापिराज्ञोभगवत्तादात्म्यवर्णन दनौचित्यंपरिहरणीयं क्वचित्तुभवतेतिपाठः अत्रज्योत्स्नापदेनैवचंद्रिकालाभेपिचंद्रपदंपूर्णचंद्रपरतयानपुष्पमाल्यस्यत्रपुष्पपदमिवोत्कृष्टपुष्पपरतयेतिवोध्यं भेदः वादयोरप्यत्तास्त्वनायपूनोरित्युक्तं अयंहीत्युदाहरणेऽभेदारोपएवेत भवतंप्रदाहकत्वरूपंसाधर्म्यमुपात्तइहतुजगद्रक्षकत्वादिकंतद्गम्यमानमितिभेदः

वेधाइतिद्वेधा कांताधर्मिकत्वकनकधर्मिकत्वरूपविधाद्वययुक्तं भ्रमंबलवदनिष्टाननुबंधिसुखसाधनत्वभ्रमं सर्वेषामपिभ्रमाणांवेधसानिर्माणेपिप्राधान्यविवक्षये
स्यमभिधानं अयमास्तइसुदाहरणेशंभुसादृश्यंगम्यमानमिहत्वनासक्तिरूपंतदुपात्तमितिभेदः त्वय्यागतइति राजानंप्रतिकवेरुक्तिःसेतुश्चमंथश्चेतिद्वन्द्वमथ
नंमंथः अमृतमथनद्वीपांतरेपोत्यपिनासुतरामेनतद्वीपेनासीतिसूच्यते अथराजभावावस्थायांशंभुर्विश्वमित्यत्रविश्वसंरक्षकत्वंसादृश्यमुपात्तइहतुनेति
भेदः किंपद्मस्येति दयितांप्रतिनायकोक्तिः तववक्त्ररूपेदुकार्यकारिणिसतिअयमपरः प्रसिद्धः शीतांशुश्चंद्रः यत्उज्जृंभतेउदितोभवतितस्मात्तववक्त्रेंदुःपद्म
वेधाद्वेधाभ्रमंचक्रेकांतासुकनकेषुच तासुतेष्वप्यनासक्तः साक्षाद्भर्गोनराकृतिः अत्रसाक्षादितिविशेषणेनविरक्तस्यप्रसिद्धशिवतादात्म्य
मुपदिश्यनराकृतिरितिदिव्यमूर्तिवैकल्यप्रतिपादनान्न्यूनाभेदरूपकं त्वय्यागतेकिमितिवेपततएषसिंधुस्त्वंसेतुमंथकृद्यतः किमसौवि
भेत्तिद्वीपांतरेपिनहितेस्त्यवशावदोयत्वांराजपुंगवनिषेवतएवलक्ष्मीः अत्रत्वंसेतुमंथकृदितिसेतोर्मंथनस्यचकर्त्रापुरुषोत्तमेनसहव
र्णनीयस्यतादात्म्यमुक्त्वातथापित्वदागमनेसेतुबंधायमंथनायवेतिसमुद्रेणनभेतव्यंद्वीपांतराणामपित्वद्वशंवदत्वेनपूर्ववद्द्वीपांतरेजेत
व्याभावात्प्राप्तलक्ष्मीकत्वेनमंथनप्रसक्त्यभावाच्चेतिपूर्वावस्थातउत्कर्षविभावनादधिकाभेदरूपकं किंपद्मस्यरुचिंनहंतिनयनानंदंविध
त्तेनकिंवृद्धिंवाझषकेतनस्यकुरुतेनालोकमात्रेणकिं वक्त्रेंदौतवसत्ययंयदपरः शीतांशुरुज्जृंभतेदर्पःस्यादमृतेनचेदिहतदप्यस्त्येवबिंबा
धरे अत्रापरःशीतांशुरित्यनेनवक्त्रेंदोःप्रसिद्धचंद्राद्भेदमाविष्कृत्यतस्यचप्रसिद्धचंद्रकार्यकारित्वमात्रप्रतिपादनेनोत्कर्षापकर्षयोरप्रदर्शनाद
स्यरुचिंकांतिंकिंनहंतिप्रायोजनमनुद्दिश्यनमंदोपिप्रवर्त्ततइतिन्यायात्प्रयोजनस्यान्यतःसंभवेतदुज्जृंभणस्यासंगतेरितिकिंनहंतीतिकाकाअपितुहंस्येवेतिप
र्यवसानेतदुज्जृंभणस्यव्यर्थतेतिप्रतीतिपर्यवसानं एवमग्रिमवाक्ययोरपिझषोमकरःकेतनंचिह्नमस्यतथाभूतस्यसमुद्रस्यकामस्यचआलोकनमालोकःप्रकाशश्च
तन्मात्रेण अमृतेनदर्पोभिमानःउज्जृंभणहेतुःस्याच्चेत् अयुक्तमेतत्यतःइहवक्त्रेंदौबिंबाधरेतदप्यस्त्येवेतिसमुचितपदाध्याहारेणयोजनीयमत्रछंदस्योच्चरवाक्य
गतत्वेनतच्छद्वाक्षेपक्षमतान्नतदनुपादानेपिन्यूनपदत्वदोषःकार्यकारित्वमात्रेस्यनेनाभेदव्यावृत्तिः अस्यामुखेंदुनेत्यत्रकिंमिदुमितिपुनरुपादानमात्रेभेदविवक्षाज्ञाप

अचतुर्वदनइति वादरायणोव्यासः भालेलोचनंयस्येतिव्यधिकरणत्वेपिगमकत्वाद्बहुव्रीहिः ननुहरएवपरइतिविशेषणात्तदंशेएवताद्रूप्यरूपकंस्यात् इतरांशेत्वभेदरूपकमेवेत्याशंक्याह अत्रेति त्रिष्वपीति एकत्रानेकारोपरूपायांरूपकमालायामवैरूप्यपतात्पर्यग्राहकस्यैकत्रस्थितस्यापिसाधारण्यमेवोचितमितिभावः अयमेवचसाध्वीत्यादिपूर्वोदाहरणाद्विशेषःन्यूनरूपस्यचमत्कारित्वंपूर्वमुक्तंचइसंमतत्वाद्दर्शयति इदमिति यदाहेत्यनंतरंसइतिशेषः एकगुणहानौत्वभिहितायामितिशेषःगुणसाम्यदार्ढ्यंशेषगुणप्रयुक्तसाम्यायोगप्रवच्छेदः चतुर्वदनत्वाद्येकगुणव्यतिरेकस्यप्रमाणांतरसिद्धस्यपुनर्वचनेशेषगुणाभावपरिसंख्यार्थपर्यवस्यतीतिभावः अत्रचरूपकप्रभेदत्वेनैवचमत्कारोपपत्तौनालंकारांतरत्वंन्यूनत्ववर्णनस्ययुक्तेसामग्रीकालीनकार्याभावस्यतत्त्वलंकारांतरासंभिन्नस्यतद्रूपत्वाणंयुक्तमित्यस्वरसेमतमित्यनेनसूचितः किमसुभिरितिमूर्खंजलमपसाधारणंचंद्रसंबोधनंग्लपितैर्नष्टैरसुभिर्निमित्तभूतैर्भीमसुतायादमयंत्यामनःमयिनिमज्जतुनिलीयतामिजडेतिर्६

अचतुर्वदनोब्रह्माद्विबाहुरपरोहरिःअभाललोचनःशंभुर्भगवान्वादरायणःअत्रहरावपरइति विशेषणात्त्रिष्वपिताद्रूप्यमात्रविवक्षाविभाविता चतुर्वदनत्वादिवैकल्यंचोक्तमितिन्यूनताद्रूप्यरूपकं इदंविशेषोक्त्युदाहरणमितिवामनमतं यदाह एकगुणहानौगुणसाम्यदार्ढ्येविशेषोक्तिरिति किमसुभिर्ग्लपितैर्जडमन्यसेमयिनिमज्जतुभीमसुतामनःममकिलश्रुतिमाहतदर्थिकांनलमुखेंदुपरांविबुधःस्मरःअत्रदमयंतीकृतचंद्रोपालंभेप्रसिद्धचंद्रोननिर्याणकालिकमनःप्रवेशश्रुतितात्पर्यविषयःकिंतुनलमुखचंद्रएवेतितत्तात्स्याधिक्यप्रतिपादनादधिकताद्रूप्यरूपकं

तिमन्यसेकिमितिसोपहासकाकुः तेनमैवंमंस्थाइत्यर्थः अत्रहेतुमाह किलनिश्चि रूपकंरूपकस्यसावयवत्वनिरवयवत्वादिभेदप्रपंचनेतुचित्रमीमांसायांद्रष्टंममविबुधःपंडितःस्मरःतदर्थिकांसःप्राणनिर्गमकालीनमनःप्रवेशःअर्थोयस्यास्तांश्रुतिंनलमुखेंदुपरांमनःप्रवेशाधिकरणत्वेननलमुखचंद्रतात्पर्यवतीमाहेति अपेकलंकिनइत्युदाहरणेदोषमूल्यत्वप्रयुक्तंशब्दमाधिक्यंइहतुगुणविशेषप्रयुक्तंगम्यमानंतदितिविशेषः सावयवत्वनिरवयवत्वादीति आदिनासमस्तवस्तुविषयत्वादिरूपैतत्प्रभेदानांपरंपरितत्वरूपभेदांतरस्यचपरिग्रहः तथाहिसावयवंनिरवयवं परंपरितंचेतित्रिविधंरूपकंप्रत्येकंक्रमेणद्विविधंसमस्तवस्तुविषयंएकदेशविवर्तिचकेवलमालाचश्लिष्टवाचकं अश्लिष्टवाचकंचेति श्लिष्टाश्लिष्टभेदयोःकेवलमालारूपताभ्यांमत्यंचतुर्विधमित्यष्टौभेदाः तत्रज्योत्स्नाभस्मच्छुरणधवलाबिभ्रतीतारकास्थीन्यंतर्धानव्यसनरसिका

द्वीपान्तद्वीपेभ्रमतिदधतीचंद्रमुद्राकपालेन्यस्तंसिद्धांजनपरिमलंलांछनस्यच्छलेनेतिपद्येरात्रौकापालिकीत्वारोपस्यप्रधानतयावयविनोऽचयवरूपायिज्यो
त्स्नाभस्मेत्यादिरूपकाणीतिसावयवत्वंसमस्तस्यवस्तुनआरोप्यमाणस्यशब्दविषयत्वंचद्रष्टव्यं प्रौढमौक्तिकरुचःपयोमुचांविंदवःकुटजपुष्पवंधवःविद्युतांन
भस्विनात्यमंडलेकुर्वतेस्मकुसुमांजलिश्रियमित्यत्रप्रधानस्यनभस्विनात्यमंडलत्वारोपस्यावयवभूतंविद्युतांनर्तकीत्वरूपसामार्थ्येनप्राव्दमित्येकदेशेविशेषेण
शब्दतयावर्त्तनादेकदेशविवर्त्तित्वं कुरंगीवांगानिस्तिमितयतिगीतध्वनिषुयत्सखींकांतोदंतश्रुतमपिपुनःप्रश्नयतियत् अनिद्रंयच्चांतःस्वपितितदहोवेद्म्यभि
नवांप्रवृत्तोस्याःसेक्तुंत्दिमनसिजःप्रेमलतिकामित्यत्रप्रेमलतिकामित्यमालारूपंनिरवयवं सौंदर्यस्यतरंगिणीतरुणिमोत्कर्षस्यहर्षोद्गमःकांतेःकार्मणकर्मनर्म
रहस्यसामुल्लासनावासभूःविद्यावक्रगिरांविधेरनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रियावाणाःपंचशिलीमुखस्यललनाचूडामणिःसाप्रियेत्यत्रचमालारूपंनिरवयवंवाध्य एव

परिणामःक्रियार्थश्चेद्विषयीविषयात्मना प्रसन्नेनदृगब्जेनवीक्षतेमदिरेक्षणा यत्रारोप्यमाणोविषयीकिंचित्कार्योपयोगित्वेनविवक्ष्यमानःस्वत
स्तस्यतदुपयोगित्वासंभवात्प्रकृतात्मतापत्तिमपेक्षतेतत्रपरिणामालंकारःअत्रोदाहरणंप्रसन्नेनेति अत्रहिअब्जस्यवीक्षणोपयोगित्वंनिव
ध्यतेनतुदृशःमयूरव्यंसकादिसमासेनउत्तरपदार्थप्राधान्यात् नचोपमितसमासाश्रयणेनदृगब्जमिवेतिपूर्वपदप्राधान्यमस्तीतिवाच्यंप्रस
न्नेनेतिसामान्यधर्मप्रयोगादुपमितंव्याघ्रादिभिःसामान्याप्रयोगइतितदप्रयोगएवोपमितसमासानुशासनात् अब्जस्यवीक्षणोपयोगित्वंन

अलौकिकमहालोकप्रकाशितजगत्त्रयःस्तूयतेदेवसद्वंशमुक्तारत्ननकैर्भवानित्य स्वात्मनासंभवति अतस्तस्यप्रकृतदृगात्मतापरिणत्यपेक्षणात्परिणा
त्रवेणुकुलयोःश्लिष्टेनवंशपदेनकुलेवेणुत्वारोपपूर्वकएवराज्ञिमुक्तारत्नत्वारोपइतिश्लिष्टवाचकंकेवलंधारंपरितरूपकंविद्वन्मानसेत्यादावेतदेवमालारूपंचतुर्द
शलोकवल्लिकंदइतिपत्राश्लिष्टवाचककेवलपरंपरितं पर्यंकोराज्यलक्ष्म्याइत्यादावालानंजयकुंजरस्येत्यादौचाश्लिष्टवाचकंमालापरंपरितंचद्रष्टव्यंविस्तरभया
न्नेहप्रपंच्यतेइत्यलंकारचंद्रिकायांरूपकप्रकरणं परिणामंलक्षयति परिणामइति विषयिनिष्ठायाःप्रकृतकार्योपयोगितायाअवच्छेदिकाविषयात्मतापरिण
तिःपरिणामःसाचविषयतादात्म्याध्यवसायविपर्यस्ता एवंचविषयाभेदस्यैवविषयिणिविवक्षणात्दृगभिन्नेनाब्जेनेतिसारसिकएवबोधःनतुरूपकइवदृङ्गिरा
भेदप्रतियोगिकाब्जेनेत्यन्वयो

कु॰टी॰ वं॰ ११

असमासेषूदाहरति नीर्लेति मुरारिनाटकगतमेतत्पद्यं आत्मनातृतीयः सीतालक्ष्मणसहित इति यावत् असौ प्रक्रांतो रामः भूतेशस्य शंभोर्मौलिमालारूपाममरत
दींगंगातीर्णवांस्तस्मै नाविकाय गुहसंज्ञाय निषादपतये सौमित्रेर्लक्ष्मणस्य मैत्रीरूपमांतरं तरणमूल्यमुपकृतवान् उपकाररूपतया दत्तवान् अथोऽनंतरं चित्र
कूटं प्रतिप्रतस्थे प्रस्थितवान् कीदृशः श्यामेन तिर्यक् प्रसारितभुजद्वयांतरालेन गाढौ तावत्स्त्रिणाहौ स्तनौ यासां तथाभूताभिः शबराणां व्याधानां युवतिभिः
कौतुकेनोदंचंति विकसंत्यक्षीणि यत्र क्रियायां तथा कुतूहलवशादत एव क्षणमन्वीयमानोऽनुगम्यमान इत्यर्थः इति परिणामप्रकरणं अथोल्लेखालंकारं लक्षयति
बहुभिरिति एकस्य बहुधोल्लेखादित्यन्वयः उल्लेखनं विषयीकरणमुल्लेखः हेतौ पंचमी तथा चैवंविधोल्लेखाद्धेतोरुल्लेख इष्यते उल्लेख इति व्यवह्रियत इत्यर्थः च

यथा वा नीर्णाभूतेशमौलिस्रजममरधुनीमात्मनासौ तृतीयस्तस्मै सौमित्रिमैत्रीमयमुपकृतवानांतरं नाविकाय आमयाहृस्तनीभिः शबरयु
वतिभिः कौतुकोदंचदक्षं कृच्छ्रादन्वीयमानः क्षणमचलमथो चित्रकूटं प्रतस्थे अत्रारोप्यमाणमांतरः सौमित्रिमैत्रीरूपतापत्या गुहोपकारलक्षण
कार्योपयोगीन स्वात्मना गुहस्य रघुनाथप्रसादैकार्थित्वेन चेतनार्थित्वाभावादिति परिणामालंकारः बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेख इष्यते
स्त्रीभिः कामोर्थिभिः स्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः यत्र नानाविधधर्मयोग्यैकं वस्तु तत्तद्धर्मयोगरूपनिमित्तभेदेन अनेकेन गृहीत्रा अनेकधोल्लि
ख्यते तत्रोल्लेखः अनेकधोल्लेखने रुच्यर्थित्वभयादिकं यथार्हं प्रयोजकं रुचिरभिरतिः अर्थित्वं लिप्सा स्त्रीभिरित्याद्युदाहरणं अत्रैक एव राजा
सौंदर्यवितरणपराक्रमशालीति हेतोः स्त्रीभिरर्थिभिः प्रत्यर्थिभिश्च रुच्यर्थित्वभयैः कामकल्पतरुकालरूपो दृष्टः ११ बहारं प्रति लक्षणस्य प्रयोजक

त्वात् स्त्रीभिरिति स्वर्द्रुः स्वर्गसंबंधी द्रुमः कल्पतरुः कालो यमः स प्रकृतो राजा श्लोकं व्याचष्टे यत्रेति नानाविधेति सौंदर्यदातृत्वभर्तृत्वादिरूपेत्यर्थः तत्तद्धर्मेति रुच्यर्थित्व
भयादिरूपेत्यर्थः एतच्च सरूपकथनेन तु लक्षणांतर्गतम् ननु द्वाभ्यां गृहीतृभ्यां निमित्तद्वयवशात्प्रकारद्वयेनोल्लेखे व्याप्तिरत आह अनेकेनेत्यादि तथा च लक्षणे ब
हुपदमनेकपरमिति भावः एवं च गृहीतृविषयाद्यन्यतमानेकत्वप्रयुक्तमेकस्योल्लिख्यमानानेकप्रकारत्वमुल्लेख इति लक्षणं बोध्यं सौंदर्यस्य तरंगिणीत्यादिमाला
रूपकवारणाय विशेषणं तत्र गृहीतृभेदप्रयुक्तनानेकप्रकारत्वमिति नातिव्याप्तिः वक्ष्यमाणोल्लेखप्रभेदसाधारण्यायान्यतमत्वप्रवेशः तद्विवेचनं तत्र आस्माना

वसरे करिष्यामः अन्यतमानेकत्वप्रयुक्त एकस्योल्लिख्यमान
त्वमित्येतावद्बहुकौ

विष्णाविक्रमसौंदर्यतपसांनिधिमागते पश्यंतिविबुधाः शूराः स्त्रियोवृद्धाश्चकौतुकादिसन्नातिव्याप्तिरतोऽनेकप्रकारत्वमित्युक्तं नचोल्लिख्यमानप्रकारत्वमित्येवास्तु उक्तोदाहरणे प्रकारस्यकस्याप्यनुल्लेखादेवानतिप्रसंगादितिवाच्यं एवमपिनृत्यत्वद्वाजिराजिप्रखरखुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैर्हालोकालोकभूमीधरमनुलब्धालोकभावंप्रयाते विश्रांतिंकामयंतेरजनिरितिधियाभूतलेसर्वलोकाः कोकाःक्रंदंतिशोकानलविकलतयाकिंचनंदंत्युलूकाइत्यत्रधूलिजालरूपस्यैकस्य वस्तुनोऽनेकैर्लोककोकोलूकैर्ग्रहीतृभिरेकेनैवरजनीत्वेनप्रकारेणोल्लेखनादतिव्याप्तेर्वारणायप्रकारेऽनेकत्वोपादानस्यावश्यकत्वात् सिंजानैर्मंजरीतिस्तनकलशयुगंचुंबितंचंचरीकैस्तत्रासोल्लाससलीलाः किसलयमनसापाणयः कीरदष्टाः तल्लोपायालयंत्यः पिकनिनदधियाताडिताःकाकलोकैरित्थंचोलेंद्रसिंहत्वदरि

यथावागजन्नातेतिवृद्धाभिः श्रीकांतइतियौवतैः यथास्थितश्चबालाभिर्दृष्टः शौरिः सकौतुकं अत्रयस्तथाभीतंभकंगजंत्वरयात्रायते स्मसोयमादि पुरुषोत्तमइतिवृद्धाभिः संसारभीतातदभयार्थिनीभिः कृष्णोऽयंमथुरापुरंप्रविशन्दृष्टः यस्तथाचंचलत्वेनप्रसिद्धायाः श्रियोऽपिकामोपचारवैदग्ध्येननित्यंवल्लभः सोयंदिव्ययुवेतियुवतिसमूहैः सोत्कंठंदृष्टः बालाभिस्तदाह्यागतरूपवेषालंकारदर्शनमात्रलालसाभिर्यथास्थितवेषादियुक्तोदृष्टइतिबहुधोल्लेखः पूर्वःकामत्वाद्यारोपरूपकसंकीर्णः अयंतुशुद्धइतिभेदः एकेनबहुधोल्लेखे प्यसौविषयभेदतः गुरुर्वचस्यर्जुनोयंकीर्तौभीष्मःशरासने ॥

मृगदृशांनाप्यरण्यंशरण्यमित्यनेकगतभ्रांतिपरंपरायामतिप्रसंगवारणार्थमेकस्ये त्युक्तमितिसंक्षेपः यथार्हमिति स्त्रीभिःकामत्वोल्लेखेतासांरुचिरनुरागः प्रयोजकः अर्थिभिःकल्पतरुत्वोल्लेखेतेषांलिप्साप्रयोजिकाशत्रुभिर्यमत्वोल्लेखेतेषांभयंप्रयोजकमित्येवंयथायोग्यमित्यर्थः उदाहरणांतरमाह यथावेति श्रीकृष्णस्यमथुराप्रवेशवर्णनं शौरिः श्रीकृष्णः वृद्धाभिर्जगन्नातेतिदृष्टइत्याद्यन्वयः सकौतुकंसोत्कंठमितिदर्शनक्रियाविशेषणंसर्वत्रसंबध्यते श्लोकंव्याचष्टेयइतितथामहायहयहयोनयुवतिसमूहैः तरुणीसमूहैः पूर्वमितिउदाहृतइतिशेषः उल्लेखइत्यनुषज्यते आरोपरूपकसंकीर्णइतिपाठेआरोपस्वरूपंयद्रूपकंतत्संकीर्णइत्यर्थः आरोपरूपरूपके तिपाठस्तुस्पष्टार्थएव उल्लेखप्रभेदांतरमाह एके

कु०टी०
चं०
१२

ग्रहान्निति विषयभेदादित्यनेन तस्मैकस्येति शेषः विषयपदमाश्रयसंबंधिनोरुपलक्षणं अत एव लक्षणे ग्रहीत्तविषयादौत्यादिपदेनतत्संग्रहः कृतः तत्र विषयस
प्तमीनिर्दिष्टे विषयइत्युच्यते अधिकरणसप्तमीनिर्दिष्टस्त्वाश्रयः षष्ठ्यादिनिर्दिष्टः संबंधीति विवेकः गुरुरित्यस्यार्थकथनं महानिति गुरुर्महत्त्वात्त्व्यवदितिविश्व
कोशात् यद्रीरितितु तत्पर्यवसितार्थकथनं पृथुदंष्ट्र इत्यादौत्यादिना कीर्तिविषयेर्जुनो धवलइतिवत्सार्थइत्यर्थांतरस्य धनुर्विषये भीष्मो भीषण इतिवत् गांगेय
इत्यर्थांतरस्यच संग्रहः भीष्मस्तु भीषणे रुद्रे गांगेये च निशाचर इति विश्वः क्रोडीकरणात् एकवृंतगतफलद्वयन्यायेन संग्रहात् अकशमिति कपालिनो हरस्य भ
गधेयं भाग्यत्वेनाध्यवसितं पार्वतीस्वरूपं चित्ते आविरस्तु प्रकटीभवत्विति संबंधः किंभूतं कुचयोः वृत्तविषये अरुरां स्थूले एवमग्रेपि विलग्नामध्यः विल

ग्रहीतृभेदाभावेपि विषयभेदाद्बहुधोल्लेखनादसौ बुध्यैः उदाहरणं श्लेषसंकीर्णं क्वचो विषयेमहान्यद्गुरित्यादिवत्त्वृहस्पति
रित्याद्यर्थांतरस्यापि क्रोडीकरणात् मुद्रो यथा अरुरां कुचयोः कृशं विलग्ने विपुले चक्षुषि विस्तृतं नितंबे अधरे रुणमाविरस्तु चित्ते
करुणाशालि कपालिभागधेयं स्यात्स्मृतिभ्रांतिसंदेहैस्तदंकालंकृतित्रयं पंकजं पश्यतः कांतामुखं मे गाहते मनः अयं प्रमत्तमधु
पस्त्वन्मुखं मेवेति पंकजं पंकजं वा सुधांशुर्वेत्यस्माकं तु न निर्णयः

ग्नेमध्यलग्नयोरितिविश्वः विपुलं आयतं अधरे अधरोष्ठे अरुणमारक्तं अरुणाधरमिति पाठस्तु प्रक्रमभंगादयुक्तः चित्ते इति करुणाशालीत्यत्रापिमध्यम
णिन्यायेन संबध्यते एवं तु षाराम्तापमब्रातेतामसेषु च तापिनः इत्यंतास्ताडकाशत्रोर्भूयासुर्मे स्भूतय इत्यादावधिकरणानेकत्वप्रयुक्तः यमः प्रतिमहीभृतां
हुतवहोसितन्नीवृत्तां मत्तां रखलु युधिष्ठिरो धनपतिर्धनाकांक्षिणां गृहं शरण्यामिहृतां कलिशकोटिभिर्निर्मितं त्वमेक इह भूतले बहुविधो विधात्राकृत इत्यादौ सं
बंधिभेदप्रयुक्त श्चोल्लेखोद्रष्टव्य इतिदिक् इत्यलंकारचंद्रिकायामुल्लेखप्रकरणं अथ ज्ञानप्राधान्यसाम्यात्स्मृत्यादीनलंकारान्लक्षयति स्यादिति स्मृतिभ्रांति
संदेहैर्व्यवहर्तव्यतया हेतुभूतैस्तदंकं तेषामंकस्तदंकः तदंको विद्यते अस्मिन् तथाभूतं मत्वर्थीयाच्प्रत्ययात् अंकश्चिह्नं संज्ञेति यावत् तेन तत्संज्ञासंज्ञित
मित्यर्थः अलंकृतित्रयं व्यवहारविषयः स्यादिति योजना ॥ ॥ ॥ ७ ॥

एवंचस्मृतित्वभ्रांतित्वसंदेहत्वानित्रीणिलक्षणानि तत्रस्मृतित्वंतावत्संस्कारमात्रजन्यानुभवसाक्षिकोजातिविशेषः भ्रांतित्वंविशेष्यावृत्तिप्रकारकज्ञानत्वं संदेहत्वंतुनिश्च
यभिन्नत्वेसतिसंभावनाभिन्नज्ञानत्वंपारिभाषिकं स्मृतिभ्रांत्यादिवारणायसत्यंतं उत्प्रेक्षावारणायसंभावनाभिन्नेति चमत्कारित्वंपुनरखिलालंकारसाधारणंलक्षणात्र
येपिनिवेशनीयंतेननसंघटइतिस्मृतावविदंरजतमितिभ्रांतावयंस्थाणुःपुरुषोवेतिसंशयेनातिप्रसंगइतिध्येयं गाहतेआकलयतिस्मरतीतियावत् सादृश्यान्निबध्य
मानैरितिचमत्कारित्वोपलक्षकं नत्वेतस्यापिस्वातंत्र्येणलक्षणेप्रवेशः सादृश्यामूलकानामपिस्मृत्यादीनांचमत्कारित्वेऽलंकारतायाअनिवार्यत्वात् चमत्कारितैक
जीवातुत्वात्तस्याः अचमत्कारित्वेतुतेनैववारणमितिव्यर्थंसादृश्यहेतुकत्वविशेषणं नचैतद्देवोपादीयतांनतुचमत्कारित्वविशेषणमितिवाच्यंउदाहृतेषुसा

स्मृतिभ्रांतिसंदेहैः सादृश्यान्निबध्यमानैः स्मृतिमान्भ्रांतिमान्ससंदेहइतिस्मृत्यादिपदांकितमलंकारत्रयंभवति तत्रक्रमेणोदाहृतं
यथावादिव्यानामपिकृतविस्मयांपुरस्तादंभस्तः स्फुरदरविंदचारुहस्तां उद्वीक्ष्यश्रियमिवकांचिदुत्तरंतीमस्मार्षीज्जलनिधिमंथनस्य
शौरिः पूर्वत्रस्मृतिमुदाहरणेसदृशस्यैवस्मृतिरत्रसदृशलक्ष्मीस्मृतिपूर्वकंतत्संबंधिनोजलनिधिमंथनस्यापिस्मृतिरितिभेदः पलाश
मुकुलभ्रांत्याशुकतुंडेपतत्यलिः सोपिजंबूफलभ्रांत्यातमलिंधर्तुमिच्छति अत्रान्योन्यविषयभ्रांतिनिबंधनः पूर्वोदाहरणाद्विशेषः जीव तिभेदः
नग्रहणेनम्रागृहीत्वापुनरुद्धताः किंकनिष्ठाः किंनुज्येष्ठाघटीयंत्रस्यदुर्जनाः पूर्वोदाहृतसंदेहः प्रसिद्धकोटिकः अयंतुकल्पितकोटिकइ

दृश्यमूलकस्मृत्यादिष्वतिप्रसंगवारणार्थंतस्यावश्यकत्वादितिसंक्षेपः दिव्यानामिति माघेजलक्रीडावर्णनप्रस्तावेपद्यमिदंशौरिः श्रीकृष्णः अंभस्तः जलात् उत्तरं
तीनिर्गच्छंतींश्रियमिवश्रीसदृशींकांचित्पुरस्तादग्रेउद्वीक्ष्यजलनिधिमंथनस्यअस्मार्षीत्स्मृतवान् अधीगर्थेतिकर्मणिषष्ठी किंभूतां दिविभवादिव्यास्तेषांदेवाना
मपिसौंदर्यातिशयेनकृताश्चर्यां तथास्फुरताअरविंदेनकमलेनचारुः रमणीयः हस्तोयस्यास्तथाभूतां तथाचैवंविधनायिकासदृशलक्ष्मीस्मरणात्तत्संबंधिज
लनिधिमंथनस्मरणमितिभावः अत्रश्रियमिवेत्युपमायाः स्मृत्यंगत्वात्तयोरंगांगित्वलक्षणः संकरः पलाशेतिवक्रिमलौहित्यरूपसादृश्यात्भ्रांतिः अलिः भ्रमरः
सोपिशुकोपिभ्रांतिनिबंधनइति भ्रांतिप्रयुक्तइत्यर्थः जीवनेतिजीवनंजलं प्राणसंयोगश्च अपवाजीवंतेनेनेतिजीवनंधनं नम्राअधोमुखाः विनीताश्चउन्नताः

ऊर्ध्वमुखाः उद्धताश्चघटीयंत्रएकरज्जुसंबद्धघटमालारूपंभाषायां रहटइतिप्रसिद्धं

कु.टी.
चं.
९३

अप्रसिद्धेतिपदीयंत्रसंबंधिनोर्द्वयोर्ष्वकनिष्ठयोः कोस्योरप्रसिद्धेरितिभावः इत्यलंकारचंद्रिकायांस्मृतिभ्रांतिसंदेहप्रकरणं अथापह्नुतिः तत्रतावदभेदप्रतिपत्तिनिरूपिता
गांगित्वान्यतरत्वान्निषेधोपह्नुतिरित्यपह्नुतिसामान्यलक्षणं निषेधश्चनञादिसत्वेवाच्यः क्वचित्तुतदभावाल्लैकतवादिपदैः परमतलोपन्यासादिभिश्चव्यंग्यः तथाक्वचि
द्भेदप्रतिपत्तिसमानाधिकरणः क्वचित्तुतद्व्यधिकरणइतिविवेकः एवमभेदः क्वचिदारोप्यमाणः क्वचित्तुस्वाभाविकः एवंतत्तप्रतिपत्तिरपिक्वचित्व्यंजनयाप्रायश
स्तुवाच्यत्वस्येतिबोध्यंनिषेधोऽपह्नुतिरित्येतावदुक्तौनद्यूतमेतत्किंतवक्रीडनंनिशितैःशरैरितिप्रसिद्धनिषेधानुवादरूपोऽप्रतिषेधालंकारेतिव्याप्तिरतोऽभेदप्र
तिपत्तिनिरूपितेत्यादिविशेषणमुपात्तं तत्रहियुद्धप्रवृत्तंकितवंप्रतियुद्धेद्यूतत्वाभावोनिर्ज्ञातोपिकीर्त्यमानोद्यूतएवतवप्रागल्भ्यंनतुयुद्धइत्युपहासार्थोनतु
द्यभेदप्रतिपत्त्यंगं तस्यास्तद्युपन्यासंविनापिसिद्धत्वात् नाप्यंगिभूतः निर्ज्ञातत्वेनतदुपायानपेक्षणादितितद्वारणं अभेदप्रतिपत्तिनिरूपितांगित्वमात्रोक्तौशुद्धा
पह्नुतिहेत्वपह्नुतिपर्यस्तापह्नुतिकैतवापह्नुतिष्वव्याप्तिः तत्रसर्वत्रनायंसुधांशुरित्यादेर्निषेधस्यव्योमगंगासरोरुहाद्यभेदप्रतिपत्त्यर्थत्वेनतदंगतयांगित्वाभावा

शुद्धापह्नुतिरन्यस्यारोपार्थोधर्मनिह्नवः नायंसुधांशुः किंतर्हिव्योमगंगासरोरुहं वर्णनीयेवस्तुनितत्सदृशधर्मारोपफलकस्तदीयधर्म
निह्नवः कविमतिविकासोत्प्रेक्षितधर्मीतरस्यापिनिह्नवः शुद्धापह्नुतिः यथाचंद्रेवियद्गंगापुंडरीकत्वारोपफलकस्तदीयधर्मस्यचंद्रत्व स्यापह्नवः

त् अभेदप्रतिपत्तिनिरूपितांगत्वमात्रोक्तौच भ्रांतापह्नुतिछेकापह्नुत्योरव्याप्तिः तयोर्भ्रांतिशंकानिवारणरूपनिषेधस्यप्राधान्येनाभेदप्रतिपत्त्यंगत्वाभावादतस्तदन्यतरत्व
त्वनिवेशः तदाहुः साम्यायापह्नवोयत्रसाविज्ञेयात्वपह्नुतिः अपह्नवायसादृश्यंयस्मिन्नेषाप्यपह्नुतिरिति सर्वचैतत्तदुदाहरणआरम्भानावसरेव्यक्तीभविष्यती
तिनप्रपंचितं एवंसामान्यलक्षणंमनसिनिधायशुद्धापह्नुत्यादीस्तद्भेदान्कुमुपक्रमतेशुद्धापह्नुतिरिति लक्षणमाचष्टे वर्णनीयइतिकविमतेर्विकासः स्फूर्तिशा
लितातथाचोपमेयेउपमानारोपफलकउपमेयधर्मत्वाभिमतनिषेधः शुद्धापह्नुतिरितिलक्षणमितिभावः अत्रचानुक्तनिमित्तत्वैकैतवादिपदाप्रयुक्तत्वंचनिषेधवि
शेषणंबोध्यंतेनहेत्वपह्नुतौकैतवापह्नुतौचनातिप्रसंगः कांतःकिंनहिनूपुरइतिछेकापह्नुतौउपमेयधर्मस्यकांतत्वस्यनिषेधसत्वादितिप्रसंगवारणायायंविशेष
णं तत्रहिनकांतत्वनिषेधोनूपुरारोपार्थोऽपितुनूपुरारोपएवंशंकितकांतत्वनिषेधार्थइतितद्व्यावृत्तिः पर्यस्तापह्नुतिवारणायोपमेयधर्मेत्युक्तं तत्रोपमानधर्मस्यैवशुधां

शुत्वादेर्निषेधइतिनातिव्याप्तिरितिसर्वंसुस्थं पुंडरीकेति उंड
रीकंसितांभोजमित्यमरः

एवंचसरोरुहपदं विशेषपरमिति भावः अंकमिति इंदौ दलस्य स्फुरितस्येंद्रनीलमणेः शकलवत् श्यामं यद्दरीदृश्यते तत्केपिकवयः अंकं कलंकं शशंकिरे शंकितवंतः परेऽन्ये जलनिधेः पंकं मेनिरे केतिचित्तु नः सारंगं संजगदिरे अब्रुवन् परे इतरे भुवः भूमेश्छायां भूच्छायं ऐच्छन् विभाषासेनासुराच्छाये त्यादिना क्लीवत्वं वयंतु सांद्रं घनं निशि रात्रौ पीतं अत एव कुक्षिस्थं अंधतमसं गाढध्वांतं आचक्ष्महे ब्रूमहे इत्यन्वयः औत्प्रेक्षिकाः उत्प्रेक्षामात्रविषयाः कलंकादयः अपिना स्वाभाविकस्य भूच्छायत्वस्य समुच्चयः अर्थसिद्ध इति नायं सुधांशुरित्यत्र नेति शब्दो यातत्वात्स्वाद्वः इह तु परमतत्वोत्कीर्तनेन स्वानभिमतत्वसूचनादर्थगम्य इत्यर्थः एकत्रानेकापह्नवरूपतपाप्यत्रवैचित्र्यं बोध्यं   हेत्वपह्नुतिमाह स एवेति शुद्धापह्नव एवेत्यर्थः युक्तिपूर्व इति योज्यते साध्यमनेनेति युक्तिर्हेतुः तत्पूर्वस्तत्सहित इत्यर्थः तथा च शुद्धापह्नवलक्षण

यथा वा अंकं केपि शशंकिरे जलनिधेः पंकं परे मेनिरे सारंगं कतिचिच्च संजगदिरे भूच्छायमैच्छन्परे इंदौ यद्दलितेंद्रनीलशकलश्यामं दरीदृश्यते तत्सांद्रं निशि पीतमंधतमसं कुक्षिस्थमाचक्ष्महे अत्रोत्प्रेक्षितधर्माणामप्यपह्नवः परपक्षत्वोपन्यासादर्थसिद्धः स एव युक्तिपूर्वश्चेदुच्यते हेत्वपह्नुतिः नेंदुस्तीव्रो न निश्वर्कः सिंधोरौर्वोयमुत्थितः अत्र चंद्र एव तीव्रत्वे शैत्ययुक्तिभ्यां चंद्रत्वसूर्यत्वापह्नवो वडवानलत्वारोपार्थः यथा वा मंथानभूमिधरमूलशिलासहस्र संघट्टनव्रणकिणः स्फुरतींदुमध्ये छायामृगः शशक इत्यतिपामरोक्तिस्तेषां कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः अत्र चंद्रमध्ये मंथनकालिकमंदरशिलासंघट्टनव्रणकिणस्यैव छायादीनां संभवो नास्तीति छायात्वाद्यपह्नवः पामरवचनत्वोपन्यासे

एवानुक्तनिमित्त इत्यस्य स्थाने उक्तनिमित्त इत्युक्तौ हेत्वपह्नुतिलक्षणं संपद्यतेनाविकृततः अन्यत्र तस्यारोपार्थः पर्यस्तापह्नुतिस्तु सः नायं सुधांशुः किंतर्हि सु तदृतिभावः नेंदुरित्यादि विरहाकुलोक्तिः तीव्रो दारुणो यतः अतो नेंदुः निशि रात्रौ सलान्त्वार्कः और्वस्तु वडवानल इत्यमरः नैशात्वेति निश्वभवो नैशस्तत्वमित्यर्थः अत्रापि चंद्रत्वं स्वाभाविको धर्मः सूर्यत्वं तौत्प्रेक्षिकमिति बोध्यं मंथानेति मंथानो मंथने दंडः स चासौ भूमिधरः पर्वतो मंदरस्तस्य मूलभागे यत्र शिलासहस्रं तेन संघट्टनाद्भवो व्रणस्तस्य किणश्चिह्नमिंदुमध्ये स्फुरति प्रकाशते छायाभूमेः मृगो हरिणः शशकः शश इत्येषा अतिपामराणां मुर्खतमानामुक्तिः हि यस्मात्तेषां छायादीनां तत्रेंदुमध्यभागे कथंचिदपि केनापि प्रकारेण प्रसक्तिर्नास्तीत्यन्वयः वैशाखमंथमंथानमंथनो मंथदंडके इत्यमरः नास्तीतीतिइति हेतोरित्यर्थः ॥

१=

पर्यस्तापह्नुतिमाह अन्यत्रेति सः अपह्नवः तथा च तदारोपार्थस्तस्यापह्नव इति लक्षणं निषेधस्य च न स्वाधिकरणे प्रतियोग्यारोपार्थत्वसंभवो न वा स्वाधिकरणे स्वा
रोप इत्यर्थः सिद्धमेवारोपस्यान्याधिकरणत्वमन्यत्रेत्यनेनोक्तं अत एव पर्यस्तापह्नुतिरित्युच्यते पर्यस्ता आरोपविपरीता आरोपमधिकरणेति तदर्थात् न च
चंद्रे चंद्रत्वनिषेधस्य कथं मुखे तदारोपार्थत्वमिति वाच्यं आरोपदार्ढ्यसंपादकत्वेन निषेधस्य तदर्थताया अनुभवसिद्धत्वात् अत एव दृढारोपरूपकमेवे
दं नापह्नुतिरिति प्राचां सिद्धांतस्तदनुसारेणैव च चित्रमीमांसायां प्रकृतस्य निषेधेन यदन्यत्वप्रकल्पनमित्यपह्नुतिलक्षणमुक्तं इह त्वलंकाररत्नाकराद्यनुसा
रेणायं प्रभेद उपदर्शितसामान्यलक्षणाभिप्रायेणापह्नुतित्वेनोक्त इति निरवद्यं हालाहल इति हालाहलो विषं नैव भवति किंतु रमा लक्ष्मीर्विषं जनाः परं केव

अन्यत्र वर्णनीये वस्तुनि तस्य धर्मस्यारोपार्थः पर्यस्तापह्नुतिः यथा चंद्रे चंद्रत्वनिह्नवो वर्णनीये मुखे तदारोपार्थः यथा वा हालाहलो नै
व विषं विषं रमा जनाः परं व्यत्ययमत्र मन्वते निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः पूर्वोदाहरणे हेतूक्तिर्ना
स्ति अत्र तु सास्तीति विशेषः ततश्च पूर्वापह्नुतिवदत्रापि द्वैविध्यमपि द्रष्टव्यं भ्रांतापह्नुतिरन्यस्य शंकायां भ्रांतिवारणे तापं करोति सोत्कं
पं ज्वरः किं न सखि स्मरः अत्र तापं करोतीति स्मरवृत्तांते कथिते तस्य ज्वरसाधारण्यादृजुबुध्या सख्या ज्वरः किमिति पृष्टे न सखि स्मर इ
ति तत्त्वोक्त्या भ्रांतिवारणं कृतं ॥

लमत्रास्मिन्विषये व्यत्ययं वैपरीत्यं मन्वते अभ्युपगच्छंति कुतस्तत्राह यस्मात् शिवस्तं हालं निपीय सुखेन जाग
र्ति हरिस्तु इमां रमां स्पृशन्सन् निद्रया मुह्यति स्मरन्निति पाठे स्मरन्नपि मुह्यति किमु स्पृशन्नित्यर्थः तथा च रमाया विषरूपत्वे मोहजनकत्वं हेतुः हालाहलस्य त
त्त्वापह्नवे च जागरसुखप्रयोजकत्वमिति बोध्यं हालाहलं विषे इति विश्वः अत्र स्पृशन्मुह्यतीति कार्यकारणयोः पौर्वापर्यरूपातिशयोक्तिरलंकारः सा हेतूक्तिः
ततश्चेति हेतूक्तितदनुक्तिरूपभेदादित्यर्थः पूर्वापह्नुतिवत् शुद्धापह्नुतिवत् द्वैविध्यं शुद्धपर्यस्तापह्नुतिः हेतुपर्यस्तापह्नुतिरित्येवं द्विप्रकारत्वं भ्रांतापह्नुतिरिति
अन्यस्य प्रकृतस्य भ्रांतिवारणे वार्यते अनेनेति वारणं तथा च भ्रांतिवारके तत्त्वाख्याने सतीत्यर्थः भ्रांतं भ्रमः भावे क्तः भ्रांत्यपह्नुतिरित्यर्थः एवं च तत्त्वकथनहेतुक
भ्रांतिविषयनिषेधो भ्रांतापह्नुतिरिति लक्षणं बोध्यं तस्य तापकारित्वरूपस्मरवृत्तांतस्य ॥ ६ ॥ ६ ॥

नागरिकेति नगरेभवोनागरिकस्तंप्रतिग्रामीणस्यप्रश्नः समधिकापर्यंतरेभ्यउन्नतिरुच्चतायस्यैवंभूतउभयतःमुखपृष्ठभागयोःपुच्छंयस्यैवंभूतश्चकोयंमहि
षइतिनहिनहीत्युत्तरंमहिषइत्यनुषज्यते अयंकरिकलभः करिशावकः कलभः करिशावकइतिकोषात्कलभइत्येतावतैवसिद्धेकरिपदमुत्कृष्टकरिबो
धार्थं अयमस्यशुंडादंडोनतुपुच्छमिति पुच्छइतिपाठोप्यदूषितत्वात्साधुरेव अप्रयुक्तत्वंतुतत्रपरंविचार्यमिति पूर्वोदाहरणेसंदेहरूपभ्रांतिविषयत्वर
लापह्नवःज्वरःकिमितिप्रश्नेनतद्विषयसंदेहावगमात् इहतुमहिषत्वनिश्चयरूपभ्रांतिविषयस्यमहिषत्वस्येतिततोभेदःजटेति विरहिण्याइयमुक्तिःहे
कुसुमशरपुरारातेहरस्यभ्रांत्यामांकिंकृतः प्रहरसिपीडयसि यतोनेयंजटाकिंतुवेणीकृतःस्ववेणीवेणीसंपद्यतेतथाकृतःकचानांकलापःतथागलेगर

यथावा नागरिकसमधिकोन्नतिरिहमहिषःकोयमुभयतःपुच्छः नहिनहिकरिकलभोयंशुंडादंडोयमस्यनतुपुच्छंइदंसंभवद्भ्रा
न्तिपूर्विकायांभ्रांतापह्नुतावुदाहरणं कल्पितभ्रांतिपूर्वायथा जटानेयंवेणीकृतकचकलापोनगरलंगलेकस्तूरीयंशिरसिशशि
लेखानकुसुमंइयंभूतिर्नांगेप्रियविरहजन्माधवलिमापुराराति भ्रांत्याकुसुमशरकिंमांप्रहरसि अत्रकल्पितभ्रांतिर्जटानेयमि
त्यादिनिषेधमात्रेणनैयापूर्ववत्प्रश्नाभावात् दंडीत्वत्रतत्त्वाख्यानोपमेत्युपमाभेदंमेने यदाहनपद्मंमुखमेवेदंनभृंगौचक्षुषीइ
मे इतिविस्पष्टसादृश्यात्तत्त्वाख्यानोपमामतेति ॥

लंनेतदपितुइयंकस्तूरी एवंशिरसिनैषाशशिलेखाकिंतुकुसुमं तथाइयमंगेभूतिर्भस्मनभवतिपरंतुप्रियविरहाज्जन्मयस्यैवंभूतोधवलिमापांडिमेति
अवर्ज्योवहुव्रीहिर्व्यधिकरणोजन्माद्युत्तरपदइतिवामनसूत्राद्व्यधिकरणोपिवहुव्रीहिर्नदुष्टः कल्पितेति कुसुमशरेउत्प्रेक्षितेत्यर्थः निषेधमात्रेणने
येति निषेधस्यप्रसक्तिपूर्वकत्वादितिभावः मेनेइत्यस्वरसोद्भावनं तद्वीजंतूपमावोधकस्येवादेरसत्त्वेपितदुपगमेरूपकस्याप्युपमात्वंस्यादितिस्पष्टमेव
छेकापह्नुतिरिति छेकोविदग्धस्तत्कृताऽपह्नुतिः छेकापह्नुतिरितिलक्ष्यनिर्देशः वाक्यान्यथायोजनहेतुकःशंकिततात्त्विकवस्तुनिषेधइतिलक्षणं अन्य
स्यशंकानइत्यन्यशंकायानिवर्तनीयत्वेनहेतुतयाव्यपदेशःसंतापात्त्रातीतिवत् अत्रचशुद्धापह्नुतिवारणायाद्यंविशेषणंममकिलश्रुतिमाहतदर्थका मिथ्याधिकताद्रूप्यरूपकवारणायशंकितेति

नन्वानेनैव भुद्धापह्नुतिवारणाद्धा केत्यादिव्यर्थमिति वाच्यं कस्य वा न भवेद्दोषः प्रियायाः सव्रणेऽधरे सभृंगं पद्ममाघ्रासीर्वारितापि मयाधुनेति व्याजोक्ताव
तिप्रसंगवारकत्वेन तत्सार्थक्यात् यद्वक्ष्यति छेकापह्नुतेरस्याश्चायं विशेषो यत्तस्यां वचनस्यान्यथानयनेनापह्नवः अस्यामाकारस्य हेलेतरवर्णनेन गोपन
मिति तथ्यनिह्नव इति तात्त्विकनिषेध इत्यर्थः नूपुरो मंजीरः मंजीरो नूपुरोऽस्त्रियामित्यमरः नर्मसखी क्रीडासखी अत्र कांतपरायाः प्रजल्पन्मत्पदे लग्न
इत्युक्ते नूपुरतात्पर्यकत्ववर्णनेन कांतत्वापह्नवो मुख्यः नूपुराभेदप्रतिपत्तिस्तु तदंगमिति बोध्यं सीत्कारमिति सीत्कारं तदनुकारिमुखध्वनिं शिक्षयति
अधरं अधरोष्ठं व्रणयति व्रणोऽस्यास्तीति व्रणी व्रणिनं करोतीत्यर्थे तत्करोतीति णिच् तथा रोमांचं तनोति विस्तारयतीति वाक्यत्रयं नागरिकाभिप्रायेण प्रियस

छेकापह्नुतिरन्यस्य शंकातस्तथ्यनिह्नवे प्रजल्पन्मत्पदे लग्नः कांतः किं नहि नूपुरः कस्यचित्तर्कविस्मृतिरहस्योक्तावन्येन श्रुतायामुक्ते
स्तात्पर्यांतरवर्णनेन तथ्यनिह्नवे छेकापह्नुतिः यथा नापि कया नर्मसखीं प्रति प्रजल्पन् मत्पदे लग्न इति स्वनायकवृत्तांते निगद्यमाने तदा
कर्ण्य कांतः किमिति शंकितवतीं अन्यां प्रति नूपुर इति निह्नवः सीत्कारं शिक्षयति व्रणयत्यधरं तनोति रोमांचं नागरिकः किं मिलितो
न हि न हि सखि हैमनः पवनः इदमर्थयोजनया तथ्यनिह्नवे उदाहरणं शब्दयोजनया यथा पद्मे त्वन्नयने स्मरामि सततं भावो भवत्कुं
तले नीले मुह्यति किं करोमि महितैः क्रीतोऽस्मि ते विभ्रमैः इत्युक्त्वा प्रवचो निशम्य सरुषा निर्भर्त्सितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तत्पदं

खीं प्रति कयाप्युक्तं तदाकर्ण्य नागरिकः किमु मिलित इति शंकितवतीमन्यां प्रति तच्छंकानिरसनाय न हीत्यादिना हैमंतिकपवनपरत्ववर्णनेन तात्त्विकस्य ना
गरिकस्यापह्नवः सीत्कारशिक्षादिकर्तृत्वस्य नागरिक इव पवनेऽपि सत्त्वात् तदाह अर्थयोजनयेति विवक्षिताविवक्षितसाधारणस्यार्थस्याविवक्षितार्थसं
बंधित्ववर्णनयेत्यर्थः इदमित्युदाहरणमिति च जात्यभिप्रायेणैकवचनं हेमंतशब्दात्तत्रभव इत्यर्थे सर्वत्राण्वतल्लोपश्चेत्यणि तल्लोपे च हैमन इति रूपं
सिद्धं प्रजल्पन्नित्युदाहरणे एकस्य वाक्यस्यान्यथायोजनमिह त्वनेकेषामिति भेदः शब्दयोजनयेति अर्थभेदेऽपि शब्दश्लेषमात्रेणेत्यर्थः पद्मे इति क्रीडा
या विटो भोक्ता कृष्णो वा पुष्पान्यानुरक्षतीति संबंधः कीदृश इति उत्तमप्रबंधः स्वप्नेऽऊक्तमुक्त्वमेव वचनमार्याः कृष्णस्य अनुभाष्य अनूदरा घयानिर्भर्त्सितः

सन्ततत्वच्चनेतत्स्वरमेवमपदिशन्कथयन् इतिकिंहेपद्मेरमेत्वन्नयनेसततंस्मरामि नीलेभवत्याः कुंतलेकेशपाशेममभावोंतःकरणवृत्तिरूपःमुह्यतिमो
हंप्राप्नोति ननुचिन्तासंगोनिवर्त्तितांतत्राह किंकरोमिस्वकिंचित्करोस्मियतस्त्वमहितैः पुञ्जैः विभ्रमैर्विलासैः क्रीतोस्मिमूल्येनगृहीतोस्मीति किं
करोस्मीतिक्वचित्पाठोयुक्ततरः तत्रचास्मीत्यहमर्थकमव्ययं अहंकिंकरोदासःक्रीतोस्मीत्यर्थः राधापरत्वेतुहेराधेइत्ययोत्तंवोधनेपद्मरूपेत्वन्न
यनेस्मरामीति विशेषः शेषंपूर्ववत् अत्ररमासंवोध्यकस्तन्नयनस्मरणरूपोनवाक्यार्थाऽपितुत्वत्संवोध्यकःपद्मरूपत्वन्नयनस्मरणरूपइत्यप
ह्नवस्तत्स्वरमेवतद्यपदिशन्नित्यनेनप्रकाश्यते नचात्रार्थस्यरमाराधासाधारणत्वमपितुपद्मेइतिलिंगवचनश्लिष्टशब्दयोजनैवेति विषयांतरेति

सर्वमिदंविषयांतरयोजनेउदाहरणं विषयैक्येप्यवस्थाभेदेनयोजनेयथा वँदंतीजारवृत्तांतंपत्यौधूर्त्तासखीधिया पतिंवुध्वासखिततःप्रवु
द्धास्मीत्यपूरयत् कैतवापह्नुतिर्व्यक्तौव्याजाद्यैर्निह्नुतेःपदैः निर्यातिस्मरनाराचाःकांतादृक्पातकैतवात् अत्रासत्यत्वाभिधायि॰
नाकैतवपदेननेमेकांताकटाक्षाःकिंतुस्मरनाराचाइत्यपह्नवःप्रतीयते रिक्तेषुवारिकथयाविपिनोदरेषुमध्याह्नजृंभितमहातप
तापतप्ताः स्कंधांतरेस्थितदवाग्निशिखाछलेनजिह्वांप्रसार्यतरवोजलमर्थयंते संभावनास्यादुत्प्रेक्षावस्तुहेतुफलात्मना ॥

विवक्षितविषयभिन्नेत्यर्थः अवस्थाजाग्रत्त्वप्राप्तिरूपावदंतीति पत्यौभर्त्तरिसखीधियासखिभ्रमेणजारवृत्तांतंस्वकामुकवार्त्तांवदंतीधूर्त्ताकाचित्पतिंवु
ध्वासखीत्यादिवाक्यशेषमपूरयत् पूरितवती सखीतिपुनःसंबोधनमप्रतार्यतास्त्वनाय ततःउक्तंच तानंतरंप्रवुद्धाजागरणवती अत्रनासोजाग्र
दवस्थावृत्तांतःकिंतुस्वाप्निकइत्यवस्थाभेदयोजनयापह्नवःसखीत्यादिवाक्यशेषेणप्रकाश्यते कैतवापह्नुतिरितिलक्षणनिर्देशः व्याजाद्यैःपदैर्निह्नुते
र्व्यक्तौअभिव्यक्तौसत्यांकैतवापह्नुतिरितिव्यवहर्त्तव्यमित्यर्थः कैतवेनापह्नुतिरितिव्युत्पत्तेःव्याजाद्यैरित्यनेनमिषकपटछलच्छद्मकैतवादयोगृह्यंते ए
वंचकैतवादिपदसंगत्यापह्नुतिंलक्षणंवोध्यं नाराचावाणाःदृक्पाताःकटाक्षाः अपह्नवःनिषेधःप्रतीयतइति असत्यत्वस्यविषयवाधाधीनत्वादितिभावः

म॰ अथ्यो अंशो ४

कु॰ टी॰ चं॰ १६

रिक्तेष्विति ग्रीष्मवर्णनं तरवो वृक्षाः वारिणो जलस्य कथया वार्त्तयापि रिक्तेषु शून्येषु विपिनस्यारण्यस्योदरेषु मध्यप्रदेशेषु जलं अर्थयंते प्रार्थयंते कीदृशाः मध्याह्नेजृंभितः प्रवृद्धो यो महानातप उष्णं तस्य तापस्तपनं तेन तप्ताः संतप्ताः किं कृत्वा स्कंधात् तरात् प्रकांडाभ्यंतरादुत्थितो यो दवाग्निर्दावानलस्तस्य या शिखा ज्वाला तस्याः छलेन जिह्वां प्रसार्येति अस्त्री प्रकांडः स्कंधः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोरित्यमरः अत्र नेयं दवाग्निशिखा अपितु जिह्वेति छलपदात् प्रतीयते अत्र चानभिहितवाच्यतादोषनिरासाय कथयापि वनोदरेष्विति पठनीयं इत्यपह्नुतिप्रकरणं लक्षयति संभावनेति अत्रोत्प्रेक्षे त्यनंतरं सा च त्रिधेत्यध्याहार्यं तथा च संभावना उत्प्रेक्षा यद्वाच्या स्यात्सा च वस्तुहेतुफलरूपेण त्रिधेत्यर्थः वस्तुहेतुफलानां च संभावनाधर्मत्वं स्वविधेयकत्वसंबंधेन तेन वस्तुहेतुफलविधेय

उक्तानुक्तास्पदा याऽत्र सिद्धासिद्धास्पदे परे धूमस्तोमं तमः शंके कोकीविरहशुष्मणां लिंपतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः रक्तौ तवाङ्घ्री मृदुलौ भुवि विक्षेपणाद्ध्रुवं त्वन्मुखाभेच्छया नूनं पद्मैर्वैरायते शशी मध्यः किं कुचयोर्धृत्यै बद्धः कनकदामभिः प्रायोऽब्जं त्वत्पदेनैक्यं प्राप्तुं तोये तपस्यति अन्यधर्मसंबंधनिमित्तेन अन्यस्य अन्यतादात्म्यसंभावनमुत्प्रेक्षा सा वस्तुहेतुफलात्मतागोचरत्वेन त्रिविधा अत्र वस्तुनः कस्यचिद्वस्त्वंतरतादात्म्यसंभावना प्रथमा स्वरूपोत्प्रेक्षेत्युच्यते ॥

कत्वेनेति पर्यवसितार्थः वस्तुत्वं च हेतुत्वेन फलत्वेन वाविवक्षितं यत्तद्भिन्नत्वं नातो वस्तुत्वस्य केवलान्वयितया विभागासंगतिः उक्तेत्यादि अत्र आसामुत्प्रेक्षाणां मध्ये आद्या वस्तूत्प्रेक्षा उक्ता चानुक्ता चोक्तानुक्ते आस्पदे यस्या इति विग्रहः आस्पदं चोत्प्रेक्षाया धर्मिरूपो विषयः सिद्धासिद्धेत्यत्र विग्रहः पूर्ववत् धूमेति तमः कोकीविरहशुष्मणां धूमस्तोमं शंके इत्यन्वयः कोकस्य चक्रवाकस्य स्त्री कोकी तस्या विरहरूपाणां शुष्मणां अग्नीनां संबंधिनं धूमसमूहमित्यर्थः लिंपतीवेति अत्र तमइति नभइति च कर्तृपदं रक्तावित्यादि दर्पिता प्रतिनायकस्योक्तिः तव मृदुलौ सुकुमारौ अंघ्री चरणौ ध्रुवं भुवि विक्षेपणाद्धेतोः रक्तवर्णाविति त्वन्मुखेति पद्मगतायास्त्वन्मुखकांतेरिच्छया हेतुनेत्यर्थः वैरायत इति वैरं करोतीत्यर्थः शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करण इति क्यङ् अध्य

घृतैर्धरणार्थैकनकस्यदामभिः रज्जुभिरितिनिगीर्याध्यवसानरूपातिशयोक्तावलीभिः बद्धः किमित्यर्थः प्रायइति अङ्कंकर्तृप्राप्यः बहुधात्वत्वरणेनसहैकंप्राप्तं
प्रंतोयेजत्वेनपस्यतितपश्यतीत्यर्थः कर्मणोरोमंथतपोभ्यांवर्तिचरोरितिक्यङ् तपसःपरस्मैपदंचेतिपरस्मैपदंलक्षणंपरिष्कुरुते अन्यधर्मेति अन्यस्य
विषयिणोयोधर्मस्तत्संबंधरूपेणनिमित्तेन अन्यस्य अन्यविषयिके अन्यस्यविषयिणः तादात्म्येनसंभावनमित्यर्थः अन्यस्येतिषष्ठ्यर्थोविषयताधर्मित्ता
रूपाविषयिणइतिषष्ठ्यर्थस्तुविशेषणतारूपाविषयता अन्यत्वेनोत्कीर्तनंचसंभावनाया आहार्यत्वासूचनाय तथाचविषयिनिष्ठधर्मसंबंधप्रयुक्तंवि
षयधर्मिकेतादात्म्यसंसर्गेणविषयिविधेयकमाहार्यसंभावनमुत्प्रेक्षेतिपर्यवसितं तन्निष्ठधर्मसंबंधप्रयुक्तमाहार्यतत्संभावनमितितुनिष्कर्षः इ
तरांशस्याव्यावर्तकतयास्वरूपकथनमात्रपरत्वात् मुखंचंद्रमन्यइत्युत्प्रेक्षायांचंद्रनिष्ठाह्लादकत्वादिधर्मसंबंधप्रयुक्तंमुखेचंद्रसंभावनमाहार्यमस्तीति

अहेतोर्हेतुभावेनाफलस्यफलत्वेनोत्प्रेक्षाहेतूत्प्रेक्षाफलोत्प्रेक्षेत्युच्यते अत्राद्यास्वरूपोत्प्रेक्षाउक्तविषयानुक्तविषयाचेतिद्वि
विधा परेहेतुफलोत्प्रेक्षेसिद्धविषयाऽसिद्धविषयाचेतिप्रत्येकंद्विविधे एवंचषण्णामुत्प्रेक्षाणांधूमस्तोमेत्यादीनिक्रमेणोदाहरणा

लक्षणसमन्वयः बाधाद्यभावदशायांतुजायमानामुखादौचंद्रादिसंभावनानोत्प्रेक्षेतितद्वारणायाहार्येति एतेनविरक्तसंध्यापरुषंपुरस्ताद्यथारजःपार्थिवमुज्जि
हीते शंकेहनूमत्कथितप्रवृत्तिःप्रत्युद्गतोमांभरतःससैन्यइत्यत्ररजोभरोद्गमनरूपससैन्यप्रत्युद्गतृधर्मसंबंधप्रयुक्तायांभरतेतत्संभावनायामपिनातिव्याप्तिःतस्या
अनाहार्यत्वात् संभावनेयदीत्थंस्यादित्यूहोऽन्यस्यसिद्धयइतिवक्ष्यमाणसंभावनालंकारविषयेयदिशेषोभवेद्वक्ताकथिताःस्युर्गुणास्तवेत्यादावतिव्याप्तिवा
रणायप्रयुक्तांतं सर्वातिशायिसौंदर्यशंकेसत्यवतीसुखंयेनसाम्यगताक्षीसावित्रीतरलीकृतेत्यादावतिप्रसंगवारणायतन्निष्ठेतिसंभाव्यमानवृत्तिधर्मविशेषणं
तत्रसावित्रीतरलीकारकत्वरूपोधर्मोसुखवृत्तिर्नतुसंभाव्यमानवृत्तिरितिनातिप्रसंगइतिदिक् वस्तुहेतुफलात्मता वस्तुहेतुफलतादात्म्यं ननुसंबंधांतरेणोत्प्रेक्षा
यानसंग्रहइतिचेन्नसर्वत्राभेदेनैवोत्प्रेक्षणमितिप्राचीनमतानुसारेणेत्थमभिधानात् एतत्सूचनायैवलक्षणेऽत्रचतादात्म्यापादानमितिनन्वलंकारसर्वस्वकारादिभिः
स्वरूपोत्प्रेक्षेतिव्यवहृतायाः प्रथमायाअपिस्व

कु॰टी॰
च
१७

तमसइति संभावनेत्यनेनान्वेति षष्ठ्यर्थो विषय।

अत्रेति आसां मध्ये याप्रथमा वस्तूत्प्रेक्षा सैवस्वरूपोत्प्रेक्षेत्युच्यत इत्यर्थः विसृत्वरस्येति प्रसरणशीलस्येत्यर्थः तमसइति संभावनेत्यनेनान्वेति षष्ठ्यर्थो विषय। प्रतिरोधकत्वादीत्यादिपदात् प्रसरणशीलत्वस्य संग्रहः प्रियैः पतिभिर्विघटिता वियुक्ताः व्यापनस्येति षष्ठ्यन्तस्य पूर्ववदुत्प्रेक्षापदे

ता तमोविषयेत्यर्थः प्रतिरोधकत्वादीत्यादिपदात् प्रसरणशीलत्वस्य संग्रहः प्रियैः पतिभिर्विघटिता वियुक्ताः व्यापनस्येति षष्ठ्यन्तस्य पूर्ववदुत्प्रेक्षापदे

नान्वयः एवमग्रेतनस्यतमसइत्यस्यापि अनुपादानादिति विषयिवाचकाभ्यां लिंपतिवर्षतिभ्यामन्येनानुपादानादित्यर्थः यथाश्रुताभ्यामेवसाध्यवसान

रजनीमुखेसर्वत्र विसृत्वरस्य तमसोनेत्रदृष्टिप्रतिरोधकत्वादिधर्मसंबंधेन गम्यमानेन निमित्तेन सद्यः प्रियविघटितसर्वदेशस्थि

तकोकांगनात्दुपगतमज्वलितध्वज्विरहानलधूमस्तोमतादात्म्यसंभावनास्वरूपोत्प्रेक्षा तमसोविषयस्योपादानादुक्तविषया तमो

व्यापनस्य नभः प्रभृतिभूपर्यंतसकलवस्तुसांद्रमलिनीकरणेन निमित्तेन तमःकर्तृकलेपनतादात्म्योत्प्रेक्षा नभःकर्तृकांजनवर्षण

तादात्म्योत्प्रेक्षा चानुक्तविषया स्वरूपोत्प्रेक्षा उभयत्रापि विषयभूततमोव्यापनस्य अनुपादानात् नन्वत्र तमसो व्यापनेन निमित्तेन

लेपनकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षा नभसो भूपर्यंतगाढनीलिमव्याप्तत्वेन निमित्तेनांजनवर्षणकर्तृतादात्म्योत्प्रेक्षा वेति उत्प्रेक्षाद्वयमुक्तविषय

मेवास्तु मैवं लिंपति वर्षतीत्यास्यातयोः कर्तृवाचकत्वेपि भावप्रधानमाख्यातमिति स्मृतेर्धात्वर्थक्रियाया एव प्राधान्येन तदुपसर्जनत्वे

नान्वितस्य कर्तुरुत्प्रेक्षणीयतया अन्यत्रान्वयासंभवात् अत एवाख्यातार्थस्य कर्तुः क्रियोपसर्जनत्वेनान्यत्रान्वयासंभवादेवास्योप

मायामुपमानतयान्वयोपि इदं दिना निरस्तः कर्तायध्युपमानं स्यात्न्यग्भूतोसौक्रियापदे स्वक्रियासाधनव्यग्रो नालमन्यदपेक्षितुं।

मितिकेचित्तु तमोनभसोर्विषययोस्तत्कर्तृकलेपनवर्षणस्वरूपधर्मोत्प्रेक्षेत्याहुः लक्षणयोपादानादसंगतेः उक्तविषयमेवेति सकदुच्चरिता

भ्यां लिंपति वर्षति भ्यां शक्त्यालेपनवर्षणयोः साध्यवसानलक्षणया च साधारणधर्मपुरस्कारेण व्यापनस्योपस्थापनस्य युगपद्वृत्तिद्वयविरोधेनासंभवादि

त्याशयः स्मृतेः निरुक्तस्मृतेः उत्प्रेक्षणीयतया उत्प्रेक्षाविषयतया अन्यत्र उत्प्रेक्षायां अन्वयसंभवादिति निराकांक्षत्वादिभावः अत एव आख्यातार्थस्य कर्तुः

क्रियोपसर्जनत्वेनान्वयान्वयासंभवादेवः क्वचिदत एवेत्युत्तरं अयमेवव्याख्यानग्रंथः प्रमादलिखितोऽदृश्यत्वेनभ्रभूतेति गुणभूत इत्यर्थः स्वक्रियेति क्रिया
प्रतिसाधनत्वेनान्वित इत्यर्थः अपेक्षितु आकांक्षितु नालंनसमर्थः तयाचनिराकांक्षत्वादुपमानत्वेनान्वयोन संभवतीतिभावः एतेनतमसिलेपनकर्तृत्वमु
त्प्रेक्ष्यमित्यलंकारसर्वस्वकारमतं यास्तं तस्यापिकर्तृविशेषणत्वात् विवक्षितविवेकेनत्वेलेपनस्यैवोत्प्रेक्ष्यत्वाच्च एवं च प्रधानभूतलेपनक्रियायोगो चरणभा
वनैवनिगीर्णव्यापनविषयेतिसिद्धं नचयुगपद्वृत्तिद्वयविरोधः शंक्यः तदनभ्युपगमात् केचिदिति तमइतिवास्तवरसोद्भावनं तद्वीजंतु तमोनभसोःक
र्तृत्वेन विषयत्वेनचवारद्वयमन्वयप्रक्लेशः तथाधर्मपुत्प्रेक्षासाधर्म्यप्रयुक्ता धर्मोत्प्रेक्षानुतत्सहचरितधर्मसंबंधप्रयुक्तेति लक्षणानुगमः नचतन्निष्ठत

तन्मतेस्वरूपोत्प्रेक्षायांधर्मपुत्प्रेक्षाधर्मोत्प्रेक्षाचेत्येवं द्वैविध्यं द्रष्टव्यं चरणयोः स्वतः सिद्धेरक्तिमनिवस्तुतो विक्षेपणं न हेतुरिति अहे
तोस्तस्यहेतुत्वेनसंभावनाहेतूत्प्रेक्षा विक्षेपणस्यविषयस्यसत्वा त्सिद्धविषया चंद्रपद्मविरोधेस्वाभाविकेनाधिकावदनकांतिप्रेमानहे
तुरितितत्रतद्धेतुत्वसंभावनाहेतूत्प्रेक्षावस्तुतस्तदिच्छायाअभावादसिद्धविषया मध्यः स्वयमेववक्रुचौघरतिनतु कनकदामवंधत्वेना।
ध्यवसितायावलित्रयशालितायावलादितिमध्यकर्तृककुचधृतेस्तत्फलत्वेनोत्प्रेक्षासिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा जलजस्यजला।
स्थितेरुदवासतपस्त्वेनाध्यवसितायाः कामिनीचरणसायुज्यप्राप्तिर्नफलमितितस्यागगनकुसुमायमानायास्तपःफलत्वेनोत्प्रे
क्षणात् असिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षाअनेनैवक्रमेणोदाहरणांतराणि

त्समानाधिकरणान्यतरत्वेनधर्मनिवेशात्वान्ननुगम इतिवाच्यं सर्वत्र साद
रूपनिमित्तायाएवोत्प्रेक्षायाः संभवेनान्यतरत्वादिनिवेशप्रयुक्तगौरवस्यानुपादेयत्वादिति हेतुत्वेनेतिहेतुरूपतयेत्यर्थः हेतुत्वसंभावनाहेतुरूपतासंभावना फलत्वे
नफलरूपतया एवमग्रेपिवोध्यं अथोदाहृतासूत्प्रेक्षासुवोधःप्रकारः प्रदर्श्यते तत्र धूमस्तोममित्यादौ काकांगनाविरहानलसंबंधिधूमस्तोमाभिन्नतमो विषया
यासंभावनेतिवोधः नामार्थयोरभेदान्वयात् एवंमुखंचंद्रंमन्यइत्यादावपि नूनंमुखंचंद्र इत्यादौतु चंद्रप्रकारकसंभावनाविषयोमुखमितिवोधः मुखविषया

इग कारिकावसंभावनातादात्म्यसंसर्गिकैव तयानुभावात्

कु. टी.
वं.
४८

चमत्कारप्रयोजकस्य संसर्गान्तरस्याभावाच्च न चैवं चन्द्रोपसर्जनत्वात् एवं कंचेवादिशब्दसमभिव्याहारेपि बोध्यं लिम्पतीवेत्यनुक्तविषयोत्प्रेक्षोदाहरणे तु लिंप
तिना साध्यवसानलक्षणया लेपन   व्यापनोभयसाधारणेन सान्द्रमलिनीकारकत्वादिना रूपेणोपस्थापिते तमो व्यापने लेपनसंभावनान्वयात् सां
द्रमलिनीकारकं तमः कर्तृकांगकर्मकलेपनप्रकारकसंभावनाविषय इति बोधः व्यंजनयोपस्थिते व्यापने तादृशसंभावनान्वय इति प्रदीपकृतः एवं वर्ष
तीत्यादावपि बोध्यं विक्षेपणात् कचमित्यादि हेतूत्प्रेक्षोदाहरणे हेतुः पंचम्यर्थः तत्र चाभेदेन प्रकृतस्यार्थान्वयः हेतोश्च स्वप्रयोज्याश्रयत्वसंबंधेन रक्तत्व
विशिष्टे तस्य प्रकारतासंबंधेन संभावनायां तस्याश्च विषयतया चरणयोरन्वयः तथा च भूम्यधिकरणकविक्षेपणाभिन्नहेतुकरक्तप्रकारकसंभावना
विषयावंघ्री इति बोधः न च तादात्म्यसंबंधेन हेतुविधेयकत्वाभावान्नेयं हेतूत्प्रेक्षा स्यात् किं तु तादात्म्येन तथाविधरक्तस्वरूपोत्प्रेक्षैवेति वाच्यं विवक्षित
विवेकेन विक्षेपणे हेत्वभेदस्योत्प्रेक्षणीयतया विक्षेपणं प्रति विशेष्यभूतस्यापि हेतोर्विधेयत्वोपगमात् मुखचंद्र इत्यादि रूपक इवानुयोगित्वमुख
स्य विक्षेपणसंसर्गत्वाभ्युपगमे न च विक्षेपणे हेत्वभेदभानसंभवात् हेतुविशिष्टस्वरूपोत्प्रेक्षायामुखतः प्रतीतावपि विवक्षावशेन हेतूत्प्रेक्षात्वेनैव व्य
पदेशः यथा दध्ना जुहोतीत्यत्र मुखतो दधिविशिष्टहोमप्रतीतावपि विवक्षितविवेकेन होमे दधिविधित्वव्यपदेश इति बोध्यं न च स्वप्रयोज्यत्वसंबंधेन
स्वप्रयोज्याश्रयत्वसंबंधेन वा हेतुरूपधर्मोत्प्रेक्षैव रक्तादौ स्वीक्रियतां कृतमीदृशकल्पनाक्लेशेनेति वाच्यं धर्मोत्प्रेक्षांगीकारे दूषणस्य प्रागेवावेदितत्वात्
अत एव हर्षोल्लग्नमन्ये ललिततनुते पादयोः पद्मलक्ष्मीरिति हेतूत्प्रेक्षामुदाहृतवतः प्रकाशकृतोपि तत्र हर्षहेतुकलगनतादात्म्यसंभावनमेव स्वाभावि
कलगनेऽभिमतं अस्मद्गुरुकृतरीत्यानुलक्ष्मीरूपे विषये यथोक्तहर्षहेतुकलगनतादात्म्यसंभावनमुचितं लगनस्य धर्मस्योपसर्जनत्वेन संभावनायामन्वयायोगा
दिति ध्येयं एवं तन्मुखाभेदव्यये त्वसिद्धविषयहेतूत्प्रेक्षायामपि बोध्यं विषयसिद्धत्वासिद्धत्वाभ्यां बोधे विशेषाभावात् मध्यः किमित्यादि फलोत्प्रेक्षास्थ
ले फलं चतुर्थ्यर्थः तत्र चाभेदेन प्रकृतस्यार्थान्वयः पूर्ववत् फलस्य च प्रयोजकत्वसंसर्गेण वृद्धत्वे तत्तद्वारकेयातेनैव वृद्धेवान्वयस्तत्तादात्म्यसंसर्गकसंभावनाया
मध्ये विषयतया एवं च कुचधरणाभिन्नफलककनकदामकरणकवृद्धत्वाश्रयसंभावनाविषयो मध्य इति बोधः एवं पापोज्जमित्यादावपि फलं तु मनोर्थ इति।
फलोत्प्रेक्षात्वं चोपदर्शितरीत्योपपादनीयमिति बहुवक्तव्येपि विस्तरभ

बालेंदुवक्राणीति नविद्यतेविकासोयेषांतान्यविकासानितेषांभावात् विकासरहितत्वाद्धेतो बालेंदुवत् द्वितीयाचंद्रवत्वक्राणितथातिशयेनलोहितानिश्चारक्तानि
पलाशानिपलाशकुसुमानिवसंतेननायकेनसमागमंप्राप्तानांवनस्थलीनामंगनानांसद्यस्तत्कालसंभूतानिनखक्षतानीवबभुः शुशुभिरइत्यन्वयः पूर्वेति धूमसो

बालेंदुवक्राण्यविकासभावाद्बभुः पलाशान्यतिलोहितानि सद्योवसंतेनसमागतानांनखक्षतानीववनस्थलीनां अत्रपलाशकुसुमा
नांवक्रत्वलोहितत्वेनसंबंधेननिमित्तेनसद्यःकृतनखक्षततादात्म्यसंभावनाउक्तविषयास्वरूपोत्प्रेक्षा पूर्वोदाहरणेनिमित्तभूतधर्म
संबंधोगम्यः इहतूपात्तइतिभेदः नन्विवशब्दस्यासादृश्यपरत्वेनप्रसिद्धतरत्वादुपमैवास्तुलिंपतीवेत्युदाहरणेलेपनकर्तृरूपमान
त्वाहेस्यक्रियोपसर्जनत्ववदिहनखक्षतानामन्योपसर्जनत्वस्योपमाबाधकस्याभावात् उच्यते उपमायायत्रक्वचित्स्थितैरपिनखक्ष
तैः सहवक्रंशुकाद्वतयावसंतनायकसमागतवनस्थलीसंबंधित्वस्यविशेषणस्यानपेक्षितत्वादिहतदुपादानेपलाशकुसुमानांनखक्षत
तादात्म्यसंभावनायामिवशब्दमवस्थापयतितथात्वएवतद्विशेषणसाफल्यात् अस्तिचसंभावनायामिवशब्दः दूरेतिष्ठन्देवदत्तइवाभा
तीति पिनष्टीवतरंगाग्रैः समुद्रः फेनचंदनं तदादायकरैरिंदुर्लिंपतीवदिगंगनाः अत्रतरंगाग्रैः फेनचंदनस्यप्रेरणंपेषणतयोत्प्रेक्ष्यतेस
मुद्रादुत्थितस्यचंद्रस्यप्रथमंसमुद्रपूरेप्रसृतानांकराणांदिक्षुव्यापनंचसमुद्रोपांतफेनचंदनकृतलेपनत्वेनोत्प्रेक्ष्यतेउभयत्रक्रमेणसमु
द्रप्रांतगतफेनचंदनपुंजीभवनेदिग्धवलीकरणंचनिमित्तमितिफेनचंदनप्रेरणकिरणव्यापनयोर्विषययोरनुपादानादनुक्तविषये
स्वरूपोत्प्रेक्षेयंयेषान्तूपात्तयोः समुद्रचंद्रयोरेवतत्कर्तृकपेषणलेपनरूपधर्मोत्प्रेक्षेतिमतंतेषांमतेपूर्वोदाहरणेधर्मिणिधर्म्यंतरतादात्म्यो
त्प्रेक्षा इहतुधर्मिणिधर्मसंसर्गोत्प्रेक्षेतिभेदोवगंत
व्यः येषामलंकारसर्वस्वकारादीनां

मभिसन्नेत्यर्थः नतुलोकेसंभावनायामिवशब्दोनदृष्टइत्यतआह अस्तिचेति पिनष्टीवेति समुद्र
स्तरंगाणामग्रभागैः फेनरूपंचंदनंपिनष्टीवइंदुस्तत्फेनचंदनमादायकरैः किरणैर्दिक्रूपाअंगनाः लिंपतीवअनुलिंपतीवेत्यर्थः समुद्रोपांतेति समुद्रस्योपांतेतटेप
त्फेनचंद्रनेनकृतंयत्तासांदिशांलेपनंतत्त्वेनेत्यर्थः उभयत्र उभयोरुत्प्रे

कु॰टी॰ रवाविति सप्रकांतः प्रभुर्भूपतिर्भूमौ रात्रौ रवेरभावाद्दिवा चंद्रोरभावाद्दिवसस्तत्तेनिरंतरमुदितेप्रतापयशसी सृष्टवान्निर्मितवानित्यर्थः रक्ताविद्रुद।

चं॰ हरणभावरूपो हेतुरिहत्वभावरूपइतिभेदः विवस्वतेति विवस्वतासूर्येणस्वस्यगोभिःसहस्रैर्याकिरणसहस्रेणसमंमिश्राः मिश्रिताःजनानांनेत्रापरनामधेयाग

१९ वोपिस्त्रनायिषतेवनीताइव यथागोपालेनपरकीयाभिगोभिर्मिश्राःस्वीयागावोनीयंतेतथागोपदवाच्यत्वसाजात्येनमिश्रितादिवस्तापिनीताइवेत्यर्थः

खलुसंभावनायांतेननयनेनहेतुनाद्वदमांध्यनत्वंधकारैरित्यन्वयःगौःस्वर्गेचवलीवर्देरश्मौवकुलिशेपुमान्स्त्रीसौरभेयीदृग्वाणदिग्वाग्भूष्वप्सुभूम्निचे

तिमेदिनी अत्रचानायिषतेवेतिविषयोत्प्रेक्षणपूर्वकंतस्यहेतुत्वेनोत्प्रेक्षणमितिपूर्वस्माद्भेदःएवंपूर्वत्रइद्युयेतिगुणरूपोहेतुरिहतुक्रियारूपइत्यपिद्रष्टव्यं

रात्रौरवेर्दिवाचंद्रोरभावाद्दिवसःप्रभुःभूमौप्रतापयशसीसृष्टवान्सततोदिते रात्रौरवेर्दिवाचंद्रस्याभावःसन्नपिप्रतापयशसोःसर्गेनहे

तुरिति तस्यतद्धेतुत्वसंभावनासिद्धविषयाहेतूत्प्रेक्षा विवस्वतानायिषतेवमिश्राःस्वगोसहस्रेणसमंजनानांगावोपिनेत्रापरनामधे

यास्तेनेदमांध्यंखलुनांधकारैःअत्रविवस्वताकृतस्वकिरणैःसहजनलोचनानांनयनस्यासदेवरात्रावांध्यंप्रतिहेतुत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइति अ

सिद्धविषयाहेतूत्प्रेक्षा पूरंविधुर्वर्द्धयितुंपयोधेःशंकेयमेणांकमणिंकियंति पयांसिदोग्धिप्रियविप्रयोगेसशोककोकीनयनेकियं

ति अत्रचंद्रेणकृतंसमुद्रस्यवृंहणंसदेवतदातेनकृतस्यचंद्रकांतद्रावणस्यकोकांगनावाष्पस्रावणस्यचफलत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइतिसिद्धविष

याफलोत्प्रेक्षा रथस्थितानांपरिवर्तनायपुरातनानामिववाहनानामुत्पत्तिभूमौ

अत्रचोत्प्रेक्षाद्वयसत्वेपिहेतूत्प्रेक्षायाःप्राधान्यात्तत्वेनैवव्यपदेशोनतुस्वरूपोत्प्रेक्षात्वेनतस्यास्तदंगत्वात्एवमन्यत्रापिबोध्यं पूरमिति अयंविधुश्चंद्रःपयोधेः

पूरंवर्द्धयितुंएणांकमणिंचंद्रकांतंकियंतिलोकोत्तरतयाअपरिमितानिपयांसिदोग्धीतिशंकेतथाप्रियैःपतिभिर्विप्रयोगेवियोगेसतिसशोकानांकोकांगनानांनय

नेकर्मभूतेकियंतिपयांसिदोग्धीतिशंकइत्यन्वयःदुहेर्द्विकर्मकत्वादेणांकमणिमितिद्वितीया एवंनयनेइत्यत्रापिमध्यःकिमित्यत्रेकस्यवृद्धस्यफलत्वेनकुवध

तेरुत्प्रेक्षणमिहतुद्रावणस्रावणयोर्द्वयोःफलत्वेनश्वरवर्धनस्यतदितिभेदःवृंहणंवर्द्धनंतदावर्द्धनकालेतेनचंद्रेणरथस्थितानामितिरविःरथेस्थितानांनिपु

त्कानां वाहनानामश्वानांपरिवर्तनायेवतुरगोत्तमानांउत्पत्तिभूमावुत्तरस्यांदिशिप्रतस्थइत्यन्वयः प्रायोनूनमित्यत्रैक्यस्यगुणस्यफलत्वेनोत्प्रेक्षणमिहतुपरिवर्तन
क्रियायाइतिभेदः नन्वलंकारसर्वस्वकारादिभिरन्येषामपिजात्यादिभेदानामुक्तत्वात्तु तत्तेनप्रदर्शिता इत्याशंक्याह एताएवेति उक्तभेदाएवेत्यर्थः उत्प्रेक्षाइत्य
नंतरंचमत्कारविशेषप्रयोजिकाइतिशेषः तथाचजात्यादिभेदानांचमत्कारविशेषानाधायकत्वादप्रदर्शनमितिभावः इत्युत्प्रेक्षेति इत्यनेनोत्प्रेक्षावोधत्वेने
सर्थः त्वत्कीर्तिरिति अत्रानुपात्तस्वर्गगमनविषयास्वर्गगाप्रवेशतादात्म्योत्प्रेक्षाविशेषणीभूतभ्रमणश्रांतत्वरूपहेतूत्प्रेक्षावाप्रतीयतइतिवोध्यं इतिश्रीमत्तत्
त्सदुपाख्यवैद्यनाथकृतायामलंकारचंद्रिकायांश्रीमत्कुवलयानंदटीकायामुत्प्रेक्षाप्रकरणं अतिशयोक्तिं लक्षयति रूपकातिशयोक्तिरिति ग्रहणउपस्था

अत्रोत्तरायणस्याश्वपरिवर्तनमसदेवफलत्वेनोत्प्रेक्ष्यतइति असिद्धविषयाफलोत्प्रेक्षा एताएवोत्प्रेक्षाः मन्येशंकेध्रुवंप्रायोनूनमित्येव
मादिभिः उत्प्रेक्षाव्यज्यतेशब्दैरिवशब्दोपितादृशः इत्युत्प्रेक्षाव्यंजकत्वेनपरिगणितानांशब्दानांप्रयोगेवाच्याः तेषामप्रयोगेगम्यो
त्प्रेक्षायथा त्वत्कीर्तिर्भ्रमणश्रांताविवेशस्वर्गनिम्नगां रूपकातिशयोक्तिः स्यान्निगीर्याध्यवसानतः पश्यनीलोत्पलद्वंद्वान्निःसरंति
शिताः शराः विषयस्यस्वशब्देनोल्लेखनंविनाविषयिवाचकेनैवशब्देनग्रहणंविषयनिगरणंतत्पूर्वकंविषयस्यविषयिरूपतया
ध्यवसानमाहार्यनिश्चयस्तस्मिन्सति रूपकातिशयोक्तिः

पनं विषयिरूपतयेति विषयिणोरूपमस्यतस्यभावस्तत्ता तयेत्यर्थः रूपंचाभेदताद्रूप्यान्यतरत् तस्मिन्सतीतिसप्तमीसमर्थातसिरित्यभिप्रायेण एवंचानु
पात्तविषयधर्मिकाहार्यनिश्चयविषयीभूतंविषय्यभेदताद्रूप्यान्यतरत्रूपकातिशयोक्तिरितिलक्षणंवोध्यं अत्ररूपकवारणायानुपात्तेति अयमेवचरूपका
दस्यां विशेषः तिशयइत्युच्यते भ्रांतिवारणायाहार्येति उत्प्रेक्षावारणायनिश्चयेति नीलोत्पलेति अत्रनीलोत्पलपदात्साध्यवसानलक्षणया शक्यलक्ष्योभयानु
गतकांतिविशेषादिपुरस्कारेणोपस्थितेकामिनीनयनेशक्त्युपस्थितस्यनीलोत्पलत्वविशिष्टस्याभेदसंसर्गेणान्वयः शक्त्युपस्थितयोः कृतीष्टसाधनतयोरि
वशक्तिलक्षणाभ्यामुपस्थितयोरप्येकपदार्थयोस्तात्पर्यवशेनान्वयांगीकारेवाधकाभावात् एवंचनीलोत्पलाभिन्नकांतिविशेषवद्द्वादितिवोधादियमभेदाति
शयोक्तिरित्युच्यते नचैवंसति

रूपकेविषयिभेदमात्रस्यस्वविषयतावच्छेदकस्वभानेनवैलक्षण्यस्यस्फुटत्वात् यदात्वभेदभानेनतात्पर्यंकिंतुभेदभानेतदाकांतिविशेषादिरूपताद्रूप्यस्यैववोधा ताद्रूप्यातिशयोक्तिर्वक्ष्यतेइतिवोध्यं वापीति मध्यभागमारभ्यमुखपर्यंतंनायिकांगवर्णनमिदं गगनेसूक्ष्मतयातत्तद्दुर्लक्ष्येमध्येकापिअनिर्वचनीयशोभा वापीतद्वद्गंभीरानाभिःस्फुरतिशोभतेतत्परंतदूर्ध्वभागेऐंद्रनीलीइंद्रनीलघटितासूक्ष्मपद्यासरणिस्तद्वत्श्यामारोमावलीस्फुरतीत्यनुषज्यते किंभूतांकां चननिर्मितांसोपानपंक्तितत्सदृ शीत्रिवलीमधिगतवतीप्राप्तवती तथाअग्रेतदूर्ध्वदेशेशैलौतद्वत्तुंगविशालौकुचौस्फुरतइतिविभक्तिपरिणामेनसं वध्यते कीदृशौसुकृतिनांपुण्यकृतांसुगमौसुलभगमनौसुलभौचपुनःकीदृशौचंदनेनतरुभिश्चंदनपंकेनवाछन्नोव्याप्तोदेशोययोस्तयाभूतौ तत्रत्यानां

यथानीलोत्पलशब्दाभ्यांलोचनयोःकटाक्षाणांचग्रहणपूर्वकंतद्रूपताध्यवसानंयथावा वापीकापिस्फुरतिगगनेतत्परंसूक्ष्मपद्यासो पानालीमधिगतवतीकांचनीमैंद्रनीली अग्रेशैलौसुकृतिसुगमौचंदनच्छन्नदेशौतत्रत्यानांसुलभममृतंसन्निधानात्सुधांशोऽत्र त्रवाप्यादिशब्दैर्नाभिप्रभृतयोनिगीर्णाः अत्रातिशयोक्तौरूपकविशेषणरूपकेदर्शितानांविधानामिहापिसंभवोस्तीत्यतिदे शेनप्रदर्शनार्थं तेनात्राप्यभेदातिशयोक्तिस्ताद्रूप्यातिशयोक्तिरितिद्वैविध्यंद्रष्टव्यं तत्राप्याधिक्यन्यूनताविभागश्चेतिसर्वमनुसं

तदाश्रितानांचसुधांशोस्तद्वदाल्हादकस्यमुखस्यसन्निधानादमृतंतद्वदास्वाद्यमधरमाधुर्यंसुलभमित्यन्वयः विधानांभेदानां इतीत्यस्यप्रदर्शनार्थमित्य नेनान्वयःअतिदेशेनेति सादृश्येनेत्यर्थःमुख्यरूपकाभेदस्यापिशयोक्तावभावाद्रूपकपदंरूपकसदृशपरंषण्मासमग्निहोत्रंजुह्वतीसत्राग्निहोत्रपदव द्धर्मातिदेशकमित्याशयः आधिक्यन्यूनतेत्यत्राउभयोक्तेरुक्तोदाहरणेषुप्रसिद्धतरत्वादनुपादानंवोध्यं यत्तत्रकेचिदुक्तं विषयिवाचकपदस्यविषयेसाध्य वसानलक्षणायाःशक्यतावच्छेदकमात्रप्रकारकलक्ष्यविशेष्यकवोधत्वंकार्यतावच्छेदकं एवंचनिगरणोसर्वत्रविषयतावच्छेदकधर्मरूपेणैवविषयस्य भानेनविषयभिन्नत्वेनेतिस्थितेःभेदातिशयोक्तिस्ताद्रूप्यातिशयोक्तिरितिद्वैविध्यमयुक्तमितितत्प्रौढिविलसितं शक्यतावच्छेदकस्यलक्ष्येपूर्वमप्रतीततेन

गादिविरहितोपायसाध्यस्यसमे

यद्धर्मविशिष्टे शक्यसंबंधग्रहस्तद्धर्मप्रकारकलक्ष्योपस्थितेः समानप्रकारकशाब्दबोधे हेतुत्वात् लक्षणापरिहार्या या ऽनुपपत्तेस्तदवस्थत्वाच्च एवमपि तात्पर्यवशा
त्ताद्दृशबोधांगीकारे तद्वशादेव शक्यभेदप्रकारकबोधेपि बाधकाभावान्मानपदेन विषयतावच्छेदकस्यैव आवर्तनादिति दिक् सुधावद्धेति किंच शालभंजिकास्या
यां स्फटिकप्राकारशिखरगतां मृगांकावलीमालोक्य तोरणेविदूषकं प्रस्तुतिरियं प्राकाराग्रसमीपे नयने प्रहिणु प्रेरय मनाक् ईषत् तर्कय अनाकाशे अनंतरिक्षे को
यं शीतकिरणश्चंद्र इति मुखे चंद्रगताल्हादकारित्वरूपताद्रूप्याध्यवसाने कीदृशः गलितश्च्युतो हरिणो यस्मात् तथाभूतः तेन निःकलंकत्वयोत्कर्षाभिव्यक्तिः पुनः
कीदृक् सुधापंकवद्धः यास्सत्तदभिलाषी यैस्तै रुपवन संवधिभिश्चकोरैरनुसृतां लवल्याः फलपाकस्य प्रणयिनीं सदृशीं अद्धांसच्छां ज्योत्स्नां तेनाध्यवसितां का

नारिकायां २ तुं
यथा वा सुधावद्धग्रासैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरन्ज्योत्स्नामच्छां लवलिफलपाकप्रणयिनीं उपप्राकाराग्रं प्रहिणु नयने तर्कय मनागनाका
शेकोयं गलितहरिणः शीतकिरण इत्यत्र कोयमित्युत्प्रेक्षितेन चंद्रादेरुत्कर्षश्च गर्भितः एवमन्यत्राप्यूहनीयं यत्रापह्नुतिगर्भ
त्वं सैव सापह्नवा मता त्वत्सूक्तिषु सुधा राजन्भ्रांताः पश्यंति तां विधौ अत्र त्वत्सूक्तिमाधुर्यमेवामृतमित्यतिशयोक्तिः चंद्रमंडलस्थ
ममृतं न भवतीत्यपह्नुतिगर्भा यथा वा मुक्ताविद्रुममंतरा मधुरसः पुष्पं परं भूर्वहं माले प्रस्तुतिमंडले खलु तयोरेकास्मिकानार्णवे

तिं प्रभां किरन् प्रसारयन्नित्यर्थः लवली लताविशेषो हरफारेवडीति भाषाप्रसिद्धः प्राकारो वरणः शाल इत्यमरः समावद्ध ग्रासैरिति क्वचित्पाठस्तत्राप्युक्त एवार्थः
नवलवलीति पाठे नवश्चासौ लवलिपाकश्चेत्यन्वयो बोध्यः नन्विहाभेदविवक्षैव किं न स्यादत आह अत्रेति कोयमित्यनेनानिर्ज्ञातत्वप्रकाशनात्प्रसिद्धस
निर्ज्ञातत्वात् तद्भेदस्य यावगतिरिति भावः गर्भितः गलितेत्यादिविशेषणानां व्यंग्यत्वेनाभिप्रेतः अन्यत्रापीति अनुच्छिष्टो देवैरपरिदलितो राहुदशनैः कलंकेना
स्पृष्टो नखलु परिभूतो दिनकृता कुहूभिर्नो लुप्तो न च युवतिवक्त्रेण विजितः कलानाथः कोयं कनकलतिकायामुदयत इत्यादावित्यर्थः अथवान्यत्रापि सूना
यामपीत्यर्थः कोयं भूमिगतश्चंद्र इत्यादावदिव्यत्वरूपन्यूनताप्रकाशनमूहनीयमिति भावः ननूक्तोदाहरणेष्वयमिति विषयस्योपादानात्कथमतिशयोक्तिरिति

कु॰ टी॰
चं॰
२१

अत्राहुः इंदुत्वस्य विषयिविशेषणत्वेन विवक्षायामतिशयोक्तिरेव यदा तु विषयविशेषणत्वं विवक्षितं तदा रूपकमिति व्यवस्था अत एव प्रकाशकृता दन्त्रामेत्यरूपकातिशयोक्त्यादिसंदेहसंकरेण यन्नानंददायीं दोर्विवमेत्वसौ दत्तीत्युदाहृतमिति एवं विभजते यद्यपह्नुतीति अपह्नुतिगर्भत्वं पर्यस्तापह्नुतिगर्भत्वं सैव रूपकातिशयोक्तिरेव तथा वै सापह्नववत्त्वनिरपह्नववत्त्वभेदेन द्विविधातिशयोक्तिरिति भावः मुक्तेति तान्यनुभवैकवेद्यानि इमानि वस्तूनि तेऽङ्ग में जनाः विकल्पयंति सद्भूतिविकल्पविषयाणि कुर्वंति येषां जनानां साम्रज्ञा तां सुंदरीं दृक्कथं लोचनमार्गेणासीत्सन्नयः तादृशसुंदरीदर्शनशालिनस्तु विकल्पयंतीति भावः तानि कानि वस्तूनि तत्राह मुक्तामौक्तिकं विद्रुमं प्रवालं चांतरा अनयोर्मध्ये मधुरसः अंतराऽन्तरेणयुक्ते इति द्वितीया पुष्पपरके वलं धूर्वहं भारवाहकं नतु मधुरसयुक्तं

तद्वो दंचति शंखमूर्ध्नि न पुनः पूर्वाचलाभ्यंतरे तानीमानि विकल्पयंति तदिमे येषां न सा दृक्पथे अत्राधरस एव मधुरसइत्याद्यतिशयोक्तिः पुष्परसो मधुरसो न भवतीत्यपह्नुतिगर्भा अलंकारसर्वस्वकृता तास्वरूपोत्प्रेक्षायामपह्नववत्समुदाहृतं गतासु तीरं तिमिघट्टनेन ससंभ्रमं पौरविलासिनीषु पत्रोल्लसत्फेनततिच्छलेन मुक्ताट्टहासेव विभाति शिप्रा तत्तत्स्त्रियानत्र भेदः एतत्तु शुद्धापह्नुतिगर्भे पत्र फेनततित्वमपह्नुतं तत्रैवाट्टहासत्वोत्प्रेक्षणादि हेतुपर्यस्तापह्नुतिगर्भत्वमिंदुमंडलादावपह्नुतस्यामृतादेः स्तनादिषु निवेशनात् इंदुत्वपर्यस्तापह्नुतिगर्भत्वमुत्प्रेक्षायामपि संभवति तत्र स्वरूपोत्प्रेक्षा यथा जानेति रागादिदं नवविवं विवस्वद्व्यक्तमिताऽधरत्वं हयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नाम्निभ्रमोऽभूदनयोर्जनानां ॥

तयोर्मुक्ताविद्रुमयोः खलु निश्चितं प्राले यद्युतिमंडलेनेंदुमंडले एकासिका एकस्मिन्नासिका अवस्थितिः ऐकाधिकरण्यमित्यर्थः न त्वर्णवे समुद्रे तत्र चंद्रमंडलं च शंखस्य मूर्ध्नि मस्तके उदंचति उदयं प्राप्नोति न पुनः पूर्वाचलस्योदयगिरेरभ्यंतरे उदंचति अत्र मुक्ताविद्रुममधुरसशाले यद्युतिमंडलशंखशब्दैः क्रमेण दंताधरतन्माधुर्यमुखकंठानि गीर्याः पूर्वोदाहरणेभ्यो वैलक्षण्यास्पष्टोपह्नवः इह तु परं धूर्वहमित्युक्त्या गूढ इति भेदः प्राले यमिहिका चेत्यमरः गतास्विति पुरे भवाः पौर्यस्तासु विलासिनीषु तिमीनां मत्स्यानां संघट्टनेन संसंभ्रमं सभयं तीरं प्रतिगतासु सतीषु यत्र नगर्यां शिप्रा नदी उल्लसंतीनां फेनततीनां छलेन मुक्तः कृतः अट्टहासः उद्धतहास्यं यया तथाभूतेव विभातीत्य

त्वयः इतीति दृष्टव्येत्यर्थः इंदुमंडलादावित्यादिपदात्पुष्परसादि परिग्रहः

स्तवादिष्विति सूक्तिमाधुर्यादिष्वित्यर्थः आदिनाऽधरमाधुर्यपरिग्रहः निवेशनात् अभेदाध्यवसानात् जानेइति दमयंतीवर्णयतो नलस्योक्तिः अतिशयिता
द्रागाश्लोहित्यादिदमधरस्वरूपमेव बिंबमिति जानेन तु बिंबफलमित्येवकारार्थः बिंबस्य बिंबफलस्यातोऽस्मादोष्ठाद्धरत्वं निकृष्टत्वम् अतःस्फुटं कथं तर्हि विप
रीता लोके प्रसिद्धिस्तत्राह द्वयोरनयोर्विशेषस्य तारतम्यस्यावगमे बोधेऽक्षमाणामसमर्थानां जनानां नाम्निभ्रमो विपर्यास अभूदिति अन्यत्रेति सू
र्यकर्द्धकेनेत्रापरपर्यायगोनयनेद्रित्यर्थः निवेशितं उत्क्षिप्तं रवीति रविणा संतप्तो गजः तस्य रवेर्गृहस्थान पद्मान्वधूनिति यावत् ध्रुवं प्रायो बाधितुं सरः
प्रविशातेन तु स्नानुस्ताना र्थे हि यस्माद्गजस्य स्नानं निष्फलं निःप्रयोजनमित्यन्वयः प्रसक्तानुप्रसक्त्येति अतिशयोक्तेः सापह्नवत्वकथनप्रसंगादलंकारस्य

अत्र प्रसिद्धफले बिंबत्वामपह्नुत्यातिरागेण निमित्तेन दमयंत्या धरे तदुत्प्रेक्षापर्यवसापह्नुतिगर्भो हेतूत्प्रेक्षा यां तद्गर्भत्वं प्राक् लिखितेहे
तूत्प्रेक्षोदाहरणे एवदृश्यते तत्र बाधकारे खाध्यहेतुत्वमपह्नुत्यान्यत्र तन्निवेशितफलोत्प्रेक्षायां यथा रवितप्तो गजः पद्मान्तद्गृहान्ना
धितुं ध्रुवं सरो विशति न स्नातुं गजस्नानं हि निष्फलं अत्र गजस्य सरः प्रवेशं प्रति फले स्नाने फलत्वमपह्नुत्य पद्मबाधने तन्निवेशितं
अलमनया प्रसक्ता नुप्रसक्त्या प्रकृतमनुसरामः भेदकातिशयोक्तिस्तु तस्यैवान्यत्ववर्णनं अन्यदेवास्य गांभीर्यमन्यद्धैर्यम
हीपतेः अत्र लोकप्रसिद्धगांभीर्याद्यभेदेपि भेदो वर्णितः यथा वा अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या वैदग्ध्यधोरणी नैषा नलिनपत्राक्षी सृष्टिः सा

र्वस्वकृदुक्तस्वरूपोत्प्रेक्षायां शुद्धापह्नुतिगर्भत्वं दर्शितं तदनुप्रसक्त्या च त्रिविधास्वप्युत्प्रेक्षासु पर्यवसापह्नुतिगर्भत्वमित्यर्थः भेदकेति तस्यैव तज्जातीयस्यैव अन्य
त्ववर्णनं तज्जातीयभिन्नत्वेन वर्णनं तच्चाहार्यबोध्यं एवमग्रेपि तेन भ्रांतौ नातिव्याप्तिः इदं च लोकोत्तरत्वप्रतिपत्त्यर्थः अन्यदेवेति अस्य महीपतेर्गांभीर्यमन्य
देवप्रसिद्धगांभीर्यभिन्नमेवेत्यर्थः अन्येयमिति रूपसौंदर्यवैदग्ध्यं चातुर्यधोरणी परिपाटी एषा नलिनपत्राक्षी विधेः साधारणी सृष्टिः नैवेत्यन्वयः अत्रो
त्तरार्धेन भंग्याऽन्यत्ववर्णनं विशेषः संबंधेति अयोगे असंबंधे योगकल्पनं संबंधवर्णनं संबंधश्चाभेदभिन्नत्वे सत्यन्यत्वाद्यनिरूपितो ग्राह्यः तेन रूपकातिश
योक्त्यादिषु नातिव्याप्तिः सौधेति सौधोऽस्त्री राजसदनमित्यमरः नन्वत्रैव स्पृशंतीवेंदुमंडलमिति वपदप्रयोगे उत्प्रेक्षाप्रतीतेस्तदप्रयोगे गम्योत्प्रेक्षात्वमुचित

इवादिसत्वे याचाच्योत्प्रेक्षासेवेवाद्यभावे गम्योत्प्रेक्षेति नियमात् अन्यथा त्वत्कीर्तिर्भ्रमणश्रांतेत्यादि पूर्वोदाहृते पद्येपि गम्योत्प्रेक्षा न स्याद्विशेषाभावादिति चेत् मैवं उपदर्शितनियमस्यालंकारांतराविषय एवाभ्युपगमात् अन्यथा नूनं मुखं चंद्र इत्यादौ नूनमित्यप्रयोगे गम्योत्प्रेक्षापत्तेः एवं च प्रकृते संबंधे संबंधवर्णनरूपातिशयोक्त्यलंकारविषये न गम्योत्प्रेक्षावसरः त्वत्कीर्तिरित्युदाहरणे तु भ्रमणश्रांतत्वरूपहेतुत्वेन गम्योत्प्रेक्षाभिप्रेता नतु स्वर्गगाप्रवेशांश इति सर्वमवदातं असंबंधमुदाहरणांतरमाह यथा वेति कतिपयेति वीररुद्रदेवाख्ये नृपे वितरणशालिनि दानशालिनि सति चक्रवाकी इति मुदं संतोषमुपयाति प्राप्नोति इति किंभूतं वासरस्यावसानं नाशो येन सः कनकगिरिः सुमेरुः कतिपयैरल्पैर्दिवसैः क्षयं प्रयायादिति संभावनायां लिङ् योगेपीति योगे सत्यप्ययोगवर्णनमित्यर्थः स्व

संबंधातिशयोक्तिः स्यादयोगे योगकल्पनं सौधाग्राणि पुरस्यास्य स्पृशंति विधुमंडलं यथा वा कतिपयदिवसैः क्षयं प्रयायात्कनकगिरिः कृतवासरावसानः इति मुदमुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि वीररुद्रदेवे अत्र चक्रवाक्याः सूर्यास्तमयकारकमहामेरुक्षयसंभावनाप्रयुक्तसंतोषासंबंधेपि तत्संबंधो वर्णितः योगेप्ययोगोऽसंबंधातिशयोक्तिरितीर्यते त्वयि दातरि राजेंद्र स्वर्द्रुमान्नाद्रियामहे अत्र स्वर्द्रुमेष्वादरसंबंधेपि तदसंबंधो वर्णित इति असंबंधातिशयोक्तिः यथा वा अनयोरनवद्यांगि स्तनयोर्जृंभमाणयोः अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहुलतांतरे अक्रमातिशयोक्तिः स्यात्सहत्वे हेतुकार्ययोः आलिंगंति समं देव ज्यां शराश्च पराश्च ते अत्र मौर्व्यां यदा शरसंधानं तदानीमेव पराश्च क्षितौ पतंतीति हेतुकार्ययोः

गस्याद्रुमाः कल्पवृक्षादयः स्वर्द्रुमेष्विति विषयसप्तमी स्वर्द्रुमविषये य आदरस्तस्य संबंधेपि अर्थादर्थिषु यद्वा
योर्जृंभमाणः इ॰ स्त॰
अर्थिषु स्वर्द्रुमे विषयादरसंबंधाभावप्रतीतौ तत्समानवित्तिवेद्यतया स्वर्द्रुमेष्वप्यादरविषयत्वाभावावगमात् यथाश्रुतमेव साधु अनयोरिति अनवद्यानि निर्दुष्टान्यंगानि यस्यास्तथाभूते इति संबोधनम् जृंभमाणयोर्वर्द्धमानयोरनयोः स्तनयोस्तव बाहुलतयोरंतरे मध्ये पर्याप्तः अवकाशो नासीत्पर्याप्तः अत्र बाहुलतयोरंतरे स्तनपर्याप्तावकाशासंबंधेपि तदसंबंध उक्तः अक्रमेति क्रमः पौर्वापर्यं तदभावोऽक्रमस्तद्रूपस्यातिशयोक्तिरित्यर्थः सहत्वे समकालत्वे आलिंगंति समं युगपत् ज्यां मौर्वीं इष्वो

मुंचतीति हंमीरसंज्ञकस्यवीरस्यखड्गे कोशं पिधानं मुंचति सति अरीणांवर्गः समूहो पि कोशं भांडारं मुंचति तथा खड्गे प्रकंपमुल्लासं नं भजति सति सः प्रकृष्टं कंपं भजतिए
वं खड्गे क्ष्मां क्षांतिं त्यजति सति सो पि क्ष्मां पृथ्वीं त्यजतीत्यर्थः कोशो स्त्री कुड्मले खड्गे पिधाने ऽर्थौघ दिव्ययोरित्यमरः अत्र शतृप्रत्ययेभंग्यायोगपद्यवर्णनं विशेषः धन
गृहेति धनसंबंधिगृहेत्यर्थः चपलेति हेतोः प्रसक्तिर्ज्ञानं तज्जन्ये कार्ये सतीत्यर्थः यास्यामीति उदिते उक्ते प्रेयेणेति शेषः तन्व्या ऊर्मिका अंगुलीयकं वलयः कं
कणमभवदित्यर्थः ऊर्मिकांगुली येऽस्या हृस्वभंगतरंगयोरिति विश्वः कार्यमुखेनेति अंगुलीयकस्य कंकणपदप्राप्तिरूपकार्यवर्णनद्वारेणेत्यर्थः आदातुमि
ति सहजसौकुमार्यवत्याः विरहदशायां तदतिशयवर्णनमिदं हंतेति खेदे आदातुं गृहीतुं सकृदेकवारमपि कुसुमे ईक्षिते सति अधीरदृशः हस्ताग्रमालोहितं

यथावा मुंचति मुंचति कोशं भजति च भजति प्रकंपमरिवर्गः हंमीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्ष्मामाशु अत्र खड्गस्य कोशत्यागादि काल ए
व रिपूणां धनगृहत्यागादि वर्णितं चपलातिशयोक्तिस्तु कार्ये हेतुप्रसक्तिजे यास्यामीत्युदिते तन्व्या वलयो भवदूर्मिका अत्र नायकप्रवा
सप्रसक्तिमात्रेण योषितोतिकार्श्यं कार्यमुखेन दर्शितं यथावा आदातुं सकृदीक्षिते पि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाक्षारंजनवार्त्तयापि स
हसा रक्ततलं पादयोः अंगानामनुलेपनस्मरणमप्यत्यंतखेदावहं हंताधीरदृशः किमन्यदलकामोदोपि भाराय ते यामि न यामीति धवे वद
तिपुरस्तात्क्षणेन तन्व्याः
भवतीति शेषः अपि नाकिमुगृहीते इति गम्यते लाक्षयापतंरंजनं तद्वार्त्तयापि सहसा अकस्मात् सादयोस्तलं रक्तं भवति किमु रंजनेने
ति पूर्ववत् एवमंगानां चंदनादिना यदनुलेपनं तत्स्मरणमपि अत्यंतखेदकरं किमु तानुलेपने किमन्यत वाच्यमिति शेषः अलकानामगरुधूपाद्यामोदोपि भारा
यते भार इवाचरतीत्यर्थः कर्त्तरि क्यङ् अत्रादानादिरूपहेतुप्रसक्तिमात्रेण हस्ताग्रे लौहित्यादिरूपकार्योत्पत्तेः साक्षादेव वर्णनं न तु कार्यमुखेनेति पूर्वस्माद्भेदः
हेतुकार्ययोरिव हेतुप्रसक्तिकार्ययोरपि समकालत्वसंभवतीति सूचयितुमुदाहरणांतरमाह यामीति धवे दयिते यामि न यामीति वदति सति तत्क्षणेन तत्कालमे
व तन्व्याः पुरो वलयानि अग्रिमकंकणानि पुरः प्रथमं गलितानि अपराण्यपि तथैव तत्कालमेव दलितानि भग्नानीत्यन्वयः पुरो ऽग्रे प्रथमे च स्यादिति विश्वः ॥

कु॰ टी॰ अत्र वदति गलितानीति शतृप्रत्ययेन समकालतावगतिः अयंतेति अत्र हेतुकार्ययोरित्युनुवर्तते तत्पौर्वापर्यंतिक्रांचेत्पाठः साधुरेव व्यतिक्रमोऽत्रवैपरीत्यं अग्रे प्रथ
वं॰ मं अनुनीतास्समाहिताः कवींद्राणामिति कविश्रेष्ठानामंगणं सवंधिन्योभूमयः प्रथमतरमेव प्रथममेव चलतां चपलानां भृंगाणां भ्रमराणामासंगेनाकुलानां करिणां
२३ मदजलस्यामोदेन परिमलेन मधुरा रमणीया आसन् अभवत् पश्चादनंतरं तेषां कवीनामुपरि रुद्रसंज्ञकस्य नृपतेः अमी दृश्यमानाः कटाक्षाः पतिताः कीदृशाः
क्षीरमुदकं यस्य तथाभूतस्य क्षीरार्णवस्य प्रसरंतीनामुरुवीचीनां दृढतरंगाणां सहचरास्तत्सदृशा इत्यर्थः उदकस्योदः संज्ञायामित्युदादेशः अत्र यथोक्तकटाक्ष
रूपकार्यमुखेन नृपतिप्रसादरूपहेतुकथनं पूर्वस्माद्विशेषः एताः अमवहितोक्ताः अथोक्तेषु प्रभेदेषु अनुगतप्रवृत्तिनिमित्ताभावात्कथमतिशयोक्तिपदप्र
योग इति चेत् अत्राहुः तावत्प्रभेदान्यतमत्वमेव सर्वानुगतमतिशयोक्तिपदप्रवृत्तिनिमित्तं तदेव च सामान्यलक्षणमिति नन्वास्तु निगीर्याध्यवसानमेवातिशयोक्तिः
प्रभेदांतरत्वनुगतरूपाभावादलंकारांतरमेव न चान्यत्वादिप्रभेदेषु अन्यत्वादिभिरभेदादीनां निगरणं संभवतीति वाच्यं अन्यत्वादिभिरभिन्नवस्तुप्रतीतेरेक्वम

गलितानि पुरो वलयान्यपराणि तथैव दलितानि असंतातिशयोक्तिसुपौर्वापर्यव्यतिक्रमे अग्रे मानो गतः पश्चादनुनीता प्रियेण सा॥

यथा वा कवींद्राणामासन्प्रथमतरमेवांगणभुवश्चलद्भृंगासंगाकुलकरिमदामोदमधुराः अमी पश्चात्तेषामुपरिपतिता रुद्र नृपतेः॥

त्कारित्वेनानुभवसिद्धतयान्यत्वादिभिरभेदप्रतीत्यंगीकारेऽनुभवासंगतेः अन्यतमत्वं तु नालंकारविभाजकोपाधितां भजते चमत्कारप्रयोजकत्वादिति वदंति
वस्तुतस्तु रूपकभिन्नत्वे सति चमत्कृतिजनकाहार्यारोपनिश्चयत्वमेवातिशयोक्तिसामान्यलक्षणं रूपकवारणाय सत्यंतं भ्रांतिवारणायाहार्येति उत्प्रेक्षानिरास
यनिश्चयेति रूपकातिशयोक्तावभेदस्य द्वितीयप्रभेदेऽन्यत्वस्य तृतीये संबंधस्य चतुर्थे असंबंधस्य पंचमे सहत्वस्य षष्ठे हेतुप्रसक्तिजन्यत्वस्य सप्तमे पूर्वापरत्वयो
श्च तथाविधारोपविषयत्वसत्त्वात्सर्वत्र लक्षणसमन्वयः न चैवंविधारोपस्य रूपकस्वभावोक्तिभिन्नेषु प्रायशः सर्वालंकारेषु सत्त्वादतिप्रसंग इति वाच्यं इष्टापत्तेः
अलंकारांतराणां चमत्कारप्रधानतया तदंगत्वेनावस्थितताया अतिशयोक्तेः प्राधान्येन व्यपदेशानर्हत्वात् प्राधान्येन व्यपदेशा भवंतीति न्यायात् अलंकारांतराणा
मेव प्रधानत्वेन व्यपदेशार्हत्वात् अत एव काव्यप्रकाशकृता विशेषालंकारप्रसंगेऽभिहितं सर्वत्रैवंविधे विषयेऽतिशयोक्तिरेव प्राणत्वेनावतिष्ठते तां विना प्रायेण

प्रमाणत्वे-

अत एवोक्तं सैषा सर्वत्र वक्रोक्तिरनयार्थो विभाव्यते यत्नोऽस्यां कविभिः कार्यः कोलंकारोऽनया विनेति दंडिनाप्युक्तं अलंकारांतराणामप्येकमाहुः परायणं वागीशमहि
तामुक्तिमिमामतिशयाह्वयामिति इतिश्रीमत्तत्सदुपाख्यवैद्यनाथकृतायामलंकारचंद्रिकायां श्रीमद्रंगराजाध्वरींद्रसूनुश्रीमदप्पदीक्षितकृतकुवलयानंदटी
कायामतिशयोक्तिप्रकरणं संपूर्णम् तुल्ययोगितां लक्षयति वर्ण्यानामिति वर्ण्यत्वेन प्रस्तुतानामित्यर्थः इतरेषां अप्रस्तुतानां एतच्चोभयमपि सावधारणं व
र्ण्यानामेव इतरेषामेव वेत्यर्थः बहुवचनमनेकार्थकं द्वयोर्धर्मैक्यस्यापि संग्राह्यत्वात् धर्मैक्यं धर्मस्य ऐक्यं एकत्वं एको धर्म इति यावत् स च चमत्कारका
रीबोध्यः एवं चानेकप्रस्तुतमात्रसंबद्धैकचमत्कारिधर्मानेकाप्रस्तुतमात्रसंबद्धैकधर्मान्यतरत्वं लक्षणं बोध्यं मुखं विकसितस्मितमित्यादावतिप्रसंगवा

कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुरुवीचीसहचराः एतास्तिस्रोप्यतिशयोक्तयः कार्यशैघ्र्यप्रत्यायनार्थाः वर्ण्यानामितरेषां वा धर्मैक्यं तुल्ययो
गिता संकुचंति सरोजानि स्वैरिणीवदनानि च त्वदंगमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते मालतीशशभृल्लेखाकदलीनां कठोरता प्र
स्तुतानामप्रस्तुतानां वा गुणक्रियारूपैकधर्मान्वयस्तुल्ययोगिता संकुचंतीति प्रस्तुततुल्ययोगिताया उदाहरणं तत्र प्रस्तुतचंद्रो
दयकार्यतया वर्णनीयानां सरोजानां प्रकाशभीरुस्वैरिणीवदनानां च संकोचरूपैकक्रियान्वयो दर्शितः उत्तरश्लोके नायिकासौकुमा
र्यं वर्णने प्रस्तुतेऽप्रस्तुतानां मालत्यादीनां कठोरता

रणायानेकेति अत्र च मुखप्रेक्षितादिरूपानेकवर्ण्यसंबंधो नैको धर्म इति तन्निरासः दीपकवार
णाय मात्रेति प्रस्तुताप्रस्तुतप्रभेदसाधारण्याय अन्यतरत्वनिवेशः त्वदंगेति प्रियां प्रति दयितोक्तिः त्वदंगस्य मार्दवे सौकुमार्ये दृष्टे सति कस्य चित्ते मालत्यादीनां क
ठोरता न भासते अपितु सर्वस्यैवेत्यर्थः शशं बिभर्तीति शशभृच्चंद्रस्तस्य लेखा कला गुणक्रियारूपेति एवं च तथाविधधर्मस्य प्रायशो गुणक्रियारूपत्वमि
त्यभिप्रेत्योक्तं न तु लक्षणे तेन रूपेण धर्मस्य निवेशः गौरवात्प्रयोजनाभावाच्च यत्तु कैश्चिदेतद्ग्रंथदूषणलालसैर्धर्मस्य गुणक्रियारूपत्वेन लक्षणे निवेशेऽस
म्भवमारोप्याभिहितं तदेतदापाततः शासति त्वयि हे राजन्नखंडावनिमंडलं न मनागपि निश्चिंते मंडले शत्रुमित्रयोः इत्यत्राभावरूपधर्मस्यैवान्वयादिति ॥

कु॰टी॰ तदिदमापाततोपिनमनोरमं तथाहि शासतीतित्वदुदाहृतपद्येनिश्चितेनेति निश्चितभेदः शत्रुमित्रमंडलधर्मतयोपातः सच गुणस्वरूपएव चिंताभावत्व
चं॰ द्वेदस्यचिंतानतिरिक्तत्वात् अन्यथाचिंताभावभावस्याप्यतिरिक्तत्वापत्तेः अथतत्रापिवैपरीत्यादिशापत्तिमात्रंवसेभवत्वेवंतुष्यतुभवात् एवमप्यभावस्य
२४ कथंगुणावहिर्भावः जातिक्रियाद्रव्यातिरिक्तस्येवचतुष्टयीत्वाच्छब्दानांप्रवृत्तिरितिवदद्भिर्वैयाकरणैस्तदनुसारिभिश्चालंकारिकैर्गुणत्वांगीकारात् अतएवज
तिगुणयोर्विरोधेप्रकाशकाद्भिरुदाहृतं गिरयोप्यनुन्नतियुजइति तथाविद्यानाथेनापि अमदःसार्वभौमोपीति वस्तुतस्तुलक्षणेनतेनरूपेणधर्मस्यनिवेशो
भिप्रेतइत्यावेदितमतोनकाप्यनुपपत्तिरिति सैरिणी स्वैनईरितुंशीलमस्यास्ताहृशीव्यभिचारिणीतियावत् स्वादीरेरिणोरितिटङ्किः सैरिणीपांसुलात्रस्य
दित्यमरःसंजातेति दिनानिपद्मानिचवृद्धिमीयुःप्रापुःकीदृशानिसंजातैःपत्राणांप्रकरैःसमूहैरन्वितानि पूर्वपत्राणांवसंतेनविगलनात् तयास्फुटविका

यथावा संजातपत्रप्रकरान्वितानिसमुद्वहंतिस्फुटपाटलत्वंविकस्वराण्यर्ककराभिमर्शाद्दिनानिपद्मानिचवृद्धिमीयुःनागेंद्रहस्तास्त्व
चिकर्कशत्वादेकांततोत्याःकदलीविशेषाःलब्ध्वापिलोकेपरिणाहिरूपंजातास्तदूर्वोरुपमानवाह्याःअत्रग्रीष्मवर्णनेतदीयत्वेनप्रस्तु
तानांदिनानांपद्मानांचैकक्रियान्वयःऊरुवर्णनेअप्रस्तुतानांकरिकराणांकदलीविशेषाणांचैकगुणान्वयःहिताहितेवृत्तितौल्यमपरा
सिताःपाटलावृक्षविशेषायेषुतानितेषांभावस्तत्वं समुद्वहंतीतिशान्तं दधानानीत्यर्थःपद्मपक्षेतुस्फु तुल्ययोगिता प्रदीपतेपराभूतिर्मित्रशात्रवयोस्त्व
टानिविकसितानिवृत्तानिपाटलानिपाटलवर्णानितेषांभावस्तत्वमित्यादिपूर्ववत् एवमर्कस्यकरैःकिरणैरभिमर्शनाद्विकस्वराणिभासुराणिदिनानि पद्मानितु
विकासशालीनि नागेंद्रेति नागेंद्राणांगजश्रेष्ठानांहस्ताःशुंडाःकदलीविशेषाश्च परिणाहोविशालतातद्वालिरूपंस्वरूपंलब्ध्वापियथाक्रमंत्वचिकर्कशत्वा
त्वदोरत्वादेकांततनियमेन शैत्याच्चहेतोर्लोकेतस्याःपार्वत्याःऊर्वोःउपमानाद्वाह्याःउपमानत्वरहिताजाताइत्यन्वयः तद्दीपत्वेनेति तत्कालिकत्वेनेत्य
र्थः ग्रीष्मकालिकवस्तुवर्णनस्यैवग्रीष्मवर्णनरूपत्वादितिभावः एकक्रियेति वृद्धिप्राप्तिरूपैकक्रियान्वयःइत्यर्थः एकगुणेति उपमानवाह्यत्वरूपैकगुणेत्यर्थः
हिताहितेइति हिताहितविषयेइत्यर्थःवृत्तितौल्यमिति वृत्तिर्वर्तनंव्यवहरणमितियावत्तस्यतौल्यंसाम्यं अपरापूर्वोक्तविलक्षणाप्रदीपत्तइति पराउत्कृष्टाभूति

संपत्तिरेव पराभूतिः पराभवः शत्रूणां समूहः शात्रवं तस्य समूह इत्यण् पराभवदानस्येति शत्रुसंबंधिपराभवसंपादनस्येत्यर्थः पराभवस्य मुख्यदानासंभवात् अत
एव संप्रदानत्वासंभवान्मित्रशात्रवयोरिति संबंधसामान्ये षष्ठी श्लेषेण पराभूतिपदश्लेषेण यथा वेति अत्र च शब्दोऽप्यर्थो विरोधद्योतकः अत्रेति योऽपि निंब
पर्शुनाच्छिनत्ति योऽप्येनं मधुयुक्तेन सर्पिषा आज्येन सिंचति योऽप्येनं गंधमाल्याद्यैरर्चति इति क्रमेणेत्यर्थः उक्तप्रकारस्य तुल्ययोगितापदवाच्यत्वे हेतुः संमतिं द
र्शयति इयमिति तथा च हृद्यव्यवहारज्ञानार्थं स्तुल्ययोगिताशब्द इति भावः अत्र केचिदाहुः नेयं तुल्ययोगिता पूर्वोक्ततुल्ययोगितातो भेदमर्हति वर्ण्यानां
मितरेषां वेत्यादिपूर्वोक्तलक्षणाक्रांतत्वात् एकानुपूर्वीबोधितवस्तुकर्मकदानमात्रत्वस्य परं पर्यातादृशशब्दस्य वा धर्मस्यैक्यात् यश्च निंबमित्यत्रापि कटुत्व
विशिष्टनिंबस्यैव परंपरया छेदकसेचकपूजकधर्मत्वसंभवादिति तदेतदपेशलं तथाहि यत्रानेकान्वयित्वेन ज्ञातो धर्मस्तेषामौपम्यगमकत्वेन च मत्कृतिज

अत्र हिताहितयोर्मित्रशात्रवयोरुत्कृष्टभूतिदानस्य पराभवदानस्य च श्लेषेणाभेदाध्यवसायादिति तौल्यं यथा वा यश्च निंबं परशुनाय
श्चैनं मधुसर्पिषा यश्चैनं गंधमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेव सः अत्र वृश्चति सिंचत्यर्चतीत्यध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि पूर्वोदाहरणं
स्तुतिपर्यवसायी इदं तु निंदापर्यवसायीति भेदः इयं सरस्वतीकंठाभरणोक्ता तुल्ययोगिता गुणोत्कृष्टैः समीकृत्य वचोऽन्यातुल्ययोगिता
लोकपालो यमः पाशी श्रीदः शक्रो भवानपि अत्र वर्णनीयो राजा शक्रादिभिर्लोकपालत्वेन समीकृतः यथा वा ॥

नकस्तत्र पूर्वोक्तप्रकारः यत्र तु हिताहितोभयविषयकशुभाशुभरूपैकव्यवहारस्य व्यवहर्तृगतस्तुतिनिंदान्यतरद्योतकतया च मत्कृतिजनकत्वं तत्रापर इति भेदात्
न ह्यत्र पराभूतिशब्दस्य तदर्थकर्मदानस्य वा परंपरया शत्रुमित्रगतत्वेन भानमपि तु श्लेषबलादेकत्वेनाध्यवसितस्य तादृशदानस्य राजगतत्वेनैवेति कथं पूर्वोक्तल
क्षणाक्रांतत्वं एतेन यश्च निंबमित्यत्र कटुत्वविशिष्टनिंबस्यैव परंपरया छेदकसेचकपूजकधर्मत्वमिति निरस्तं वस्तुगत्या तद्धर्मत्वस्यालंकारतासंपादकत्वाभावा
त् अन्यथा संकुचंति सरोजानीत्येतावतैव तुल्ययोगितालंकारापत्तेः किंत्वनेकगतत्वेन ज्ञायमानधर्मत्वस्यैव तुल्ययोगिताप्रयोजकत्वमिति तदभावे तदंतर्गतिकथन
मसमंजसमेव अपि चाप्युक्तोदाहरणयोस्तथाभानमस्तीत्यस्तु तथापि न पूर्वोक्तलक्षणस्यात्र संभवः धर्मोऽर्थ इव पूर्णश्रीस्त्वयि राजन्विराजत इति प्रकृतयोस्समायामति

द्वि

कु॰ टी॰ आधिवारणार्थमनेकानुगतधर्मत्वपर्याप्तविषयितासंबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकचमत्कृतिजनकताश्रयज्ञानविषयधर्मत्वमितिविवक्षायास्तत्रावश्यकत्वात्प्रकृते
चं॰ चहितत्वाहितत्वादेर्विषयस्याधिकस्यानुप्रवेशादिति विभावनीयंगुणोत्कृष्टैरिति गुणैरुत्कृष्टाः श्रेष्ठास्तैरित्यर्थः समोत्कृष्टसाम्यंविवक्षित्वा वचइति वचनेनवचेःप्र
२५ तिपादनमितियावत् अर्थात्साधारणधर्मस्य अन्येति धर्मस्यवर्ण्यावर्ण्यगतत्वादुक्तविलक्षणेत्यर्थः पाशोऽस्यास्तीतिपाशीवरुणः प्रचेतावरुणःपाशीत्य
मरः श्रीदःकुवेरः शक्रइंद्रःलोकपालपदंचेंद्रादिषुरूढंराज्ञितुयोगमात्रेणप्रयुक्तंसंगतानीति संगतानिसंगमाः तडित्तांविद्युतांविलसितानि घनंनिविडंय
थास्यात्तथा आस्थानीतिसंगमपक्षे घनेमेघैरास्थानीतिचतडिद्विलसितपक्षेऽर्थः काव्यादर्शेएतन्नामकदंडिकृतग्रंथेदर्शितातुल्ययोगितापदवाच्यत्वेननि

संगतानिमृगाक्षीणांतडिद्विलसितान्यपि क्षणद्वयंनतिष्ठंतिघनारब्धान्यपिस्वयं पूर्वत्रस्तुतिरिहतुनिंदा इयंकाव्यादर्शेदर्शिता इ
मांतुल्ययोगितांसिद्धिरितिकेचिद्व्यवजहुः यदाहजयदेवः सिद्धिःख्यातेषुचेन्नामकीर्त्यतेतुल्यतोक्तये युवामेवहिविख्यातौत्वंव
लेर्जलधिर्जलैः इतिमतांतरेयत्रवक्ष्यमाणंदीपकमेव वदंतिवर्ण्यावर्ण्यानांधर्मैक्यंदीपकंवुधाः मदेनभातिकलभःप्रतापेनमही
पतिः प्रस्तुताप्रस्तुतानामेकधर्मान्वयोदीपकं यथाकलभमहीपालयोःप्रस्तुताप्रस्तुतयोर्भानक्रियान्वयः

दिशकेचित आलंकारिकाःव्यव
जहुः व्यवहृतवंतः ख्यातेषुगुणत्वेन सिद्धेषुयुवामेवेतिइह भूलोके वलैः सैन्यैः अत्रचसैन्यजलयोः प्रसरणशीलत्वादिसादृश्याद्बिंबप्रतिबिंबभावेनाभेद
माश्रित्यधर्मैक्यंवोध्यं मतांतरेस्थितिं वहुवचनेनवहुसंमततयाद्युक्तंतुल्ययोगितायामस्वरसोध्वन्यते सचदीपकतुल्ययोगितयोर्भेदकथनावसरेव्यक्तीभवि
ष्यतीतिसंक्षेपः इतिश्रीमत्तत्सदुपाख्यवैद्यनाथकृतायामलंकारचंद्रिकाख्यायांकुवलयानंदटीकायांतुल्ययोगिताप्रकरणंदीपकंलक्षयति वदंतीति वर्ण्या
वर्ण्यान्वितैकचमत्कारिधर्मोदीपकमित्यर्थः उपमादिवारणायात्रापिपूर्ववल्लक्षणपरिष्कारोवोध्यः कलभःकरिशावकः भानक्रियेति क्रियारूपैकधर्मान्वयइ
त्यर्थः अत्रापि क्रियाविशेषणीभूतयोर्मदप्रतापयोर्बिंबप्रतिबिंबभावोवोध्यः यथावेति शाणेननिकषपाषाणेनोल्लीढउल्लिखितोमणिःतथाहेतिभिरायुधैर्निर्हृ

कृतक्षतः समरे संग्रामे विजयशीलो योद्धा मदेन क्षीणो नागो हस्ती शरत्काले श्यानानि शुष्काणि पुलिनानि जलनिर्मुक्ततटानि यासां ताः सरितो नद्यः कलामात्रावशि
ष्टश्चंद्रः सुरते मृदिता चुंबनालिंगनाद्युपमर्देन ग्लापिता गीर्बाला नवयौवना वनिता स्त्री एवमर्थिषु याचकेषु गलितः संक्रांतो विभवः समृद्धिर्येषां ते नृपाश्च त
निम्ना तनोः कृशस्वभावस्तनिमा कार्श्यं तेन शोभंत इत्यन्वयः शाणस्तु निकषः कष इत्यमरः शोभैकेति शोभारूपैकधर्मेत्यर्थः पूर्वोदाहरणे आदिदीपकं इह
त्वंतदीपकमिति भेदः प्रस्तुताप्रस्तुतसाधारणधर्मस्य दीपकपदवाच्यतायां बीजमाह प्रस्तुतैकेत्यादि प्रस्तुतैकनिष्ठः प्रस्तुतैकपरः प्रस्तुतान्वयविवक्षयाभिहि
त इति यावत् रथ्यायामिवेत्यनंतरमुपकरोतीत्यनुषज्यते इतीति चाध्याहार्यं इति दीपकसादृश्यात्समानो धर्मो दीपकमुच्यत इति शेषः यत्र धर्मस्य पूर्वं प्रस्तु

यथा वा मणिः शाणोल्लीढः समरविजयी हेतिदलितो मदक्षीणो नागः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः कलाशेषश्चंद्रः सुरतमृदिता
बालवनिता तनिम्ना शोभंते गलितविभवाश्चार्थिषु नृपाः अत्र प्रस्तुतानां नृपाणामप्रस्तुतानां मण्यादीनां च शोभैकधर्मान्वयः प्रस्तु
तैकनिष्ठः समानो धर्मः प्रसंगादन्यत्रोपकरोतीति प्रासादार्थमारोपितो दीप इव रथ्यायामिति दीपसाम्याद्दीपकसंज्ञायां चेति द्वार्थकन्य
त्ययः यद्यपि सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वंति पुरुषास्त्रयः शूरश्च कृतविद्यश्च जानाति सेवितुमि सत्र प्रस्तुतानामप्रस्तुतानां युगपद्धर्मान्वयः ॥

तेन्वयः पश्चादन्यत्र यथोक्तोदाहरणयोस्तु नैवेतरत्र प्रसंगोपकारित्वमित्याशयेन शंकते यद्यपीति सुवर्णेति सुवर्णमेव पुष्पं यस्या इति विग्रहः त्रयः गुण
त्रयान्यतमयुक्ताः शूरश्चेत्यादिसमे तेक चकारो नैरपेक्ष्यद्योतकः कृतविद्यः प्रमाततविद्यः एतच्च प्रासंगिकं पद्यं यदा यत्प्रसंगे पठ्यते तदा तस्य प्रस्तुतत्वमितर
योस्त्वप्रस्तुतत्वमिति बोध्यं युगपदिति त्रयश्चिन्वंतीति त्रिष्वपि युगपदन्वय इत्यर्थः चिन्वंतीति बहुवचनांतस्य प्रस्तुतमात्रेणैकवचनांतेन पूर्वमन्वयायोग्यादि
ति भावः समाधत्ते तथापीति प्रासंगिकत्वेन प्रसंगोपकारित्वं न हीयत इति तथा च धर्मस्य पश्चादन्वयो न तत्र प्रयोजक इति भावः किं तर्हि प्रयोजकं तत्राह वस्तुतस्त
ति वस्तुतो देशेन प्रस्तुतोद्देश्यकान्वयबोधेच्छया प्रवृत्तस्यैव पदाभिहितस्यैव वर्णनस्य कर्मत्वं प्रयुत्पत्त्या न द्विविधधर्मस्य तथा च चमत्कारः प्रस्तुताप्रस्तुतान्वितस्वार्थ

वोधयत्वितीत्थं योऽनुरितपदाभिहितधर्मस्योभयत्रान्वये प्युद्देश्यतास्वेच्छाविषयताप्रस्तुत एव नत्वप्रस्तुते किंतु विशेषणताख्यविषयतैवेति तथाविधोद्देश्यताविरह एव प्रासंगिकत्वे वीजमित्याशयः एतदेवोपपादयति नहीति प्रासंगिकत्वमिति दीपसूर्ययोरथ्यातिथिविषये प्रसंगोपकारित्वमित्यर्थः तथाचत्वन्मते तस्य प्रासंगिकत्वं न स्यादिति भावः इदमुपलक्षणं जामातृविषये प्रासंगिकत्वापत्तिरपि वोध्या एतदेव तुल्ययोगितातो भेदकमित्याह तुल्ययोगितायां त्विति ननूद्देश्यत्वानुद्देश्यत्वयोश्चमत्काराप्रयोजकत्वान्नालंकारभेदप्रयोजकत्वं युक्तमित्यस्वरसादाह स्वयं चेति अयं वक्ष्यमाणः अनयोः दीपकतुल्ययोगितयोः अत्र दीपके उपमानोपमेयभावद्वत्यनंतरंगम्यइति शेषः तत्र तुल्ययोगितायां विशेषाग्रहणात् प्रस्तुताप्रस्तुतत्वरूपव्यवस्थापकाभावात् ऐच्छिकः अव्यवस्थितः सः उपमानोपमेयभावः नव्या

तथापि प्रासंगिकत्वं न हीयते वस्तुगत्या प्रस्तुतोद्देशेन प्रसक्तस्यैव वर्णनस्याप्रस्तुतेऽन्वयात् नहि दीपस्यातिथ्या प्रासादयोर्युगपदुपकारत्वेन
जामात्रर्थे अपि तस्य स्वरूपस्यातिथिभ्यः प्रथमपरिवेषणेन च प्रासंगिकत्वं हीयते तुल्ययोगितायां त्वेकप्रस्तुतमन्यदप्रस्तुतमिति विशे
षाग्रहणात्सर्वोद्देशेनैव धर्मान्वय इति विशेषः स्वयं चानयोरपरो विशेष उभयोरनयोरुपमालंकारस्य गम्यत्वाविशेषेऽप्यत्राप्रस्तुतमुप
मानं प्रस्तुतमुपमेयमिति व्यवस्थित उपमानोपमेयभावस्तत्र तु विशेषाग्रहणादैच्छिकः सइति त्रिविधं दीपकावृत्तौ भवेदावृत्तिदीपकं व
र्षत्यंबुदमालेयं वर्षत्येषा च शर्वरी उन्मीलंति कदंबानि स्फुटंति कुट

मूलं

त्व
स्तुनैतावतापि तुल्ययोगिताऽतो दीपकस्य पृथग्भाव उचितः धर्मस्य सकृद्वृत्ति
मूलायाविच्छित्तेरविशेषात् अन्यथा तुल्ययोगितायामपि धर्मिणां केवलप्रकृतत्वस्य केवलाप्रकृतत्वस्य च विशेषस्य सत्त्वादलंकारद्वैतापत्तेः तस्मात्तुल्ययोगिताया ए
वत्रैविध्यमुचितमित्याहुः इत्यलंकारचंद्रिकायां दीपकप्रकरणं त्रिविधमिति दीपकस्यावृत्तौ आवृत्तिदीपकं भवेत्तच्च त्रिविधमित्यर्थः वर्षतीति शर्वरी रात्रिः वर्षवत्स
रइवाचरतीत्यर्थः कदंबानि कदंबकुसुमानि उन्मीलंति विकसंति कुटजोद्गमाः कुटजकलिकाः स्फुटंति विकसंति तृप्ताश्चातका माद्यंति मत्ता भवंति शिखावलामयूरा
श्च माद्यंतीत्यन्वयः त्रैविध्यमुपपादयन्नेव व्याचष्टे दीपकस्येति क्रमेणेति आद्येऽर्द्धे वर्षतीति शब्दावृत्तिः अलंकारसंपादकत्वाच्च न कथितपदत्वं दोषः द्वितीये विका

उन्मीलंतिस्फुटंतीति शब्दभेदेनतस्यैवबोधनात् तृतीयेतुद्वयोरावृत्तिः स्फुटैवेति उत्कंठयतीति मेघानांमालापंक्तिः कलापिनांमयूराणांवर्गंसमूहं उत्कंठयतिऊर्ध्वकंठो
पस्पतादृशंकरोति तथामकरध्वजःकामः यूनांतरुणानांमानसमुत्कंठयत्युत्सुकंकरोतीत्यर्थ भेदेपिशब्दावृत्तिःशमयतीति जलधरस्यमेघस्यधारापंक्तिश्चातकतरुणा
नांचिरकालमुपनतांप्राप्तांतृषंपिपासांशमयति वधूलोचनयोर्जलधाराअश्रुपंक्तिश्चकामिनांप्रवासेच्छांक्षपयतीत्येकएवनाशरूपोर्थःशब्दभेदेनोक्तइत्य
र्थावृत्तिःवदनेनेति पाथसांजलानां अत्रनिलीयतेशब्दस्तदर्थस्यतिरोधानस्यचावृत्तिः ननुप्रस्तुतार्थस्यसकृदुपात्तस्यप्रसंगादप्रस्तुतोपकारित्वेदीपकमित्युक्तं
नचावृत्तौतत्संभवतीतिकथमावृत्तिदीपकमुक्तमित्याशंक्याह एवंचेति दीपस्थानीयशब्दार्थयोरावृत्तौचेत्यर्थःप्रस्तुताप्रस्तुतेति अंबुदमालादीनांविरहोद्दीपकतयाके
वलप्रस्तुतत्वात् चंद्रबिंबारविंदयोश्चकेवलाप्रस्तुतत्वादितिभावः दीपकच्छायेति दीपकसादृश्येत्यर्थः तच्चप्रस्तुताप्रस्तुतोपकारयोग्यत्वंचयतीत्यादौश्लेषवशा
माद्यंतिचातकास्तृप्तामाद्यंतिचशिखावलाः दीपकस्थानेकोपर्यंतयादीपस्थानीयस्यपदस्यार्थस्योभयोर्वावृत्तौत्रिविधमावृत्तिदीपकं
क्रमेणार्धत्रयेणोदाहरणानिदर्शितानि यथावा उत्कंठयतिमेघानांमालावर्गंकलापिनां यूनांचोत्कंठयत्यद्यमानसंमकरध्वजःशम
यतिजलधरधाराचातकयूनांतृषंचिरोपनतां क्षपयतिचवधूलोचनजलधाराकामिनांप्रवासरुचिं वदनेननिर्जितंतवनिलीयतेचंद्रबिं
बमंबुधरे अरविंदमपिचसुंदरिनिलीयतेपाथसांपूरे एवंचावृत्तौनाप्रस्तुताप्रस्तुतोभयविषयत्वाभावेपिदीपकच्छायापत्तिमात्रेणदी
नास्तीतिभावःमात्रपदेनदीपकात्पृथगेवायमलंकारोनतुतद्भेदइतिसूचितं अतएवदंडिनाप्यर्थावृत्तिःपदावृत्तिरुभयावृत्तिरित्यपिदीपकस्थानमेवेष्टमलंका
रत्रयंयथेत्युक्त्वाविकसंतीत्याद्युदाहृतंदीपकस्थानेस्थानापन्नेसदृशाभितियावत् इत्यलंकारचंद्रिकायांआवृत्तिदीपकप्रकरणे सकृद्धर्मोक्तिप्रसंगात्सकृद्धर्मोक्ति
गम्यवाक्यार्थसादृश्यकंप्रतिवस्तूपमालंकारंलक्षयति वाक्ययोरिति द्विवचनमनेकाभिप्रायं मालानुरोधादितिबोध्यं एकसामान्ये एकस्मिन्समानधर्मेसति सूरः
सूर्यःलक्षणंव्याचष्टे यत्रेति उपमानोपमेयेतिभावप्रधानंउपमानोपमेयभावपरयोरित्यर्थः पृथगितिभिन्नशब्देनेत्यर्थः अयमेववचवस्तुप्रतिवस्तुभावइत्युच्यतेस्थि
रेतिश्रीलीसहृतरलमेवदीपोरलदीपः अत्रपूर्वार्द्धमुपमेयवाक्यं उत्तरार्धमुपमानवाक्यंउभयत्रचनाशाभावरूपःसमानधर्मःशब्दभेदेनोपात्तःसामान्याभावमात्रे

कु॰ टी॰ बाधतेरत्नानाशस्तद्विशेषपरत्वात् अयमेवचपूर्वोदाहरणाद्भेदः तवेति ईश्वरं प्रतिभक्तस्योक्तिः अमृतप्रस्रवणशीलेतवपादपंकजे निवेशित आत्मांतःकरणंयेनता
चं॰ दृशोभक्तः अन्यदमृतातिरिक्तं फलं कयमिच्छतिन कथमपीत्यर्थः अमृतं चात्र ब्रह्मानंदरूपं हि निश्चितं मधुव्रतोभ्रमरः मकरंदेन रसेन निर्भरेत्यासेः रविंदे स्थितेसतिइ
२७ क्षुरसं नवीक्षतइत्युपमानवाक्यं अवर्जनीयस्येति अनिष्टेपि स्वसामग्रीवशाज्जायमानस्येत्यर्थः इच्छापूर्वकेति तथाचवीक्षतेरिच्छापूर्वकवीक्षणेलक्षणेति
भावः इच्छापर्यवसितइति सविशेषणेहीतिन्यायादितिभावः उन्मीलतिकदंबानीति पूर्वोदाहृततायामर्थावृत्तावतिव्याप्तिमाशंक्याह अर्थावृत्तिरित्यादि शब्दस्य

वाक्ययोरेकसामान्ये प्रतिवस्तूपमा मता तापेन भ्राजते सूर्यः शूरश्चापेन राजते यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोरेकः समानो धर्मः पृथक्
निर्दिश्यते सा प्रतिवस्तूपमा प्रतिवस्तु प्रतिवाक्यार्थमुपमा समानधर्मोस्यामितिव्युत्पत्तेः यथात्रैव भ्राजते राजत इत्येक एव धर्म उ
पमानोपमेयवाक्ययोः पृथग्भिन्नपदाभ्यां निर्दिष्टः यथा वा स्थिरा शैलीगुणवतां खलबुध्या न बाध्यते रत्नदीपस्य हि शिखा वात्यया
पि न नाश्यते यथा वा तवामृतस्यंदिनि पादपंकजे निवेशितात्मा कथमन्यदिच्छति स्थितेरविंदे मकरंदनिर्भरे मधुव्रतो नेक्षुरसं समीक्षते
अत्र यद्यपि उपमेयवाक्ये अनिच्छा उपमानवाक्ये अवीक्षेति धर्मभेदः प्रतिभाति तथापि वीक्षणमात्रस्यावर्जनीयस्य प्रतिषेधानर्हत्वा
त् इच्छापूर्वकवीक्षाप्रतिषेधोयं अनिच्छापर्यवसित एवेति धर्मैक्यमनुसंधेयं अर्थावृत्तिदीपकं प्रस्तुतानां वा प्रतिवस्तूपमा तु प्रस्तु
तानामिति विशेषः आवृत्तिदीपके वैधर्म्येण न संभवति प्रतिवस्तूपमा तु वैधर्म्येण दृश्यते

तानामप्रस्तु २ म्र॰

अयं चा
परो वि
शेषः

नौ तु धर्मस्यैकस्यैव शब्देनावृत्त्यावोधनान्न भिन्नशब्दबोध्य
त्वमिति नातिव्याप्तिरतोर्थावृत्तिपर्यंतानुधावनं एवं च भिन्नशब्दबोध्यैकधर्मगम्यं प्रस्तुताप्रस्तुतवाक्यार्थसादृश्यं प्रतिवस्तूपमेति लक्षणं बोध्यं दृष्टांतालंकारेति
व्याप्तिवारणाय भिन्नशब्दबोध्येति तत्र तु बिंबप्रतिबिंबभावापन्नधर्मगम्यं सादृश्यमिति नातिव्याप्तिः द्विविभाति यथा भानुस्तथा त्वं भ्राजसे भुवीत्यादि वाक्या
र्थोपमायामतिव्याप्तिवारणाय गम्यमिति अर्थावृत्तिवारणाय प्रस्तुताप्रस्तुतेति आननेन मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलालकावृतं भ्रमद्भ्रमरसंकीर्णं स्मरामि सरसीरु

हमिति स्मरणालंकारेतिव्याप्तिवारणाय वाक्यार्थेति

अत्र हि दिवि भातीति वाक्यार्थोपमायां गगनाधिकरण कशोभाश्रयभानुसदृशो भूम्यधिकरणकशोभाश्रयस्त्वमिति प्रतीतिवन्न स्मर्यमाणतादृशसरोरुहस दृशं तथाविधमाननमिति प्रतीतिर्येन वाक्यार्थगतोपमा गम्या स्यात् किंतु स्मरणासंसृष्टतातादृशसरोरुहदृशं तादृशमाननमिति पदार्थगतोपमैवेति तद्वार णमिति दिक् प्रस्तुताप्रस्तुतत्वयोश्चमत्कृति विशेषाप्रयोजकतया नालंकारभेदप्रयोजकत्वमित्यस्वरसादाह अयं चेति वक्ष्यमाण इत्यर्थः विद्वानेवेति यद्यप्यन्ययोगव्यवच्छेदार्थेनैवकारेण विद्वानज्ञानातीति पूर्ववाक्यार्थस्तस्य च न हि वंध्येत्युत्तरवाक्यार्थः सधर्मैव तथापि रूपवत्येवाकाराद्इत्यादिप्रयोगवारणा यभावान्वयस्याप्यावश्यकतया विद्वान् जानातीति वाक्यार्थस्यापि प्रतीतेस्तदभिप्रायेण वैधर्म्योदाहरणत्वं बोध्यं ननु वैधर्म्येणोपमेति व्याहतं तस्याः सा धर्म्यरूपत्वादिति चेत्सत्यं वैधर्म्येणोपन्यस्तेन न हि वंध्येति वाक्यार्थेनाक्षिप्तस्यापि तु प्रसविन्येव जानातीति वाक्यार्थस्योपमानत्वेन विवक्षणात् मुखतो।

यथा विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमं न हि वंध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनां यदि संति गुणाः
पुंसां विकसंत्येव ते स्वयं न हि कस्तूरिकामोदः शपथेन विभाव्यते चेद्बिंबप्रतिबिंबत्वं दृष्टांतस्तदलंकृतिः

वैधर्म्यप्रतीतावपि साधर्म्य एव पर्यवसानान्न दोषः वैधर्म्येणेत्यस्य च वैधर्म्यद्वारा इत्यर्थः यदि संतीति एवकारो भिन्नक्रमः स्वयमेव विकसंति प्रकाशंत इत्यर्थः अत्रापि गुणाः स्वयं प्रकाशंत इति भावान्वयविधर्मा कस्तूरिकामोदः शपथेन न ज्ञायत इति वाक्यार्थस्तदाक्षिप्तेन किंतु स्वयमेव प्रकाशत इति वा क्यार्थेन चौपम्यं गम्यमिति पूर्ववद्वैधर्म्योदाहरणत्वसंगतिः यत्तु कैश्चिदुक्तं विद्वानेवेति पद्यं भवतु नाम कथं विद्वैधर्म्योदाहरणं यदि संतीति तु न युक्तं वै धर्म्योदाहरणं हि प्रस्तुतधर्मिविशेषोपारूढार्थदार्ढ्याय तदाक्षिप्तस्य व्यतिरेकसमानजातीयस्य धर्म्यंतरारूढस्याप्रकृतार्थस्य कथनं यथा वंशभवो गुण वानपि संगविशेषेण पूज्यते पुरुषः न हि तुंबीफलविकलो वीणादंडः प्रयाति महिमानमित्यादौ अत्र हि संगविशेषेण पूज्यत इति प्रस्तुताक्षिप्तस्य संग विशेषेण विना न पूज्यत्वं इति व्यतिरेकस्य सजातीयेन हि तुंबीफलविकल इत्याद्यप्रकृतार्थो निबद्ध इति वैधर्म्योदाहरणं यदि संतीत्यत्र तु स्वयं प्रकाशं तेन परे

प्रकृतीयोऽप्रकृतोऽर्थः

कु॰ टी॰ शयपेनन विभाव्यते किंतु स्वयमेवेति प्रकृतार्थानुरूपतयैव पर्यवसानादिति तत्रेदं वक्तव्यं वंशभवइत्यादिभवदुदाहृतपद्येपि कथं वैधर्म्योदाहरणत्वं नहीत्या
चं॰ दे स्तुवीकृत्वविक्रमो महिमानं न प्रयात्यपितु तद्युक्त इति प्रकृतार्थानुरूपतयैव पर्यवसानादिति किं बहुना सर्वत्रैव वैधर्म्योदाहरणे साधर्म्यपर्यवसानं वि
२९ नानोपमानिर्वाह इतितदुच्छेदप्रसंगः अथापातप्रतिपन्नेनाप्रकृतवाक्यार्थेन वैधर्म्यात्तदुदाहरणत्वं तर्हिप्रकृतेपि तदस्तीतितुल्यं यदपि प्रस्तुतेत्यादि वै
धर्म्योदाहरणत्वनिर्वचनं तदयुक्तं भटाः परेषांविशरारुतामगुर्दधत्यवातेस्थिरतांहिपांसव इतिवैधर्म्य दृष्टांताव्याप्यनात् नह्यत्र प्रस्तुतवाक्यार्थः त्व
व्यतिरेकमाक्षिपति किंत्वप्रकृतवाक्यार्थ एवेतिदिक् इत्यलंकारचंद्रिकायांप्रतिवस्तूपमलंकारप्रकरणं दृष्टांतालंकारंलक्षयति चेदिति वाक्ययोरित्य

त्वमेवकीर्तिमान्राजन्विधुरेवहिकांतिमान् यत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्भिन्नावेवधर्मौ विंवप्रतिविंवभावेननिर्दिष्टौ तत्रदृष्टांतः त्व
मेवकीर्तिमानित्यत्र कीर्तिकांत्योर्विंवप्रतिविंवभावः यथावा कामं नृपाः संतिसहस्रशोन्ये राजन्वतीमाहुरनेनभूमिं नक्षत्रताराग्रह
संकुलापिज्योतिष्मती चंद्रमसैवरात्रिः यथावा देवींवाचमुपासते हिवहवः सारंतुसारस्वतंजानीतेनितरामसौगुरुकुलक्लिष्टोमुरारिः
कविः अब्धिर्लंघितएववानरभटैः किंत्वस्यगंभीरतामापातालनिमग्नपीवरतनुर्जानातिमंथाचलः नन्वत्रोपमानोपमेयवाक्ययोर्ज्ञानमेक
एवधर्मइति प्रतिवस्तूपमायुक्तामैवं ॥
नुवर्तते धर्मयोरित्यध्याहार्यं तदितितद्देस्यर्थकं अयतोमाचष्टे यत्रेति यत्रकाव्ये तथाचोपमानोपमेयवाक्यार्थघटकधर्मयोर्विंवप्रतिविंवभावोदृष्टांतइतिल
क्षणं काममिति अनेनप्रकृतराजविशेषेण राजन्वतीं शोभनराजवतीं राजन्वान् सौराज्ये इति निपातः नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि सप्तविंशतिः तारास्तदितराः
गोवलीवर्दन्यायात् ग्रहाभौमादयः संकुलाव्याप्ता ज्योतिष्मतीतिप्राशस्त्येमतुप् अत्रराजन्वतीज्योतिष्मतीसनयोर्विंवप्रतिविंवभावः पूर्वोदाहरणेकीर्त्तिकां
त्योर्विंवप्रतिविंवभावप्रयोजकंमनोहारित्वरूपंसादृश्यमार्थं इहतुराजज्योतिषोः प्राशस्त्यहृपंतच्छाब्दमितिनेदः देवीमिति देवींवाचंसरस्वतींवहवउपास
तेहिसेवंतएव हिहिशब्दस्यैवकारार्थत्वात् तुपरंसरस्वतीसंवंधिसारंअसौप्रसिद्धः गुरुकुलेक्लिष्टः अध्ययनश्रमवान् मुरारिनामाकविर्नितरामतिशयेनजा

साभिप्रायइति अत्रविशेषणपदस्थानेविशेष्येतिप्रक्षिप्यपूर्ववल्लक्षणंबोध्यं तत्रपरिकरेऽतिव्याप्तिवारणार्थंलक्ष्येलक्षणंसंगमयति अत्रचेति यद्यपिदेवां
तरव्यावर्त्तकतयाचतुर्भुजइतिविशेषणं तथापिनृपादिसाधारणदेवपदस्याकेर्विष्णोर्नियमनेनविशेष्यप्रतीत्योपयिकतयाविशेष्यपदत्वमभिमत्तंबोध्यं ॥
असंदिग्धमुदाहरति फणींद्रइति राजानंप्रतिकवेरुक्तिः तवगुणानवक्तुंफणींद्रः शेषः समर्थइत्यध्याहार्यं एवमग्रेपि हैहयाधिपःकार्त्तवीर्यः आखंडल
इंद्रः उभयत्रगुणानित्यनुषज्यते एषःमर्त्यधर्मः अहंक्वतेगुणाःक्वेतिक्वशब्दोमहदंतरंसूचयत सहस्रमुखत्वादीत्यादिनासहस्रवाहुत्वसहस्रनयन
चतुर्णांपुरुषार्थानांदातादेवश्चतुर्भुजः अत्रचतुर्भुजइतिविशेष्यंपुरुषार्थचतुष्टयप्रदानसामर्थ्याभिप्रायगर्भं यथावा फणींद्रस्ते
गुणान्वक्तुंलिखितुंहैहयाधिपः द्रष्टुमाखंडलः शक्तः क्वाहमेषक्वतेगुणाःफणींद्रइत्यादिविशेष्यपदानिसहस्रवदनाद्यभिप्रा
यगर्भाणि नानार्थसंश्रयः श्लेषोवर्ण्यावर्ण्योभयाश्रितःसर्वदोमाधवःपायात्सयोगंगामदीधरत अर्द्धेनत्वन्मुखंतुल्यंहरिणा
हितशक्तिना उच्चरद्भूरिकीलालःशुशुभेवाहिनीपतिः अनेकार्थशब्दविन्यासःश्लेषः सचत्रिविधः प्रकृतानेकविषयः अप्रकृ
तानेकविषयःप्रकृताप्रकृतानेकविषयश्चसर्वदेत्यादिक्रमेणोदाहरणानितत्रसर्वदोमाधवइतिस्तोत्रत्वेनप्रकृतयोर्हरिहर
योःकीर्त्तनेप्रकृतश्लेषः अब्जंकमलं अब्जश्चंद्रस्तयोरुपमानमात्रत्वेनाप्रकृतयोःकीर्त्तनमित्यप्रकृतश्लेषः वाहिनीपतिःसेनापतिः
लयोःसंग्रहः अत्रानेकेषांविशेष्यपदानांतत्तदभिप्रायगर्भत्वंविशेषः इतिपरिक समुद्रश्चतत्रसमितौशास्त्रप्रहारोत्पतद्रुधिरस्यसेनापतेरेव
रांकुरप्रकरणम् श्लेषंलक्षयति नानार्थेति नानार्थस्यशब्दस्यसंश्रयोयोजनंश्लेषइतिलक्षणं वर्ण्येत्यादिविभागःवर्ण्यंचावर्ण्यंचवर्ण्यावर्ण्योभयेचएतत्
त्रयाश्रितस्त्रिविधइत्यर्थःसर्वेतिसर्वदः समाधवःपायात्यःअगंगोवर्धनंपर्वतंगांपृथ्वींचवराहावतारेधृतवानितिविष्णुपक्षेहरपक्षेतुसउमाधवः सर्वदापा
यात्योगंगांधृतवानित्यर्थःहरिणेनमृगेणांकरूपतया आहिताकृताशक्तिःसंगोयस्येतिचंद्रपक्षेहरिणासूर्येणेतिकमलपक्षेउच्चरतशास्त्रपातैरुद्गच्छत्कीलालं

वर्णनं प्रकृतमिति प्रकृताप्रकृतः श्लेषः

रुधिरं यस्य स वाहिनीपतिः सेनापतिः

तथा वाहिनीनां नदीनां पतिः समुद्रश्चेति पक्षे कीलालं जलं समितौ संग्रामे त्रात इति येन करुणायुक्तांतःकरणेन द्रोहकर्त्तापि अदोभयभून्यः काकस्त्रातो रक्षितः न
तु हतः स पवित्रनामा रघोः ख्यातः विभूः शमो मे शरणमस्त्वित्यर्थः कृष्णपक्षे तु काकोदरः कालियसर्पः पूतनाया राक्षस्या मारणेन ख्यातः तद्वृत्तिविशेषः नीता
नामिति दयितां प्रतिनायकोक्तिः तव दृक्षणेन नेत्रेण कमलानां पद्मानां हरिणानां च सदृशे स्ता इत्यन्वयः कीदृशानां वने जले अरण्ये च वृद्धिं प्राप्तानां तथा लु
ब्धैर्लोभशीलैर्भूरिभिः शिलीमुखैर्भ्रमरैः ए कुलीभावं व्याप्ततां नीतानामिति पद्मपक्षे हरिणपक्षे तु लब्धैर्व्याधैः कर्तृभिर्भूरिशिलीमुखैर्बाणैः करणभूतैरा प

पथा वा त्रातः काकोदरो येन द्रोग्धापि करुणात्मना पूतनामारणख्यातः स मेऽस्तु शरणं प्रभुः नीतानामाकुलीभावं लुब्धैर्भूरिशिलीमु
खैः सदृशे वनरूढानां कमलानां त्वदीक्षणे असावुदयमारूढः कांतिमान्रक्तमंडलः राजा हरति लोकस्य हृदयं मृदुलैः करैः तत्राद्य
स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः रामकृष्णयोः श्लेषः द्वितीये उपमानत्वेनाप्रकृतयोः पद्महरिणयोः श्लेषः तृतीये राजा हरति लोकस्येति चं
द्रवर्णनप्रस्तावे प्रकृतस्य प्रत्यग्रोदितचंद्रस्याप्रकृतस्य नवाभिषिक्तस्य नृपतेः श्लेषः परस्त्वप्रकृताप्रकृतश्लेषोदाहरणे शब्दश
क्तिमूलध्वनिमिच्छंति प्राचः तत्प्रकृताप्रकृताभिधानमूलकस्योपमादेरलंकारस्य व्यंग्यत्वाभिप्रायं न त्वप्रकृतार्थस्यैव व्यंग्यत्वा
भिप्रायं अप्रकृतार्थस्यापि शक्त्याप्रतिपाद्यस्याभिधेयत्वावश्यंभावेन व्यक्त्यनपेक्षणात् यद्यपि प्रकृतार्थप्रकरणवलात् झटिति बुद्धिस्थ
स्यैव पश्चान्नृपतितद्ग्राह्यधनादिवाचिनां राजकरादिपदानामन्योन्यसन्निधानवलात्तत्तद्विषयशक्त्यंतरोन्मेषपूर्वकमप्रस्तु

कुलीभावं चपलतां नीतानामित्यर्थः मृगप्रभेदे कमलदृत्ति विश्वः असाविति उदयं शैलं अभिवृद्धिं च रक्तौ रक्तवर्णे अनुरक्ते च मंडलं विंबे देशे च राजा चंद्रो
नृपश्च मृदुलैरभिनवैः अल्पैश्च करैः किरणैः ग्राह्यधनैश्च प्रत्यग्रोदितेति अभिनवोदितेत्यर्थः ननु प्रकरणेनाभिधाया नियमनादप्रकृतार्थस्य व्यंग्यत्वमेवेति
कथं श्लेष इत्याशंक्याह यदिति अलंकारस्येति न चैवं शब्दशक्तिमूलवस्तुध्वनेरुच्छेद इति वाच्यं शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहंति कुप्यसि नरेंद्र यस्मै त्वं यत्र प्रसीद

भा

रुभात्युदारोनुदारस्येत्यत्र प्राणिनि विरुद्धरूपेप्रस्तुतेऽप्राणिशब्देनाभिधयाप्रतीयमानेपितन्मूलकस्य विरुद्धावपित्वदनुवर्त्तनार्थमेकंकार्यंकुरुतइतिवस्तुध्व
निरप्राणिशब्दव्यक्तिमूलस्यसंभवात् अलंकारस्येत्यसोपलक्षणत्वात् अन्योन्यसन्निधानवलात् परस्परार्थसंबंध्यर्थवाचकशब्दसमभिव्याहाररूपशब्दां
तरसन्निधिवलात्तयाचाप्रकृतेप्यभिधानियामकमस्तीतिभावः एतावता पूर्वापरभावमात्रेणतस्य अप्रकृतार्थस्यगूढश्लेषइतिगूढत्वंचाप्रकृतत्वेनोद्दि
तीयार्थस्यपश्चाद्गमकत्वात् अयमिति माघेरैवतकगिरिवर्णनं अयंगिरिस्तटीर्विभर्तीत्यन्वयः किंभूताः अतिजरठाः अत्यंतकठिनाः प्रकामगुर्वीः अति

नचैतावतातस्यव्यंग्यत्वं शक्त्याप्रतिपाद्यमानेसर्वथैवव्यक्त्यनपेक्षणात्पर्यवसितेप्रकृतार्थाभिधानेपश्चात्स्फुरतिचेत् कामंगूढश्लेषो
भवतु अस्तिवान्यत्रापिगूढश्लेषः अयमतिजरठाःप्रकामगुर्वीरलघुविलंविपयोधरोपरुद्धाः सततमसुमतामगम्यरूपाःपरिण
तदिक्करिकास्तटीर्विभर्ति मंदमग्निमधुरर्यमोपलाद्दर्शितश्वयथुचाभवत्तमःदृष्टयस्तिमिरजंसिषेविरेदोषमोषधिपतेरस
न्निधौ अत्रहिसमासोक्त्युदाहरणयोःप्राकरणिकेर्थेप्रकरणवशात् झटितिवुद्धिस्थेविशेषणसाम्यादप्रकृतोपिहृद्वेश्यादृ
त्तांतादिःप्रतीयते तत्रसमासोक्तिरभंगश्लेषइतिसर्वेषामभिमतमेव एवमन्यत्रापिगूढश्लेषेध्वनिवुद्धिर्नकार्या यथावा रम्या
इतिप्राप्तवतीःपताकारागंविविक्ताइतिवर्द्धयंतीः यस्यामसेवंतनमद्वल्लीकाःसमंवधूभिर्वलभीर्युवानः अत्रद्वितीयांतविशेषण
समर्पितार्थांतराणांनशब्दसामर्थ्येनव
महत्यःअलघुभिर्विलंवमानैर्मेघैर्व्याप्ताःनिरंतरंप्राणिनामगम्यरूपाःपरिणतास्तिर्यक्दंतप्रहारिणः
द्दिग्गजायासुताःवृद्धवेश्यापक्षेतुजरठाजीर्णाःपयोधराःकुचाःअगम्याःसंगमायोग्याःपरिणतेप्रकटेदिक्करिकेयासांताइत्यर्थः दिक्वर्तुलंरशनस्थ
तं करिकानखक्षतं दिक्दर्घवर्तुलाकारंकरिकानखरेखिकेतियादवः मंदमिति ओषधीनांपत्युश्चंद्रस्यासंनिधौसति अर्यमोपलाःसूर्यकांतामंदीभूतमग्निं
धृतवंतः तमःदर्शितःश्वयथुःपुष्टत्वंयेनतथाऽभवत्दृष्टयस्तिमिरजंदोषंआंध्यं सिषेविरेपक्षांतरे ओषधिपतिर्वैद्यः एवंमंदाग्निश्वयथुतिमिराणिरोगा

कु॰ टी॰ वृत्तांतादिरित्यादिपदाद्रोगिवैषरत्तांतः परिगृह्यते अभंगश्लेषइति तथाचश्लेषस्थलेव्यंजनाविरहादप्रकृतेनतत्वीकारेश्लेषव्यवहारः सर्वेषामनुपपन्नःस्यादिति
चं॰ भावः रम्याइति माघएवद्वारकावर्णनंयस्याद्वारकायांयुवानोवधूभिः समंवलभीः प्रासादोपरितनगृहाणिअसेवंतसेवितवंतः किंभूताःरम्याइतिहेतोःपता
४० कावैजयंतीः प्राप्तवतीःविविक्ताविजनाइतिहेतोः रागंरतिंवर्द्धयंतीः नमंत्तिवलीकानिच्छादनपटलप्रांतायासांताः वधूपक्षेपताकाः सौभाग्यानिपताकावै
जयंत्यांस्यात्सौभाग्येनाटकांकयोरितिमेदिनीरागमनुरागंविविक्ताःसतीत्वेनपवित्राःनमन्त्रिवलीकाश्चेतिनचेत्तियतइत्यस्यइत्यन्नेवाक्षिप्तःश्लेषोभवेदित्यग्रे

नचविभक्तिभेदेपितदन्वयापेक्षकंसाधर्म्यमिहनिबद्धमस्तियतः एतस्मिन्नधिकपयः श्रियंवहंत्यः संक्षोभपवनभुवाजवेननीताःवाल्मी
केररहितरामलक्ष्मणानांसाधर्म्यंदधतिगिरांमहसरस्यःइत्यन्नेवाक्षिप्तश्लेषोभवेत् सममित्येतत्तुक्रियाविशेषणंसहार्थत्वेनाप्युप
पन्नंवधूयुग्मश्लिष्टविशेषणार्थान्वयात्प्राक्द्रागप्रतीतेसाम्येनालंवते तस्मादर्थसौंदर्यवलादेवतन्न दन्वयानुसंधानमितिगूढश्लेषः
तदनुतइत्यादेवसमशब्दस्यसाधर्म्यार्थकल्पनमितिवाच्यस्यैवोपमालंकारस्यांगमयमित्यलंप्रपंचेन तस्मात्सिद्धंश्लेषत्रैविध्यं
एवंचश्लेषः प्रकारांतरेणापिद्विविधःसंपन्नःउदाहरणगतेषुअन्नकीलालवाहिनीपयादिशब्देषुपरस्परविलक्षणपदभंगम
नपेक्ष्यानेकार्थक्रोडीकारादभंगःसर्वदोमाधवःयोगंगाहरिणाहितसक्तिनेत्यादिशब्देषुपरस्परविलक्षणपदभंगमपेक्ष्यनाना
र्थक्रोडीकारात्सभंगःश्लेषइतितत्रसभंगश्लेषःशब्दालंकारःअभंगश्लेषस्त्वर्थालंकारइतिकेचित् उभयमपिशब्दालंकारइत्यन्येउ

तनेनान्वयः एतस्मिन्निति तत्रैवरैवतकगिरिवर्णनं एतस्मिन्निरौमहत्यःसरस्यःवाल्मीकेर्मुनेर्गिरं भयमप्यर्थालंकारइतिस्वाभिप्रायःएतद्विवेचनं
साधर्म्यंसादृश्यंदधतिधारयंति किंभूतानांगिरांअरहितौसंवद्धौरामलक्ष्मणौयासुतथाभूतानां सरसीपक्षेअरहिताः संयुक्ताःरामाःपतयोयासांतथाभूताल
क्ष्मणाःसारसवनितायासुताइति किंभूताःसरस्यःअधिकांजलशोभांवहंत्यःपवनसंभूतेनवेगेनसंक्षोभेनतरंगाकुलत्वेननीताः प्रापिताःवाल्मीकिगिरस्तुअधिकाः

काऽपयोयासुताः पवनमुवाहनूमत्तावेगेननिजेनसंक्षोभमुद्भूरत्वंप्रापिताइति नन्वत्रापिसममित्यस्यतुल्यार्थत्वात्साधर्म्यनिवंधोस्तीतिकुतोनश्लेषाक्षेपस्तत्रा
ह सममितिइाकृष्णोग्रंसाम्यार्थं साम्यांशेक्रत्वं तथाचानुपपत्त्यभावात्तन्मूलकस्याक्षेपेनसंभवतीतिभावः कथंतर्हितद्वगमस्तत्राह अर्थसौंदर्येति वि
शेषणानांवधूभिस्त्वयेचमत्कृतेरनुसंधानात्तदन्वयतात्पर्यग्रहइतिभावः तदनुश्लेषानुसंधानानंतरंतद्बलात्श्लेषवलात् साधर्म्यार्थेति साधर्म्यरूपार्थस्ये
त्यर्थः अर्थसाम्याभावेपिसकलकलेपुरमेतज्जातंसंप्रतिसुधांशुविंवमिवेत्यादिवच्छन्दसाम्यस्यसंभवादितिभावः एवकारेणन्यसाम्यस्यव्यवच्छेदः तत्रतयोर्मध्येऽप्र

अप्रस्तुतप्रशंसास्यात्सायत्रप्रस्तुताश्रया एकःकृतीशकुंतेषुयोन्यंशक्रान्नयाचते यत्राप्रस्तुतवृत्तांतवर्णनंप्रस्तुतवृत्तांतावगतिपर्यव
सायितत्राप्रस्तुतप्रशंसालंकारः अप्रस्तुतवृत्तांतवर्णनेनप्रस्तुतावगतिश्चप्रस्तुताप्रस्तुतयोः संवंधेसतिभवति संवंधश्चसारूप्यं
सामान्यविशेषभावः कार्यकारणभावोवासंभवति तत्रसामान्याद्विशेषस्यविशेषाद्वासामान्यस्यावगतोद्वैविध्यं कार्यकारणभा
वेपिकार्यात्कारणस्यकारणाद्वाकार्यस्यावगतौद्वैविध्यंसारूप्यस्यतुएकोभेदइत्यस्याः पंचप्रकाराः यदाहुः कार्येनिमित्तेसामान्ये
विशेषेप्रस्तुतेसति तदन्यस्यवचस्तुल्येतुल्यस्येतिचपंचधेति तत्रसारूप्यनिवंधनाऽप्रस्तुतप्रशंसोदाहरणं एकःकृतीति अत्र
अप्रस्तुतचातकस्यप्रशंसाप्रशंसनीयत्वेनप्रस्तुतेतत्सरूपेसुद्देभ्योयाचनान्निवृत्तेमानिनिपर्यवस्यति ६ ॥

देति जतुकाष्ठन्यायेनशब्दयोरेवश्लिष्टत्वादितिभावः अर्थेतिशब्दाभेदादेकवृंतगतफलद्वयन्यायेनार्थयोरेवश्लिष्टत्वादितिभावः केचित् अलंकारस
र्वस्वकारादयः उभयमपीति सभंगाभंगश्लेषद्वयमपीत्यर्थः शब्दस्यपरिवृत्त्यसहत्वेनान्वयव्यतिरेकाभ्यांतद्गतत्वावधारणादितिभावः अन्येमम्मट
भट्टाः नन्वभिप्रायस्यार्थालंकारमध्यकथनादेवतस्यापिविशेषतः कथनमंतरेणकथमुपपत्तिरित्याशंक्याह एतदिति यद्यप्युत्प्रेक्षाग्रंथानंतरं चित्रमीमां
सानक्वापिदृश्यते तथाप्ययमाशयउन्नीयते चमत्कारेर्थमुखप्रेक्षित्वादर्थालंकारत्वमिति अनुप्रासयमकादेस्तुनचमत्कारेर्थमुखप्रेक्षित्वमितिनतेषाम
र्थालंकारत्वमपितुशाब्दवैचित्र्यात्

शब्दालंकारत्वमेवेति इत्यलंकारचंद्रिकायां श्लेषप्रकरणं अप्रस्तुतेति सा अप्रस्तुतप्रशंसा प्रस्तुताश्रया प्रस्तुतमाश्रयः प्राधान्येन तात्पर्यविषयो यस्याः सा तथाभूता प्रस्तुतपरमप्रस्तुतवर्णनमप्रस्तुतप्रशंसेत्यर्थः एकइतिकृती कुशलः शकुंतेषु पक्षिषु मध्ये यश्चातकः शार्ङ्गादिद्वाद्न्यंनयाचतइत्यर्थः कार्यइतिकार्ये प्रस्तुते सति तदन्यस्य कारणस्य वचः प्रतिपादनं निमित्ते कारणे प्रस्तुते सति तदन्यस्य कार्यस्य एवं सामान्ये प्रस्तुते सति तदन्यस्य विशेषे प्रस्तुते सति तदन्यस्य सामान्यस्य तुल्ये प्रस्तुते तदन्यस्य तत्सदृशस्येत्यर्थः अन्यशब्दस्य प्रतिसंबंधिपरत्वात् तत्सरूपे तत्सदृशे आबद्धेति आबद्धाः याः कृत्रिमाः सटाः स्कंधलोमानि तैर्जटिलाव्याप्तास्त्रंस

यथावा आबद्धकृत्रिमसटाजटिलांसभित्तिरारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि श्वा मत्तेभकुंभतटपाटनलंपटस्य नादं करिष्यति कथं हरिणाधिपस्य अत्र शुनकस्य निंदा निंदनीयत्वेन प्रस्तुते तत्सरूपे कृत्रिमवेषव्यवहारादिमात्रेण विद्वत्ताभिनयवति वैधेये पर्यवस्यति यथावा अंतश्छिद्राणि भूयांसि कंटका बहवो बहिः कथं कमलनालस्य माभूवन्भंगुरा गुणाः अत्र कमलनालवृत्तांत कीर्तनं तत्सरूपे बहिः खले षु जाग्रत्सु भ्रातृपुत्रादिभिरंतः कलहं कुर्वाणे पुरुषे पर्यवस्यति एवं चलस्य लक्षणयोः प्रशंसाशब्दः स्तुतिनिंदास्वरूपाख्यानसाधारणकीर्तनमात्रपरो द्रष्टव्यः सामान्यनिबंधना यथा विधाय वैरं सामर्षे नरोऽरौ य उदास्ते प्रक्षिप्योदर्चिषं कक्षे शेरते तेऽभिमारुतं अत्र प्रागेव सामर्षे शिशुपाले रुक्मिणीहरणादेर्वैरं दृढीकृतवता कृष्णेन तस्मिन्नुदासितुमयुक्तमिति वक्तव्येऽर्थे प्रस्तुते तत्समस्यायनार्थं सामान्यमभिहितं यथावा सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चावचभिदाजुषां परोक्षमितिकोप्यस्ति परीक्षानिकषोपलः ॥

भित्तिः स्कंधदेशो यस्यैवंभूतः श्वा शुनकः मृगपतेः सिंहस्य पदवीं स्थानं यद्यारोपितः तादृशसटायुक्तत्वेन सिंहसाम्यं प्रापित इत्यर्थः तथापि मत्तानामिभानां गजानां कुंभतटस्य पाटने विदारणे लंपटस्य व्यसनिनो हरिणानामधिपस्य नादं सिंहनादं कथं करिष्यतीत्यर्थः अभिनयवति अनुकुर्वतीति सप्तम्यंतं वैधेये मूर्खे मूर्खे वैधेयबालिशाज्ञ इत्यमरः अंतरिति छिद्राणि रंध्राणि दोषस्थानानि च कंटकाः भूकाः खलाश्च भंगुराः भंगशीलाः गुणाः सौभाग्यादयः तंतवश्च ॥ ९

अत्रस्तुतिनिंदोदासीनस्वरूपाख्यानमात्रमिति श्लिष्टविशेषणत्वमिति च भेदः एवंचेति उक्तोदाहरणेषु प्रस्तुतपरस्याप्रस्तुतवर्णनस्य निरूपत्वे सतीत्यर्थः विधाये
ति येनराः मनुष्याः सक्रोधैः रौशत्रोर्वैरं विधायोदासीना भवंतितेकक्षेतृणे ऽदर्चिषमग्निं निक्षिप्य अभिमारुतं पवनाभिमुखं शेरते निद्रां कुर्वंतीत्यर्थः सौहार्दं इति सौ
हार्दनिमेयाण्येवस्वर्णरेखाइतिरूपकंता सां परीक्षणे निकषोपलः परोक्षमिति संज्ञितः कोप्यस्तीत्यन्वयः अंकेति मृगलांछनइत्युच्यत इति शेषः निष्ठुरं क्षिप्ता

अत्र यदि त्वं प्रत्यक्षमिव परोक्षेपि मम हितमाचरसि तदा त्वमुत्तमः सुहृदिति विशेषे वक्तव्यत्वेन प्रस्तुते सामान्यमभिहितं विशेषनिबं
धना यथा अंकाधिरोपितमृगश्चंद्रमा मृगलांछनः केसरी निष्ठुरक्षिप्तमृगयूथो मृगाधिपः अत्र कृष्णां प्रति वल्लभदूत्याको मार्दवदूष
णपरे पूर्वप्रस्तावानुसारेण क्रूर एव रम्याति भाग्भवति न तु मृदुरिति सामान्ये वक्तव्ये तत्प्रत्यायनार्थमप्रस्तुतो विशेषोभिहितः एवंह
हलयादिषु सामान्यतः कंचिदर्थं प्रस्तुत्य तद्विवरणायमप्रस्तुतकथाविशेषोदाहरणेष्वियमेवाप्रस्तुतप्रशंसा सादृश्यमा कारणनिबं
धना यथा हृतसारमिवेंदुमंडलं दमयंतीवदनाय वेधसा कृतमध्यविलं विलोक्यते धृतगंभीरखनी खनीलिम अत्राप्राकरणिकेंदु
मंडलगततयोत्प्रेक्ष्यमाणेन दमयंतीवदननिर्माणार्थसारांशाहरणेन तत्कार्यरूपं वर्णनीयतयाप्रस्तुतं दमयंतीवदनगतलोकोत्तर
सौंदर्यं प्रतीयते यथा वा मदीयवरदराजस्तवे आश्रित्य नूनममृतद्युतयः पदं ते देहक्षयोपनतदिव्यपदाभिमुख्याः लावण्यपुण्यनिच
यं सुहृदि त्वदास्ये विन्यस्य यांति मिहिरं प्रतिमासभिन्नाः अत्राप्राकरणिके चंद्रकर्तृकतयोत्प्रेक्ष्यमाणेन लावण्यनिचयविन्यासे
न कारणेन तत्कार्यमनंतकोटिचंद्रलावण्यशालित्वं अनन्यमुखसाधारणं भगवन्मुखे वर्णनीयतयाप्रस्तुतं प्रतीयते तथाहि ॥

निनिरस्तानि मृगयूथानि येन तादृशः केसरी सिंहो मृगाधिप इत्युच्यत इति शेषः हृतेति धृतो गंभीरायं खन्यां भर्तेरखस्याकाशास्य नीलिमा येनेति मंडलविशेषणम्
म् आश्रित्येति हे देव प्रतिमासंभिन्ना अमृतद्युतयश्चंद्रास्ते विष्णोः पदमाकाशमेव पदं चरणमाश्रित्य देहस्य क्षयेउपनतं सेपन्नं दिव्यपदस्याभिमुखत्वं येषा मे

कृ॰ टी॰ संतस्तदास्यरूपे सुहृदि मित्रे नूनं लावण्यस्वरूपस्य पुण्यस्य निचयं विन्यस्य मिहिरं सूर्यं प्रतियांतीत्यन्वयः मंत्रलिंगादिति नवोनवो भवति जायमान इत्यादि मंत्रसा
चं॰ मर्थ्यादित्यर्थः मंत्रस्य मानांतरसिद्धार्थानुवादकत्वादाह इद्धीति श्रुतीति तत्सुकृतदुष्कृते विधूनुते तस्य प्रिया ज्ञातयः सुकृतमुपयंति अप्रिया दुष्कृतमिति कौषीत
४२ की श्रुतिः स यावत्क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यं गच्छतीति स वायुमागच्छति स तत्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स आदित्यमागच्छतीति च श्रुतौ

चंद्रस्तावन्मंत्रलिंगाद्वृद्धिक्षयाभ्यामभेदेपि भेदाध्यवसायाद्बहुप्रतिमासंभिन्नत्वेन वर्णितः तेनातीताश्चंद्रा अनंतकोटय इति लब्धं का
लस्यानादित्वात्सर्वेषां च तेषामाकाराणां समाश्रयणं श्लेषमहिम्ना भगवच्चरणसमाश्रयत्वेनाध्यवसितं भगवच्चरणं प्रपन्नानां च देहस्य
योपस्थितौ परमपदप्राप्त्याभिमुख्यं तदानीमेव स्वसुहृद्वर्गे स्वकीयसुकृतस्तोमनिवेशनं ततः सूर्यमंडलप्राप्तिश्चेत्येतत्सर्वं श्रुति
सिद्धमिति तदनुरोधेन तेषां देहक्षयकालस्यामावास्यारूपस्योपस्थितौ सूर्यमंडलप्राप्तेः प्राक् प्रत्यक्षसिद्धं पुण्यत्वेन निरूपितस्य
लावण्यस्य ग्रहाणं निमित्तीकृत्य तस्य चंद्रसादृश्यस्वरूपोपचरितं तत्सौहार्दं वति भगवन्मुखे न्यसनमुत्प्रेक्षितं यद्यपि सुहृदुद्दे
शेनावदत्यपुण्यसंक्रमो भवति तथापि अत्र सुहृदित्येकवचनेन भगवन्मुखमेव चंद्रस्य सुहृदुक्तं तन्मुखांतराणि चंद्रसादृश्यगंध
स्यास्यदानीति भगवन्मुखस्येतरमुखेभ्यो व्यतिरेकोपि व्यंजितः ततश्च तस्मिन्नेव सर्वेषां तत्तयावल्लावण्यविन्यसनोत्प्रेक्षणेन प्रास्व।
र्णितः प्रस्तुतोर्थः स्पष्टमेव प्रतीयते यद्यपि श्रुतौ सूर्यमंडलप्राप्त्यनंतरभाविविरजानदीक्रमणानंतरमेव सुहृत्सुकृतसंक्रमणं श्रूयते त
थापि शारीरकशास्त्रे तस्यार्थवादात्मा अभावः स्थापित इति तदनुसारेण विन्यस्य मिहिरं प्रति यांतीत्युक्तं क्वापि निबंधनाय यथा नाथत्वदंघ्रि
नखपावनतोयलव्या स्वल्का निरेणकणिका
सम्यादित्यमागच्छतीत्यनंतरं स आगच्छति विरजां नदीं तां मनसैवात्येति तत्सुकृतदुष्कृते विधूनुत इति श्रु
तौ शारीरकेति शारीरे भवः शारीरः स एव शारीरक आत्मा तत्प्रतिपादके इत्यर्थः अर्थस्य शास्त्रयोजनवशात् पूर्वं पापादित्यागाभावे विरजादिमार्गप्राप्तिपूर्वकत्व

कारणेतिप्रविष्टाः

स्थानि भवेयमार क्रमस्य आर्थ क्रमेणैव [illegible] इति भावः

स्थापितइति

शाटीपालनाधिकृताः दिगंबरत्वेनदिशामेव शाटीरूपत्वात् मनोभूश्चंदनतरुः चंदनस्थानीयभस्मसंबंधित्वात् मदनभस्मनाशिवेनांगानामनुलेपनस्यपुराणेषुप्र
सिद्धेः अत्रलक्षणांसंगमयति अन्नेति व्यवस्थितौ विवक्षायांसत्यां अवगम्याः व्यंग्याः विनेयत्वेति शिक्षणीयत्वेत्यर्थः आदिनापातालगुप्तत्वादिपरिग्रहः अ
भिहिताइति वाहाघधिकृतत्वादिनाव्यासादिप्रतिपत्तौक्षमानवितिवेद्यत्वेनव्यासादिविने यत्वंदिरपितेस्ववगमादितिभावः साक्षादेवव्यासादिविनेयत्वायोकारेण
किमितिननिर्दिष्टाइत्याशंक्याह परंत्विति पद्यस्युक्तविशेषणभावेपिदेवतासार्वभौमत्वमवगम्यतेतथापिस्फुटप्रतिपत्त्यर्थंतद्वैपरीत्यंकृतमित्यर्थः चक्रेति यो
देवः सुदर्शनचक्रस्याभिघातेयाप्रसभंआज्ञातयैवराहुवधूजनस्यसुरतोत्सवंआलिंगनस्यउद्दामाउद्भटायेविलासास्तैर्वंध्यं रहितंचुंवनमात्रावशेषंचका
रेत्यन्वयः विशिष्टेनउक्तविशेषणविशिष्टेन एवंच ईदृशोदाहरणयोजनेव अनुपपत्तिमिति गम्यस्यराहुशिरश्छेदस्यभंग्यंतरेणानभिधानादव्याप्तिमाशं
लक्षणेविवक्षितमितिलक्षणंक्लिष्टगत्यायोजितं लोचनकृतांपर्यायोक्तंयदन्येनप्रकारेणाभिधीयतइतीदमेवलक्षणमंगीकृत्य
तदुदाहरणेचकार्येणशब्दाभिहितेनकारणंव्यंग्यंप्रदर्श्यतत्रलक्षणंलक्ष्यनामच्चक्लिष्टगत्यायोजितं वाच्यादन्येनप्रकारेणव्यं
ग्येनोपलक्षितं मयद[illegible]स्तुतवा[illegible]तस्यपर्यायेणप्रकारांतरेणव्यंग्येनोपलक्षितमुक्तमितिसर्वोपंक्लेशः किमर्थइतिनविद्मः ॥
प्रभवोवंश[illegible]
कोत्यर्थः अभिधानायोगादिति [illegible]यः अत्रहिराहुशिरश्छेदकारीतिवासुदेवइतिवाव्यंग्यंराहुवधूजनसंबंधिताद्दशरतोत्सवकारित्वेनप्रकारांतरेण
भिधीयतइतिनवक्तुंशक्यंधर्मिणोवासुदेवस्यप्रक्रांतत्वनयच्छब्दाभिहितत्वेनचव्यंग्यत्वायोगात् व्यंग्यस्यचराहुशिरश्छेदकारित्वस्यवासुदेवत्वस्यवा
धर्मस्यप्रकारांतरेणानभिधानात् तस्मात्पर्यायेणकार्यादिद्वारेणोक्तंगम्यमाक्षिप्तंवेतिलक्षणार्थइति अभिधानं आक्षेपोव्यंजनंवा पर्यायोक्तमिति कवि
त्पर्यायोक्तइतिपाठस्तुयुक्तः व्यंग्येनोपलक्षितमुक्तमितिव्याख्यानंग्रंथविरोधात् नविद्मइति पच्छब्दाभिहितस्यापिभगवतोवासुदेवत्वादिनारूपांतरेणव्यं
ग्यतयापर्यायश्रुतेर्बाधकाभावादितिभावः नचाभिधाविषयेकथंव्यंजनेतिवाच्यं वासुदेवत्वादिनाप्रतीयमानेभगवत्यभिधाविषयत्वासंभवात् ॥

कु. टी. तस्याः स्वावच्छेदकधर्मेणैव बोधकत्वात् अत एवोक्तं शक्यादन्येन रूपेणाज्ञाते भवति लक्षणेति इह तु लक्षणाहेत्वभावाद्व्यंजनोपगम्यत इति ननु प्रस्तुतेन तादृ-
चं. शरतोत्सवरूपेण कार्यप्रस्तुतस्यैव राहुशिरश्छेदरूपकारणस्य प्रतीतौ चमत्कृतिविशेषस्तस्या अलंकारत्वं गमयति तच्चालोच्यमानमप्रस्तुतप्रशंसाया अ-
४७ संभवादुक्तरीत्या पर्यायोक्तरूपतयैव स्वीकर्तव्यमित्याशंक्याह यत्त्विति अलंकाराणामियत्तानियमाभावेन प्रस्तुतांकुरस्याप्यलंकारांतरत्वादेवंविधशब्दस्वा-
रस्यभंगेन प्राचीनलक्षणव्याख्यानमयुक्तमिति भावः संक्षेपतो दर्शितमपि पर्यायोक्तं विशदयति प्रस्तुतेनेत्यादिना यत्तु भगवद्रूपेणावगमनं विशेषणमर्या-
दालभ्यत्वेनासुंदरं पर्यायोक्तस्य क्लिष्टत्वात् तदविचारितरमणीयं नहि पर्यायोक्ते व्यंग्यसौंदर्यकृतो विच्छित्तिविशेषः किंतु भंग्यंतराभिधानकृत एव व्यंग्यंतराभि-

प्रदर्शितानि हि गम्यस्यैव स्वरूपेणाभिधाने बहून्युदाहरणानि चक्राभिघातप्रसभाज्ञयैवेति प्राचीनोदाहरणमपि स्वरूपेण गम्यस्य भ-
गवतो रूपांतरेणाभिधाने सर्वत्सुयोजमेव यत्तु तत्र राहुशिरश्छेदावगमनं तत्र प्रागुक्तरीत्या प्रस्तुतांकुर एव प्रस्तुतेन च राहोः शिरोमा-
त्रावशेषेणालिंगनवंध्यत्वाद्यापादानरूपे वाच्ये भगवतो रूपांतरे उपपादिते तेन भगवतः स्वरूपेणावगमने पर्यायोक्तस्य विषयः ॥
पर्यायोक्तं तदप्याहुर्यद्व्याजेनेष्टसाधनं यामि चूतलतां द्रष्टुं युवाभ्यामास्यतामिह अत्र नापि कांता नायकेन संगमय्य चूतलतादर्शनव्या-
जेन निर्गच्छंत्या सख्या तत्स्वाछंद्यसंपादनरूपेष्टसाधनं पर्यायोक्तं यथा वा देहि मत्कंदुकं राधे परिधाननिगूहितं इति विस्रंसयन्नीवीं तं

धानतोऽसुंदरमेव प्रायशो दृश्यते पश्चादिहागंतव्यमिति विवक्षिते व्यंग्ये अयं देशोऽलंकरणीयः सफलतां नुपनेतव्य इत्यादावतस्तदसुंदरत्वोद्भावनमकिंचित्क-
रमेव अलंकारसर्वस्वकारग्रंथविरोधोद्भावनं तु तच्छिक्षाकारिणं प्रति न शोभते उपजीव्यत्वोद्भावनमपि ग्रंथस्याकिंचित्करमेव युक्तिविरोध इति परोत्कर्षासहिष्णु-
त्वमात्रमुद्भावयितुरवगमयतीत्यलं विस्तरेण प्रकारांतरेण पर्यायोक्तं लक्षयति पर्यायोक्तमिति रमणीयेन व्याजेन मिषेण स्वस्य परस्य वा इष्टस्य यत्साधनं संपा-
दनं तदपि पर्यायोक्तं पर्यायेण व्याजरूपेण उक्तं यत्रेति व्युत्पत्तेः संपादनेति संपादनरूपं यदिष्टं तत्साधनेन करणमित्यर्थः देहीति परिधानेन अधरवस्त्रेण निगू-

एवंच प्रकारद्वयसाधारणंतदन्यतरत्वंसामान्यलक्षणेबोध्यंइत्यलंकारचंद्रिकायांपर्यायोक्तप्रकरणम् उक्तिरिति अत्रनिंदास्तुतिभ्यामितिस्तुतिनिंदयोरितिचेतरे
तरयोगोनविवक्षितः तथाचनिंदया स्तुतेःस्तुत्याचनिंदायाः स्तुत्यास्तुतेश्चोक्तिरभिव्यक्तिर्व्याजस्तुतिरित्यर्थः प्रथमेव्याजेनस्तुतिरितिचरमयोर्व्याजरूपास्तु
तिरितिचव्युत्पत्तेः अतएवव्याजस्तुतिपदार्थानुगमाभावान्निंदयानिंदाभिव्यक्तिर्व्याजनिंदाख्यमलंकारांतरमित्यग्रेवक्ष्यते एवमाद्यप्रकारद्वयेस्तुतिनिंदयोः
समानविषयत्वभिन्नविषयत्वाभ्यांप्रत्येकंद्वैविध्यमितिचत्वारोभेदाः अंत्यस्तुभिन्नविषयस्तुतिकएकएवेतिपंचभेदाः लक्षणंतुव्याजनिंदाभिन्नत्वेस

कृष्णोमुदेस्तुनःपूर्वत्रपरेष्टसाधनमत्रकंदुकशोधनार्थंनीवीविस्रंसनव्याजेनस्वेष्टसाधनमितिभेदः उक्तिर्व्याजस्तुतिर्निंदास्तुतिभ्यां
स्तुतिनिंदयोः कःस्वर्धुनिविवेकस्तेपापिनोनयसेदिवं साधुदूतिपुनःसाधुकर्तव्यंकिमतःपरंयन्मदर्थेविलूनासिदंतैरपिनखैर
पिनिं दयास्तुतेःस्तुत्यानिंदायावाअवगमनंव्याजस्तुतिःकःस्वर्धुनीत्युदाहरणेविवेकोनास्तीतिनिंदाव्याजेनगंगासुकृतिवदेवम
हापातकादिकृतव तो[illegible]यतीतिव्याजरूपयानिंदयातत्प्रभावातिशयस्तुतिः साधुदूतीत्युदाहरणेमदर्थेमहांतंक्लेशमनुभूतव
त्यसीतिव्याजरूपयास्[illegible]स्तुत वा[illegible]मातासिकिंतुरंतुमेवगतासिधिक्त्वांदूतिकांधर्मविरुद्धकारिणीमितिनिंदावगम्यते यथावा कस्ते
शौर्यमदोयोद्धुंत्वय्येकस्[illegible]भवोवृ[illegible]स्थितेसप्तसप्तिसमारूढाभवंतिपरिपंथिनः अर्द्धंदानववैरिणागिरिजयाप्यर्द्धंशिवस्याहृतंदेवेत्थं
जगतीतलेस्मरहराभावेसमुन्मीलति गंगासागरमंबरंशशिकलानागाधिपः क्ष्मातलंसर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमत्

तिस्तुतिनिंदान्यतरपर्यवसायिस्तुतिनिंदान्यतरत्वेसर्वानुगतंबोध्यं कस्तइति नृपंप्रतिकवेरुक्तिः त्वयियोद्धुमेकंसप्तिमश्वमास्थितेआरूढेसतिपरिपंथि
नःशत्रवःसप्ताश्वसमारूढाभवंतीत्यन्वयः सप्तसप्तयोऽश्वाअस्येतिसूर्यःसप्तचतेसप्तयःअश्वास्तत्समारूढाइतिद्वितीयोर्थोनिंदाद्योतकःत्वयासंमु
खाहताःसूर्यमंडलंभित्वादिवमुपगताइतिस्तुतौपर्यवसानं ९ ॥ अर्द्धमिति शिवस्यदेहार्धंदानवानांवैरिणाहरिणाआहृतंहरिहरात्मकस्यैकस्यविग्रह

अलं० [illegible]

एवंगिरिजयाप्यवशिष्टार्धमाह तंहेदेवराजन् इत्थमुक्तप्रकारेणजगतीतलेस्मरहरस्याभावेसमुन्मीलतिप्रकाशमानेसतिगंगासागरंप्रत्यगमदित्याद्यन्वयः त्रोषः स्मात्तलंपातालं त्वामितिपूर्वेणान्वितं वैदुष्यादीतिविद्वत्तादीत्यर्थः आदिनातपःशीलादिपरिग्रहः दारिद्र्यादीत्यादिपदेनकुटुंबबाहुल्यादिपरिग्रहः नचात्रराजवर्णनप्रस्तावेकथंस्तुतेर्व्याजरूपत्वमितिवाच्यं स्तुतिपर्यवसानविवक्षायांस्वकीयभिक्षाटनोद्घाटनस्यासंगतत्वेनस्तुतेरुक्तनिंदारूपोपालंभपर्यवसानस्यानुभवसिद्धस्याविरुद्धत्वात् कस्त्वमिति अंगदंप्रतिकस्यचिद्राक्षसस्यप्रश्नः रामरूपस्यराज्ञोभवनेलेखार्थसमंदेशस्यवाहको

त्वंमांचभिक्षाटने अ[illegible]कव्यत्वात ग[illegible]णेसप्रसक्तिपदात्तत्श्लेषमूलनिंदाव्याजेनस्तुतिर्व्यज्यते द्वितीयोदाहरणेसर्वज्ञःसर्वेश्वरोसीति राज्ञस्तुत्याव्याजरूपप[illegible]गस्तय[illegible]वैदुष्यादिदारिद्र्यादिसर्वंजानन्नपिवहुप्रदानेनरक्षितुंशक्तोपिमह्यंकिमपिनददासीतिनिंदाव्यज्यते सर्वमिदंनिंदास्तुत्यो[illegible]विषयत्वेउदाहरणंभिन्नविषयत्वेनिंदयास्तुत्यभिव्यक्तिर्यथाकस्त्वंवानररामराजभवनेलेखार्थसंवाहकोयातःकुत्रपुरागतःसहनुमान्निर्दग्धलंकापुरःवद्धोराक्षससूनुनेतिकपिभिःसंताडितस्तर्जितःसव्रीडात्तपराभवोवनमृगःकुत्रेतिनज्ञायते अत्रहनुमन्निंदयाइतरवानरस्तुत्यभिव्यक्तिः स्तुत्यानिंदाभिव्यक्तिर्यथा यद्वक्त्रंमुहुरीक्षसेनधनिनांब्रूषेनचाटून्मृषानैषांगर्ववचःशृणोषिनचतान्प्रत्याशयाधावसिकालेबालतृणानिखादसिपरंनिद्रासिनिद्रागमेतन्मेब्रूहिकुरंगकुत्रभवताकिंनामतप्तंतपः अत्रहरिणस्तुत्याराजसेवानिर्विण्णस्यात्मनोनिंदाऽभिव्यज्यते अयमप्रस्तुतप्रशंसाविषयइतिअलंकार

स्मीसुत्तरंपुरापूर्वमागतःनिर्दग्धलंकापुरःसहनुमान्कुत्रयातइतिपुनःपूर्वस्यप्रश्नःवद्धइत्याद्युत्तरार्धमंगदस्योत्तरंराक्षसस्यरावणस्यसूनुनावद्धइतिहेतोःकपिभिर्वानरैःसम्यक्ताडितस्तर्जितःसवनमृगःहनुमान्व्रीडयालज्जयाआत्तःप्राप्तःपराभवोयेनतादृशःकुत्रयातइतिनज्ञायतइत्यन्वयः यदितिहेकुरंगयस्माद्धनिनांमुखंमुहुर्मुहुर्वारंवारंनेक्षसेनपश्यसिमृषामिथ्याचाटून्प्रियशब्दान्नवदसियदितिसर्वत्रसंबध्यते एषांधनिनांगर्वयुक्तंवचनं

कस्यचित् नेत्रद्वंद्वादेः स्ववाचकेन नेत्रादिपदेन अनिर्दिष्टत्वात् अप्रतिपादितत्वात् अतिशयोक्तिरस्तीति अतिशयोक्तिरेवास्तीत्यर्थः [illegible]संगात् संबोध्यत्वोच्चार
यितृत्वयोरसंबंधेपि संबंधवर्णनादतिशयोक्तिमात्रप्रसंगात् अलंकारांतरं कस्त्वमित्यादावप्रस्तुतप्रशंसाप्रकृते तुलयितुमि[illegible]वेति प्रस्तुतार्थप्रति
बिंबरूपस्याप्रस्तुतार्थस्येत्यर्थः आद्यो पूर्वो द्वैविषमेति समतिरूपवंशयोस्संतानानुरूपत्वरूपेस्यर्थः तात्पर्यस्य तादृशमति[illegible]अंशवर्णनेच्छाभिप्रा
यस्य अनायेति नत्वप्रतिदस्यपसाउक्तिः हेनत्वअघत्वयाकृतमोदेशः वसंतमुक्तस्यवनस्यदशामनायिप्रापितः त्वयि[illegible]तयाकृतार्थासंज्ञाना
क्रोडीकारेणैव प्रवृत्तेर्वक्तव्यत्वात् एतन्मत्यपि यथाप्रस्तुतसंबोधनादिविच्छित्तिविशेषात्तत्राप्रस्तुतप्रशंसा यात्र्प्रतिशय[illegible]तो भेदो घटते।
तदात्रापि प्रस्तुतं धर्मिणं त्व[illegible]स्य तत्राप्रस्तुतवर्णनारूपस्य विच्छित्तिविशेषस्य सद्भावा[illegible]स्तत्र घटेत पद्मपनीलोत्प
लद्वंद्वान्निसरंति वापीकापि[illegible]सूक्ष्म पद्येत्यादिषु तु प्रस्तुतस्य कस्यचिद्व[illegible]नेदिंष्टत्वादतिशयोक्ति
रेवैतेन गतजलसेतुबंधवर्ण[illegible]तिशयोक्तिरस्त्विति शंकापि निरस्ता [illegible]यामीत्यादावपि तत्प्रस
गात्सारूप्यनिबंधनप्रस्तुतवाक्या[illegible]विच्छित्तिविशेषालंकारांतरकल्पनं लि[illegible]कारविलक्षणमिदं त्वा
लितं यथावा कस्त्वं प्रभवो वंशः क्ववास्य विषयामकि न्तितीर्षुर्द्दुस्तरं मोहादुडुयेनास्मि[illegible]अत्रापि [illegible]दर्शनाभ्रांतिर्न कार्या अल्प
विषयामसास्त्वं वंशं वर्णयितुमिच्छुरहमितिप्रस्तुतवृत्तांतानुपन्यासात्तत्प्रति विंबभूतस्य उडुयेन सागरं तितीर्षुरस्मीत्यप्रस्तुतवृत्तांत
स्यवर्णनेनादौ विषमालंकारविन्यसनेन नवकेवलं तत्रता
यापि अनेन मत्वलक्षणेन जनेननश्रासानश्रवणार्हा अपितु श्वात्मैवेति अत्र च तादृशावनद्या रू
पस्याप्रस्तुतार्थस्य प्रस्तुते देशे कथनात्प्रस्तुतवृत्तांतस्यैकरूपस्य प्रतीतिः नचात्र वारणेंद्रलीलामितिवत्पदार्थनिदर्शनायुक्तेतिवाच्यं तत्र पूर्वार्द्धेन प्रकृत
वृत्तांतोपादानेन सादृश्यपर्यवसानरूपनिर्दशनासत्वेप्यत्र तदनुपादानेन तद्यंग्यतायुक्तविच्छित्तिविशेषवत्त्वेनत्व लिता लंकारस्यैवोचितत्वात् एतेन दशाप

कु॰ टी॰ श्रीकत्वरूपकार्यद्वारेण कारणस्य राजकर्तृकस्यागकर्मत्वस्याभिव्यक्त्यात्पर्यायोक्तमित्यपि निरस्तं उपधेयसंकरेप्युपाधेरसंकराच्चेतिसंक्षेपः इतिलक्षितं तामेवेति
चं॰ दूतिकामेवेत्यर्थः निसृष्टा प्रेषिता ससंकल्पां मनोरथसहितां मेघैरिति मेदुरं तु दिलं नक्तं एचिरस्तीति शेषः नंदनिदेशतः नंदस्याज्ञावशात् प्रत्यध्वकुंजद्रुमं
७१ अध्वसंबंधिकुंजद्रुमं अध्वसंबंधिकुंजद्रुमं मेदुरमंप्रति ग्रंथकारेण गीतगोविंदस्कृता चातकइति यत्तु चातकस्य त्रिचतुरकणमात्रार्थितया जलदकर्तृकेणांभसा
विश्वपूरणेन हर्षाधिक्याभावादयुक्तमुदाहरणमिति तन्नुक्तं हेत्वसिद्धेः ॥ नहि रुतुपघमायततस्य यांप्रात्रमात्रार्थिनस्तदधिकान्नलाभे हर्षाधिक्यं नास्तीति

अनापिदेशः कतमस्त्वयाध वसंतमुक्तस्य दशांवनस्य त्वदुक्तसंकेततया कृतार्थः आव्यापिनानेनक्रतेन संज्ञा अत्रकतमोदेशस्त्वयापरि
त्यक्त इति प्रस्तुतार्थमनुपन्यस्यवसंत [illegible] स्यदशामनायोतितत्प्रति विवृतार्थस्यादलस [illegible] कारः उत्कंठितार्थसं
सिद्धिविनायत्तं प्रहर्षणं तामेव [illegible] सेवदूतिका उत्कंठाइच्छाविशेषः [illegible] नास्तीत्यभिमन्यते तस्या
मीछांससंकल्पामुक्तेः कवयः [illegible] ात् तद्विषयस्यार्थस्य तदुपायसंपादन [illegible] प्रहर्षणं उदाहरणंस्य
ष्टं यथावा मेघैर्मेदुरमंबरंवनभुवः [illegible] तमालद्रुमैर्नक्तं भीरुरयंत्वमेव तदिमं राधे गृहं प्रापय [illegible] नंदनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंज
द्रुमं राधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूलरहःकेलयः अत्र राधामाधवयोः परस्परमुत्कंठितत्वं प्रसिद्धतरमग्रे च ग्रंथः प्रसंगनिवद्धमित्य
त्रोदाहरणलक्षणानुगतिर्वांछितादधिकार्थस्य संसिद्धिश्च प्रहर्षणं दीपमुद्योजयेद्यावत्तावदभ्युदितोरविः स्पष्टमुपकारः चातकस्त्रिच
ऽऽ तुरान्ययःकणान्याचो विपत्त्या पिपासया
तुंशक्यते तदानीमुपयोगाभावेपि स्वस्यैव कालांतरे तदुपयोगसत्वात् नचचातकस्य जलसंग्रहा
नुपयोगाद्वैषम्यं शंकनीयं चातकवृत्तांतस्याप्रस्तुततया तद्भंग्येप्रस्तुतदातृयाचकवृत्तांतेकाव्यस्यपर्यवसानादिति तृतीयं [illegible] प्रकीर्णः [illegible] पत्वादिति प्रहर्ष
णमित्यनुवर्तते निध्यंजनेति निधिदर्शनसाधनं यदंजनं तत्साधनौषधीमूलमित्यर्थः साधितोलब्धः उच्चिस्येति अधः स्थितं वृक्षस्याधोदेशेस्थितं ॥

अवस्थितमितिपाठे समीपाशोकयष्टावावस्थितमित्यर्थः श्रिताः आश्रिताः विटपाः शाखा येनेति पुष्पौघविशेषणं अदधात् आहितवती यष्टिः स्कंधः तेन पा
दाघातेन पुनरप्यामूलं पुष्पिताभूदर्थादशोकयष्टिः अत्र वनितादसाध्यक यत्नात्तल्लाभ इति प्रकारत्रयसाधारणं सामान्यलक्षणं बोध्यं इ[illegible]र्षणं दृष्यमाणवि
रुद्धो योर्थस्तत्संप्राप्तिर्विषादनमलंकारः उद्योजयेत् उद्दीप्तं कुर्यात् उद्योजयेद्यावदित्यनेनतत्तद्दिच्छामात्रेनतुतत्करणमिति विष[illegible]मोदाहरणेपी
च्छामात्रेन लिष्टोत्स्य त्वनुकूलाचरणमिति इति विषादनं एकस्येति एकस्य गुणदोषाभ्यामन्यस्यतौ गुणदोषौयदिभवतस्त[illegible]त[illegible]कारः अपीति अ

सोपि पूरयति विश्वमंभसाहंतहंतमहतामुदारता यत्नादुपायसिध्यर्थात्साक्षाल्लाभः फलस्य च निध्यंजनौषधेन त[illegible]नता साधितो
निधिः फलोपायसिध्यर्थात्यत्ना[illegible]पायसिद्धिमनपेक्ष्य साक्षात्फलस्यैव लाभोपि प्रहर्षणं यथा निध्यंजनसिध[illegible]मृत्तिका ख
ननतस्तत्रैव विधेर्लाभः यथावा[illegible]मवस्थितं मृगाक्षी पुष्पौघं श्रितविटपं गृहीतुकाम[illegible]दधादशोकयष्टावामू
लं पुनरपि तेन पुष्पिताभूत् [illegible]सूतारोहणासिध्यर्थात्सदनिधनात्तत्र[illegible]दृष्यमाणविरुद्धार्थसंप्रा
प्तिस्तु विषादनं दीपमुद्योजयेस्[illegible]वदेवसः यथावा रात्रिर्गमिष्यति भवि[illegible]काक[illegible]देष्यति हसिष्यति पं
कजश्रीः इत्थं विचिंतयति कोशगते द्विरेफे हा हंत हंत नलिनीं गजउज्जहार एकस्य गुणदो[illegible]कादुल्लासो[illegible]पतौ यदि अपि मां पाव
येत्साध्वी स्नात्वेतीच्छति जाह्नवी काठिन्यं कुचयोः स्रष्टुं वांछत्यः पादपद्मयोः निंदंति च विधातारं त्वद्वारीघरियोषितः तदभाग्यं धनस्ये
वयन्नाश्रयति सज्जने २ लाभोयमेवभूपालसेवकानांनचे

पिः संभावनायां साध्वी पतिव्रता स्नात्वा मां पावयेदितिजान्हवीइच्छतीत्यन्वयः तवघाटी
षु युद्धयात्रासु कुचयोः स्रष्टुं काठिन्यं पादपद्मयोर्वांछत्यो रियोषितः विधातारं निंदंतीत्यन्वयः स्रष्टुमिति पाठे कुचयोः काठिन्यं पादयोः स्रष्टुमिच्छंत्यइत्यन्वयः
लाभोयमिति भूपालसेवकानामयमेवलाभो यदि वधो न भवतीत्यन्वयः यदयमिति रथस्य संक्षोभाच्चलनाद्धृदयं मंसोंसेनार्थाद्दयिताया नियीडितः संघट्टः

कु॰ टी॰ ममांगेषुमध्येसएवैकः कृतीकुशलः अवशिष्टमंगंभूमेर्भारमित्यर्थः दुर्वंशोर्दुष्टवेणुभिः दुष्कुलैश्चेत्यादिः श्लेषोबोध्यः वननाशरूपः वनसंबंधीनाशरूपःव
चं॰ नस्येतिपुक्ततरः पाठः तत्प्रतिक्षेपोभ्रमरनिरासः गजस्यदोषत्वेनेतिसंबंधः आघ्रातमितिमुहुः परिलीढंआस्वादितं नीरसेनमनसाकरणभूतेनवानरेण

७२ पत्रकस्यचिद्गुणेनान्यस्यगुणोदोषेणदोषोगुणेनदोषोदोषेणगुणोवावर्ण्यतेसउल्लासः द्वितीयार्द्धमाद्यस्योदाहरणं तत्रपतिव्रताम
हिमगुणेनतदायस्नानतोगंगायाः पावनत्वगुणोवर्णितः द्वितीयश्लोकेद्वितीयस्योदाहरणं तत्रराज्ञोधाटीषुवनेपलायमानाना
मरातियोषितांपादयोर्धावनपरिपथिमार्दवदोषेणाश्मयोः काठिन्यमस्पृष्टाप्यर्थेकुच ... ततो ... निघ्नदोषोवर्णितः तृती
यश्लोकस्तृतीयचतुर्थयोरुदाह ... ज्ञनमहिमगुणेनधनस्यतदन्याश्रय ... दलसद्म ... दोषेणात्तत्सेवकानांवधंवि
नाविनिर्गमनंगुणत्वेनव ... उदाहरणांतराणि यदयंरथसंक्षोभा ... कः कृतीमदंगेषुशेषमंगं
भुवोभरः अत्रनायिकासौ ... संनिपीडितस्यस्वांसस्पर्शकृतित्वगुणोवर्णितः ... पा ... मसत्वेनास्मिन्वनेस्वीय
तांदुर्वंशैः परुषैरसारत्वदर्पैः ... मितद्द्वं तेह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसंकुलानिर्गत्यान्यवनकुलानि ... मिदंसर्वंदहे
युर्वनं अत्रवेणूनांपरस्परसंघर्षसंजातदहनेसंकुलत्वदोषेणवननाशरूपदोषोवर्णितः दानार्थिनोमधुक ... य ... र्णतालेर्दूरीकृताः
करिवरेणमदांधबुध्या तस्यैवगंडयुगमंडनहानिरेषाभृंगाः पुनर्विकचपद्मवनेचरंति अत्रभ्रमराणामलंकारा ... राजस्यतत्प्रति
क्षेपोदोषत्वेनवर्णितः आघ्रातंपरिचुंबितंपरिमुहुर्लीढंपुनश्चर्वितंत्यक्तंवासुविनीरसेनमनसातत्रव्यथांमा ... गोविपत्या ... त्वतवैकेनदेव
कुशलंयद्वानरेणादरात् तः सारविलोकनव्यसनिनाचूर्णीकृतंनाश्मनाऽत्रवानरस्यचापलदोषेणरत्नस्यचूर्णनीनीरीर्णंतत्त्वेनवर्णितः
कार्त्री तत्रनस्मिन्स्वतिविचारणव्यसनिनाविचारणतत्परेण अश्मनापाषाणेनप्रथमचतुर्थयोः गुणेनगुणोदोषेणवागुणइतिभेदर्थः उल्लासः उल्लासशब्दः

करिप्रबमवरदपकीमधोसनग्रं

अन्यदीड्गुणीतीक्रष्ठीक्षाम-मुखंबंतत्रस्यागुणगतदूरूषणं

छत्रिन्यायेनेति केषुचिच्छत्रसंबंधाच्छत्र्यच्छत्रिसमुदायेछत्रिणो यांतीतिवदित्यर्थः इत्युल्लासः प्रस्थं प्रस्थपरिमाणपात्रं मदुक्तिरिति मदुक्तिः कविताख्यधियोंतः करणंसुधीभूयामृतीभूयचेन्मदयतितोषयतितदाः स्यामदुक्तेः अरसानांनीरसानांपुरुषाणामनादरसमूहैः किंनामस्यान्नकिंचि... क्वचिदलसेति पाठः परमरमणीयापिकेवरमणी स्त्रीयूनस्तरुणस्य यथांतः करणहरणंकुरुतेतद्वत्कुमारीणांबालानामित्यन्वयः त्वंचेदिति... स्यापिकवेरुक्तिः

मध्यमयोश्छत्रिन्यायेनलाक्षणिकः ताभ्यांतोयदिनस्यातामवज्ञालंकृतिस्तसा स्वल्पमेवांबुलभते प्रस्थंप्राप्य... मीलंतियदि पद्मानिकाहानिरमृतद्युतेः ताभ्यांगुणदोषाभ्यांतौगुणदोषौ अत्रकस्यचिद्गुणेनान्यस्यगुणालाभेद्वितीयार्धेमुद्रि... चरणंदोषेणदो षस्याभावौतृतीयार्धे यथा मद... त्मंदयतिसुधीभूयः सुधियः किमस्यानामस्यादलसस्त्वं... दरभरैः यथायूनस्तद्वत्पर मरमणीयापिरमणीकुमाराणां... हरणंनैवकुरुते त्वंचेत्तंचरसेर्षेणलघुताकान्... लेः कंकणभूषणानि कुरुषेहानिर्नहेम्नामपि मृद... यशः किन्नामलोकत्रयीदीपस्यांबुज... पादयोमि किंब्रूमहे अत्राद्ये कवितारमणीगुणाभ्यामलसदाः... ल्लासरूपगुणाभावोवर्णितः द्वितीये... काक... षेणदिग्गजादीनांल घुतादिदोषाभावोवर्णितः दोषस्याभ्यर्थनानुज्ञातत्रैवगुणदर्शनात्विपदः संतुनः... कीर्त्यतांहरिः यथावा मय्येवजी र्णतांयातुयत्त्वयोपकृतंहरे नरःप्रत्युपकारार्थीविपत्तिमभिकांक्षति इयंहनुमंतंप्रतिराघवस्योक्तिः अत्रप्रत्युपकाराभावोदोषस्त दस्युपगमेहेतुर्गुणोविपत्त्याकांक्षायात्र

जलांशुचंद्रपक्षेजडाश्चुः अंबुजबांधवः सूर्यः उल्लासरूपगुणाभावः उल्लासरूपस्यगुणस्याभावः इ त्यवज्ञा दोषस्येति अभ्यर्थनाइच्छातत्रैवदोषएवअनुज्ञेतिलक्ष्यनिर्देशः शश्वत निरंतरंसंकीर्त्यतंइत्यनेनान्वयि मय्येवेतिजीर्णतां प्रत्युपकाराक्षम तां हरिशब्दोवानरार्थः अतिरेकमुखेति वैधर्म्यमुखेत्यर्थः अस्यचार्थांतरन्यासेनेत्यनेनान्वयः दर्शितेति वैधर्म्यविपर्ययेप्रत्युपकारानभिलाषीविपत्तिं

व्रजेमेति हे प्रमथनाथ हर पैशाचिकी पिशाचसंबंधिनीं प्रकृतिं पिशाचतामेत्य प्राप्य भवतो ंतिकं समीपदेशं भजेम अमरसंपत्तीः किमिति प्रार्थयामहे यतो मघवदादिभिरिंद्रप्रमुखैरपि भवद्भवनदेहलीषु विकटतुंडस्य वक्रतुंडस्य दंडघातैः स्फुटन्मकुटाग्रैर्भूयत इत्यर्थः इत्यनुज्ञालेश इति लक्ष्यनिर्देशः प्रवसती ॥ तिसन्नम्पं तं घ्रकस्य निंदायाः निंदाव्याजेन स्तुतौ चेत्यन्वयः संतइति सच्चरितस्योदयो वृद्धिः तद्व्यसनिनस्तत्परः प्रादुर्भवद्यंत्रणं खेच्छाचरणनिरोधो येषां

साचव्यतिरेकमुखप्रवृत्तेन सामान्येन विशेषसमर्थनरूपेणार्थांतरन्यासेन दर्शिता यथा वा व्रजेम भवदंतिकं प्रकृतिमेत्य पैशाचिकीं किमित्यमरसंपदः प्रमथनाथ नाथामहे भवद्भवनदेहलीविकटतुंडदंडाहतित्रुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते लेशः स्या द्दोषगुणयोर्गुणदोषत्वकल्पनं अ[illegible]शुद्ध हंतस्वच्छंदचारिषु शुकपंजरबंधस्ते जातिस्तत्वं नक्षत्रमस्य गुणत्वकल्पनं गुण स्य दोषत्वकल्पने चलेशः [illegible] भिमतेविदुषि पुत्रे चिरं राजधान्यां प्रवसि[illegible] [illegible]स्यगृहे स्थितस्य पितुर्वच नं अप्रस्तुतप्रशंसारूपं तत्र हे [illegible] विहगानाम वक्तृत्वदोषस्य स्वच्छंदचरणानुकूलक[illegible] पाद[illegible]स्पितं द्वितीयार्धे मधुर भाषित्वस्य गुणस्य पंजरबंधोवा [illegible]दोषत्वं कल्पितं न चात्र व्याजस्तुतिरा शंकनीया नह्यन्त्र[illegible]नात् रणास्तुतिव्याजेन निंदायां शुकस्य निंदाव्याजेन स्तुतौ वा तात्पर्यं किंतु यत्र दर्शनोल्लं रितस्य दोषगुणयोर्गुणदोषत्वाभिमान एवात्र श्लोकेन [illegible] यथा वा ॥ संतः सच्चरितोदयव्यसनिनः प्रादुर्भवद्यंत्रणाः सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवंति दुःखं सदा अव्युत्पन्न[illegible]त्पन्न न सतानैवास ताव्याकुलो युक्तायुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जनः प्राकृतः दंडीलत्रोदाजहार सुवैष गुणवान् राजायो[illegible]तेव राहे प्र[illegible]तेः रणोत्स ते सर्वत्रैव विषये दुःखमिति क्रियाविशेषणं अव्युत्पन्नमतिः अनिपुणमतिः सा तासमीचीने नकृतेनाचरणेन प्राकृतो नीचः [illegible]यो[illegible]वरार्थिनी कन्यकां प्र तिसखीवचनं चपलं इत्यादि चनायिकायाः सखीं प्रति उत्सेक इति पादेषु लक्षण एवार्थः ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥

कन्यायादोषत्वेनभासत्तामित्यन्वयः निर्वर्तितुमिच्छानिर्विवर्त्तिषात्तद्रूपदोषत्वेनेत्यर्थः निर्विवित्सोरिति पाठे राज्ञो विशेषणं कृतस्तर्हि गुणत्वेनवर्णनंतत्राहराज
प्रकोपेति अन्येनाविदितंयथास्यादितिक्रियाविशेषणंलेशतएवेति तदुक्तं दण्डिनैवलेशमेकेविदुर्निंदांस्तुतिंवालेशतः कृता[illegible]शमात्रस्येति कृत्वा
र्थकं उदाहरणयोः अखिलेष्वित्याद्योः भिन्नविषयेति अन्यनिंदयान्यस्यस्तुतिरन्यस्तुत्यान्यनिंदेत्येवमादिरूपेत्यर्थः ननु[illegible]याव्याजस्तुतिर्नेरु
पिचपलोनिर्दयश्चासौजनः किंतेनमेसखि आगः प्रमार्जनायैवचाटवोयेनशिक्षिताः अत्राद्यश्लोकेराज्ञोव[illegible]स्तुतिः ॥ कन्या
यानिरंतरसंभोगनिर्विवित्सो[illegible]त्वेनप्रतिभासत्तामित्यभिप्रेत्यविदग्धयासख्याराजप्रकोपपरिजिहीर्षया[illegible]दोषोगुणत्वेनव
र्णितः उत्तरश्लोकेसखीभिस्[illegible]कतुमशक्यापितदग्रतोमानपरिग्रहानुगुण्यंप्रतिज्ञा[illegible]दविवाहमाशंसमानयासखीना॥
मुपहासंपरिजिहीर्षयान[illegible]कस्यचाटुकारितागुणएवदोषत्वेनवर्णितः नत्वा[illegible]दापर्यवसायिनी हिती॥
यश्लोकेनिंदास्तुतिपर्यवसा[illegible]स्तुतिराशंकनीया राजप्रकोपादिपरिहा[illegible]पाद्यविदितत्यालेशतएवो
द्धाटनेनततोविशेषादितिवस्तुतः[illegible]जस्तुतिसद्भावेपिनदोषः नह्येतावता[illegible]स्यंतर्भावः प्रसज्जेत तद
संकीर्णयोरपिलेशोदाहरणयोर्दर्शितत्वात् नापिव्याजस्तुतिमात्रस्यलेशांतर्भावः प्रसङ्गः[illegible]भिन्नवि[illegible]षयव्याजस्तुत्युदाहरणेषु॥
कस्त्वंवानरराम चंद्रभवनेलेखार्थसंवाहकोयद्दष्टंमुहुरीक्षसेनघनिर्नान्नृपेनचादून्मृषाइत्यादिषुदोषगुणीकरणस्यगुणदोषीक
रणस्यचाभावात्तत्रान्यगुणदोषाभ्यामन्यत्रगुणदोषयोः प्रतीतेः विषयैकेपि इंदोर्लक्ष्मत्रिपुरजयिनः कंठमूलंमुरारिर्दिङ्नागानां
नाडिंपतेत्याशंक्याह विषयैक्येपीतिलेशास्पर्शनादित्ययेतनेनान्वयः इंदोरितिहेउर्वीवलयतिलकरूपराजन् त्वदीयैर्यशोभिः किंधवलितंतदुदयतोऽपिद
दुलक्ष्मादीनिश्यामलिम्नाश्यामवर्णेनानुलिप्तान्याभासंतेइत्यन्वयः लक्ष्मलांछनंदिङ्नागानांदिग्गजानां मदजलमेवमषीतद्भाजितत्क्रतानि ॥

परिसंख्येति एतान्येवक्ष्यमाणानीत्येवंरूपेत्यर्थः विषयांतरदोषीकृताद्भिन्नं गुणरूपमालंबनं सर्वदेति अरयः दृष्टमर्थांतबलेभिरेप्राप्नुवंतः पलायनाभावात् दीनारः परिमाणविशेषपरिच्छिन्नारूवर्णमुद्रा एवंचलेशव्याजरूतयोः संकीर्णविषयत्वेच गुणदोषीकरणादिकमित्यादिपदेनदोषगुणीकरणसंग्रहः येष्विसुपक्रमातत्रेति पाठोयुक्ततरः अत्रेत्यपियुक्तएवइदमोपिपच्छन्दार्थपरामर्शकत्वात् इतिलेशः सूच्यार्थेतिसूचनीयस्यार्थस्येत्यर्थः मुद्रेतिलक्ष्यनिर्देशः दृग्युग्मंविपुलंयस्याः सा अत्रग्रंथे अस्मिन्नलंकारग्रंथे रत्नमालाशब्देनभगवत्स्तुतिपद्यावलीविशेषउच्यते रत्ननामनिवेशेन प्रकृतार्थपररत्नवाचि

अघाप्युवीवलयतिलकश्यामलिम्नानुलिप्तान्याभासंते वदधवलितंकिंयशोभिस्त्वदीयैः [illegible]दाहरणेषुलेशस्पर्शनात् तत्र हीदुलक्ष्मादीनांधवलीकरणा[illegible]गुणत्वेननपर्यवस्यति ॥ किंतुपरिसं[illegible]जातिसूचनं [illegible]वलितमित्यन्योगुणः प्रतीयते क्वचिद्व्याजस्तुतुदा[illegible]ीकरणसत्वेपिस्तुतेविषयांतरमपिदृश्य[illegible]सीतिमिथ्यासंस्तूपते धैः नारयोलेभिरेएवंनचस्तः[illegible]अनेहिवाच्ययानिंदयापरिसंख्यारूपेणततोन्य[illegible]पादर्भिमतंदीनारादिदीयतेइतिस्तुत्यंतरमपिप्रतीयते एवं[illegible]दाहरणेषुकस्तेशौर्यमदोयोद्भुमित्यादिषुगुणदोषादि[illegible]करणादिकमेवव्याजस्तुतिरूपतयावतिष्ठते तत्रलेशव्याजस्तुत्योः संकरोस्तु इत्यमेवहिव्याजस्तुत्यप्रस्तुतप्रशंसयोरपिप्राक् संकरोदर्शितः सूच्यार्थस्यसूचनंमुद्राप्रकृतार्थपरैः पदैः नितंबगुर्वीतरुणीदृग्युग्मविपुलाचसा अत्रनायिकावर्णनपरेणयुग्मविपुलापदेनतत्रापृष्टस्थयोर्युग्मविपुलानामवृत्तरूपसूच्यार्थपदघटनेन तत्तन्नामकजातिसूचनं तन्नामप्रवृत्तिनिमित्तरत्नजातिसूचनं नक्षत्रमालाशब्दार्थोपि गतेवराहेप्र ॥ ॥ १॥ पूर्वोक्तएव अग्न्यादिदेवतानामभिर्नक्षत्राणांतद्दैवत्यानांसूचनंबोध्यं वक्ष्यमाणेति यथाअनर्घ्यराघवेयांतिन्यायप्रवृत्तस्यतिपं चाप्रियेयोप्यतां अयंयानंतुगच्छतसोदरोपिविमुंचतीतिसूत्रधारवचनेनवक्ष्यमाणरावणवृत्तांतसूचनमितिबोध्यं इतिमुद्रा क्रमिकमिति प्रकृतार्थानांक्रमिकपरंपरक्रमानुसारिन्यसनंप्र

भक्ततत्त्वं यथाकथंचित्प्रकृतसंबंधत्वंबोध्यं चतुरेति चतुरमास्यं यस्यसः चतुर्मुखस्य ९ रसात्सेति हे बाले भवत्याः स्तने श्रीरमणस्य विष्णोः अवतारदशकं भाती त
न्वयः कीदृशेरत्नावासंप्राप्तंप्रियस्यलांछनं चिह्नं नखक्षतं गरागादिकं येन तथाभूते कठिनतायाः आवासे स्थानभूते रसेनालिंगिते [illegible] तात्प्रह्लादे एकरसे
तत्परे क्रमात्क्रमदरामलकादिपरिमाणलाभेनोपचिते प्रवृद्धे भूभृताः पर्वतानां गुरुत्वमहंतिनाशयति तादृशो त्ततोपि महत्वं [illegible] तत्र [illegible] स्य द्वौ शीले त
त्तदृशत्वात्भोगः सुखं शरीरं वा तद्भाजि जनितमदनेखेविंद्रियेषु लीनात्प्रासक्तौ उन्मुखायस्मिन् तादृशे एतेरेव विशेष [illegible] शाकरूपत्वापि स्तन
निच
यद्यप्यत्र ग्रंथे तत्तन्नाम्नो नास्ति सूचनीयत्वं तथाप्यस्योत्तरार्धस्य लक्ष्यलक्षणयुक्तच्छेदः शास्त्रमध्यपातित्वेन तस्य [illegible] नीयत्वमस्ती
तितदभिप्रायेण लक्षणं योज्यं [illegible] मालायां तत्तद्वृत्तनामनिवेशेन तत्तन्नामकजातिसूचनं [illegible] मालायाम् भस्मादि देवतानां
मभिन्नेक्षत्रसूचनमित्यादा [illegible] एवं नाटकेवक्ष्यमाणार्थसूचनेष्वपि क्रमि [illegible] मूर्ति [illegible] रत्नावलीविदुः चतुरा
स्यः पतिर्लक्ष्म्याः सर्वज्ञस्त्वं मह [illegible] तुरस्यादिपदैर्वर्णनीयस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा [illegible] कोक [illegible] पा [illegible] सिद्ध सह पाठानां क्रमे।
या निवेशनं रत्नावली ९ यथा वा [illegible] प्रियलांछने कठिनतावासे [illegible] सालिंगिते प्रल्ह [illegible] काक [illegible] पि [illegible] ते भूभृद्गुरुतापहे कोक
स्पर्द्धिनि भोगभाजि जनितानंगे खलीनोन्मुखे भाति श्रीरमणावतारदशकं बाले भवत्याः स्तन [illegible] यथा वा लो [illegible] ज्ञानानयनयुगलद्राघि
मादत्त पत्रः कुंभवैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार भ्रूविभ्रांतिर्मदनधनुषो विभ्रमानन्ववादी इत्यादि ज्योत्स्नाशशधररुचं दूष

स्यबोध्या तद्यथा रत्याप्राप्तः प्रियः कामस्तस्य लांछनं मत्स्यस्तद्रूपे कठिनतायाः आवासे कूर्मे रसयाः पृथिव्याः सोद्धरणकाले आलिंगिते वराहे प्रल्हादे एकोरसः।
प्रीतिर्यस्य तस्मिन्नृसिंहे क्रमः पादविक्षेपस्तदनुसारे णोपचिते प्रवृद्धे वामने भूभृतां राज्ञां गौरवनाशके भार्गवे कोकस्यार्धनिसीतावियोगातुरत्वाच्चक्रवाक
शापदे रामे भोगः फणा तद्भाजि शेषावतारे बलभद्रे जनितमनंगं अंगस्पर्शरीरस्य विरुद्धं मौनभोगत्यागसमाधिप्रभृति येन तस्मिन्बुद्धे खलीनमश्वस्य लगाम

कु॰ टी॰ चं॰ ७५

क्रमाननुसरणेपीति तथाच प्रसिद्धसहपाठानामर्थानांन्यसने रत्नावलिरिति सामान्यलक्षणं सक्रमाक्रमत्वेनतत्प्रभेदाविति भावः यस्येतिमस्य प्रतापः
निहतानांप्रतिशत्रुभुत्तानामंततः पुरेषुपंचमहाभूतमयोमूर्त्त इवादृश्यतेत्यन्वयः पंचमहाभूतमयत्वमेव विशेषयोर्दर्शयतिवह्निमयद्दत्यादि अंगेषु
क्ष्मामयः पृथिवीमयः पीडाभरसहिष्णुत्वात् स्वांतेष्वंतःकरणेषु आकाशमयः तेषांभून्यताश्रयत्वात् ॥ यथाकथंचिदित्यस्यप्रपंचनं प्रकृतोपमा
नेत्यादि उपमानंचोपरंजकंवोपमानोपरंजके तयोर्भावस्तत्ताप्रकृतप्रस्तुयमानता उपरंजकताचेत्यर्थः उपरंजकतावारोप्यप्रमाणता तदुक्तं उपरंज

अत्रपत्रदानपूर्वपक्षोपन्यासानुवाददूषणोद्भावनानिबुधजनप्रसिद्धक्रमेणन्यस्तानि प्रसिद्धसहपाठानांप्रसिद्धक्रमाननुस
रणेप्ययमेवालंकारः यथावा यस्यवह्निमयोहृदयेषुजलमयोलोचनपुटेषुमारुतम[illegible]श्लेषुत्साम्याडूदानघ[illegible]योंऽगेषुआकाशमयः
स्वांतेषुपंचमहाभूतमयोमूर्त[illegible]निहतप्रतिसामंतांतःपुरेषुप्रतापः ॥ एवम[illegible]दीनांप्रसिद्धसहपाठ
नांयथाकथंचित्प्रकृतोपमा[illegible]प्रकारेण निवेशनेरत्नावल्यलंकारः प्रकृत[illegible]पाद[illegible]तन्नाम्नाश्लेषभंग्यनि
वेशनेक्रमप्रसिद्धरहितानांप्र[illegible]पाठानांनवरत्नादीनांनिवेशनेप्ययमेवालंकारः तद्गु[illegible]त्यागादन्यदीयगुणग्रहः
पद्मरागायतेनासामौक्तिकंतेऽधरात्विषा यथावा वीरत्वद्रिपुरमणीपरिधातुंपल्लवानिसंस्पृश्य नहरतिवनभु[illegible]तेजकररुहरु
चिरवचितानिपांडुपत्रधियापुनः स्वगुणसंप्राप्तिः पूर्वरूपमुदाहृतं हरकंठांशुलिप्तोपिशेषस्त्वद्यशसासितः परेनावा

क्तामेतिविषयीरूपकंतदेति तत्रोपमानता रविरिवप्रतिदिवसोपजायमानोदयइत्यादिवत् उपरंजकतातु चतुरस्राइत[illegible]इ वह्निमयइत्यादि
प्रतापवर्णनेचस्पष्टेति प्रकृतान्वयंविनेति मित्रचंद्रसुखीवात्वालोहितधरपल्लवेत्यादाविति भावः क्रमिकेत्युपलक्षणं तदभावपि क[illegible]गाजघनेनैषातरुणी
मंदगामिनीत्यादावप्ययमलंकारइतिबोध्यं इतिरत्नावली तद्गुणइति स्वगुणत्यागादनंतरं अन्यदीयगुणग्रहणं तद्गुणालंकारः पद्मा ते तवनासामौक्तिकम

वीरेति हे वीर त्वदरिकामिनी वनभुवि परिधानं कर्तुं पल्लवानि करेण संस्पृश्य पांडुपत्रबुध्या न हरति न गृह्णाति कीदृशानि निजकररुहाणां नखानां रुच्या स्वेनकां सारवचितानि व्याप्तानीत्यर्थः इति तद्गुणः पुनरिति स्वगुणत्यागानंतरं पुनः स्वगुणप्राप्तिः पूर्वरूपमलंकारः हरेति नोलोपोत्ति युक्त [illegible] विभिन्नेति प्राचैः वकगिरिवर्णनं गरुडाग्रजेनारुणेन विभिन्नवर्णा मिश्रितवर्णाः सूर्यस्य रथ्या अश्वा यत्र गिरौ वंशांकुरवन्नीलै रत्नैः परितः [illegible] चारत्वात्तच्चं नीलद्युतिं आनिन्यिरे आनीतवंतः रुचा विभिन्नवर्णा इति नान्वयः ९ केचिदित्यस्वरसबीजं तु पद्मरागायतदुलुदाहरणे तद्[illegible] स्यात्त न चेष्टापत्तिः [illegible] तते

विभिन्नवर्णा गरुडाग्रजेन सूर्यस्य रथ्याः परितः स्फुरंतः रत्नैः पुनर्यत्र रुचा रुचं स्वामानिन्यिरे वंशकरीर नीलैः [illegible] वंत द्गुण इति

केचिद्बवजहुः पूर्वावस्थानुवृ[illegible] विकृते सति वस्तुनि दीपे निर्वापिते प्यासीत्कां चीरत्नैर्महन्महः लक्षणे च [illegible] पूर्वरूपमि

तिलक्ष्यवाचकपदानुवृत्तिः [illegible] यामा [illegible] खड्गिभिरावृतं वहिरपि प्रस्विन्नगंडे र्गजैः रंतः कंचु [illegible] णि धौरेरध्यासिता भूम

यः आक्रांत महिषीभिरेव प[illegible] मंदिरे राजन्सेव चिरंतन प्रणयिनी शून्ये पि [illegible] न्यगुणानंगीकारमाहु

रतद्गुणं चिरं रागिणि मच्चित्ते नि[illegible] रज्जसि यथा वा गंडाभोगे विहरति मदै [illegible] काक [illegible] पार्श्वे रिस्त्रीणां नयनकमले

ध्वंज नानिप्रमार्ष्टिं यद्यप्येषा हिमकरकराद्वैतसैव स्तिकीर्ते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि [illegible] काक [illegible] नु चान्यगुणेनान्यत्र गुणो

दयानुदयरूपाभ्यामुल्लासावज्ञालंकाराभ्यां तद्गुणा तद्गुणयोः को भे

अनुभवसिद्धचमत्कारस्य निरालंबनतापत्तेरित्यूहनीयं अथवायं तद्गुण

एवैतस्य वकारक्रमभंगेन काव्यप्रकाशकारादिमतो यन्यासपरत्वेन व्याख्येयं तैरतत्तद्गुणस्योदाहृतत्वात् अत्र हि पूर्वम श्यानामरुणगुणत्वं अनंतरं रैवतकर

त्नैरुभयेषां तद्गुणत्वमिति तद्गुणद्वयमिति तेषामभिमतं पूर्वेति वस्तुनि विकृते विगते सत्यपि पूर्वावस्थाया अनुवृत्ते रपि पूर्वरूपमलंकारः महः प्रकाशः

दारमिति हे राजन् तव विद्विषां मंदिरे शून्ये पि चिरंतनः प्रणयो यस्याः ॥ सैव राज्यस्य स्थितिर्मर्यादास्तीति शेषः यतो द्वारं खड्गिभिर्गंडकाख्यपशु

वहिरपिभूमयः मदप्रस्विन्नगंडैर्गजैरध्यासिताः अंतःपुरभूमयः विलसन्मणिधारिभिः कंचुकिभिः सर्पैरेव सौविदल्लैरध्यासिताः शयनंतल्पं महिषीभि
र्वनिताभिरेवमहिषस्त्रीभिराक्रांतमिसन्वयः इति पूर्वरूपं संगतेत्ति संगतः स्वसंवद्धोयोन्यः पदार्थस्तद्गुणानंगीकारमतद्गुणालंकारमाहुः चिरमिति रा
गिणिअनुरागिणिमंजिष्टादिरंजनद्रव्ययुक्ते चनिहितोपित्वेनरज्जत्विरक्तोनुरागच्छतेनैवसीतिश्लिष्टं गंडेतिहेश्रीमन्नृसिंहाख्यभूपतेएषान्तवकीर्ति
मदैः पिच्छलेपंकिलेदिग्गजानांगंडप्रदेशेपद्यपिविहरतितथावैरिस्त्रीणांनयनकमलेषुस्थितान्यंजनानिप्रमार्ष्टिप्रोंछतितदपितथापिदिक्षुहिमकर

उल्लासावज्ञालक्षणयोर्गुणशब्दोदोषप्रतिपक्षवाची अन्यगुणेनान्यत्रगुणोदयतदनुदयौ ह्येकस्यैव गुणस्य संक्रमणासंक्रमणे
किंतुसद्रूपदेशेनसदसद्धिष्य...मभि...स्यत्यनुसत्तिवत्तद्गुणजन्यत्वेनसंभावितयो...गुणसाम्याद्भेदानध्य...ती तद्गुणातद्गुणयोः
पुनर्गुणशब्दोरूपरसगंधादिगुणवा...नान्यदीयगुणग्रहणाग्रहणेचरक्तस्फटिका...पेनान्यदीयगुणेनैवा
नुरंजनाननुरंजनेविवक्षिते तयो...हरणानिदर्शितानि यद्यप्यवज्ञालंकृतिरतद्गुणश्च...र्मस्यि...पार...शेषावेव कार्याजनिर्वि
शेषोक्तिः सतिपुष्कलकारणे...तत्सामान्यलक्षणाक्रांतत्वात् तथाप्युल्लासतद्गुणप्रतिद्वंद्विनोर्विशेषाकारेणालंकारांतरतया
परिगणिताविति ध्येयं प्राक्सिद्धस्वगुणोत्कर्षोऽनुगुणः परसन्निधेः नीलोत्पलानिदधतेकटाक्षैरतिनीलतां पूर्वान् पिचकापिशा १६०
पनमदमत्तोवृश्चिकेनसंदष्टः अपिचपिशाचग्रस्तः किंब्रूमोवैकृतंतस्य अत्र कपित्वजात्यासततःसिद्धस्य...षः परंनो...यादिभिरु

स्यचंद्रस्यमत् किरणाद्वैवस्तिकींस्वस्तीत्याहेत्यर्थे तदाहेतिमाशब्दादिभ्यष्ठग्वाच्यइत्यनेनठक्प्रत्ययः तत्सदृशीतियावत् स्फुरतिप्रकटागद इत्यर्थः ॥ विशेषा
कारेणेति प्राक्लक्षितविशेषरूपेणेत्यर्थः इतरमद्गुणः प्रागिति परसंनिधिवशात्पूर्वसिद्धस्यस्वगुणस्योत्कर्षः अनुगुणीनामालंकारः तं...लोत्पलानिकर्णाव
तंसीकृतानि कपिरिति कापिशायनंमद्यं इत्यनुगुणः मीलितमितिलक्ष्यनिर्देशः रसइति स्वभावलोहितेचरणेलाक्षायरसोनालक्षितज्ञातः मल्लिकेति

क्षौमंदुकूलंतद्धारिण्यः इति मीलितं सामान्यमितिलक्ष्यनिर्देशः विशेषोव्यावर्तकधर्मः पद्मानामाकरः स्थलंस्थलमेष्विति वालिसूनुना अंगदेन एकेनचरणज्योत्स्नादिना अपरस्यलाक्षारसाऽभिसारिकादेः भिन्नरूपेति मुखपद्मादेर्भिन्नस्यस्वरूपस्यावभासेपीत्यर्थः ॥ उक्तमेवार्थमुदाहरणानुरूपतयाविशदयति मीलितोदाहरणेहीत्यादिनावस्त्वंतरत्वेननभासतइत्यन्वयः तत्प्रतिबिंबानांचव्यक्तं तरत्तयाभानमस्त्येवेत्यनुषंगः केचिदिस्यस्याहुरित्य[illegible]णान्वयः केचित्प्रकाशकारादयः तदुक्तं समेनलक्ष्मणावस्तुवस्तुनायन्निगृह्यते निजेनागंतुनावापितन्मीलितमितिस्मृतमिति तयोर्मध्ये[illegible]तरे[illegible]त्यत्रमीलितालंकार

[illegible]निच मी[illegible]

मीलितंयदिसाहश्यादभेदएवनलक्ष्यतेरसोनालक्षिलाक्षायाश्चरणेसहजारुणे यथावा मल्लिकामाल्यभारि[illegible]वांगीणाईचंदनाः क्षौमवत्योनलक्ष्यंते ज्योत्स्[illegible]मभिसारिकाः अत्राद्येचरणालक्तकरसयोररुणिमगुणसाम्याद्भेदानध्यवसा[illegible]ः द्वितीयोदाहरणेचंद्रिकाभिसारिकाणांधवलि[illegible]साम्याद्भेदानध्यवसायः सामान्ययदिसादृश्याद्वि[illegible]सि[illegible]लक्ष्यते पद्माकरप्रविष्टानांमुखंनालक्षिसुभ्रुवां यथावा [illegible]संक्रांतैः प्रतिबिंबशतैर्वृतः लंकेश्वरः सभा[illegible]कोक[illegible]पारले[illegible]सूनुनामीलितालंकारे एकेनापरस्यभिन्नस्वरूपानव[illegible]मीलनंक्रियते सामान्यालंकारेतुभिन्नस्वरूप[illegible]काकपिकपिव[illegible]विशेषोनोपलक्ष्यतइतिभेदः ॥ मीलितोदाहरणेहिच रणादेर्वस्त्वंतरत्वेनागंतुकंयावकादिनभासते सामान्यो[illegible]नामुखानांचव्यक्तंतरत्तयाभानमस्त्येव यथारावणदेहस्यतत्प्रतिबिंबानांच किंचिदंपद्ममिदंमुखमयंबिंबोयंप्रतिबिंबइति विशेषः परंनोपलक्ष्यते॥

इत्यग्रेतनेनान्वयः अपांगास्तरलोपयोस्ते तरलाः सत्वरोच्चारणात् वक्रावक्रोक्तिगर्भाः वर्णापास्कृताः गिरोवाक्यरूपाः इतिप्रकारेणमृगदृशामंगकेलीलया स्वतः स्वाभावात्स्फुरितंप्रकटीभूतंतत्तस्मादनंगकेतनपदं कृतस्थितिः भेदाध्यवसायेपीति मुखपद्मयोर्भेदावभासेपीत्यर्थः व्यावर्तकास्फुरणेनहेतुना॥ अलंकारांतरेणेति स्वरूपातिरोधानेनमीलितासंभवात् भेदातिरोधानेनच सामान्यस्याप्यसंभवादितिभावः सामान्येति न यावद्गुणसाम्याद्विशेषाग्रहइति

विशेषाग्रहश्चक्वचिद्भेदगृह्यमाणेक्वचित्तदगृह्यमाणइत्याद्यप्रकारांतर्गतिरत्र तन्मतेस्यादितिभावः अवांतरभेदेनवेत्यनंतरभाव्यमित्युपजप्ते ९ पूर्व
स्मिन्निति मीलितंयदिसादृश्यादित्यादिपूर्वोक्तचंद्रालोकलक्षणमत इत्यर्थः स्वरूपतिरोधाने अपांगतरलइत्यादिस्वरूपतिरोधानस्थले अलंकारांतरेणेस
दिस्वरूपतोज्ञायमानेसादृश्याद्भेदाग्रहणंमीलितमित्यंगीकारेप्रथमःपक्षः सादृश्याद्भेदाग्रहणमित्येतावन्मात्रमीलितलक्षणांगीकारेणद्वितीयइति
भावः इतिसामान्येभेदेति वैशिष्ट्यंवैजात्यं उन्मीलितंविशेषकश्चक्रमेणालंकारौमन्नंभेदाग्रहात्तदंतर्गतं लक्षितानीति संकुचितत्वादितिभावः सा

अतएवभेदतिरोधानान्मीलिते तदतिरोधानेपिसाम्येनव्यावर्तकानवभासेसामान्यमित्य[illegible]ता केचित्तु वस्तुद्वयस्य
लक्षणसाम्यात्तयोःकेनचिद्वलीयसातदन्यस्यस्वरूपतिरोधानेमीलितं स्वरूपप्रतीतावपि[illegible]दतिरोधानेसामान्यं ए
वंच अपांगतरलेदृशौ तरलवक्रवर्णागिरोविलासभरमंथरागतिरतीवकांतं[illegible]तमंगकेमृगदृशांस्वतो
लीलयातदत्रनमदोदयःकृतपदोपिसंलक्ष्यते इत्यत्रमीलितालंकारः अत्रहिदकृतारहीन[illegible]वपुषःसहजधर्मत्वान्म
दोदयकार्यत्वाच्च तदुभयसाधारण्यादुत्कृष्टतारल्यादियोगिनावपुषामदोदयस्यस्वरूपमेवतिरोधीयतेलिं[illegible]साधारण्येनतत्
ज्ञानोपायाभावान्मल्लिकामाल्यभारिण्य इत्यादिषुतुसामान्यालंकारइत्याहुः तन्मतेपद्माकरप्रविष्टानामि[illegible]भेदाध्यवसाये
पिव्यावर्त्तकास्फुरणेनालंकारांतरेणभाव्यं सामान्यालंकारएवान्तरभेदेनवा ९ पूर्वस्मिन्मतेस्वरूपति[illegible]रांतरेणभा
मान्यरीत्या सामान्यालंकारन्यायेन एवंचवेत्त्व चातुल्यरुच्चांवधूनांकर्णाग्रतोगंडतलागतानि भृं गमीलितावांतरभेदेनवाभे[illegible]शिष्ययोः
गाः सहेलंयदिनापतिष्यन्कोवेदयिष्यन्नवचंपकानीत्यपिविशेषकोदाहरणावोध्ये यत्त्वनुमानालंकारेणैवगतार्थत्वान्नानयोरलंकारांतरत्वमिति तदुप
तं उदात्तस्थलेभेदविशेषस्फुर्त्तौविशेषदर्शनहेतुकप्रत्यक्षरूपत्वात् अथापिस्वकपोलकल्पितपरिभाषयाऽनुमानालंकारतांब्रूषेतथापिसादृश्यमहि

स्फुरणात्मनाविशेषाकारेणमीलितसामान्यप्रतिद्वंद्विनायुक्तमेवालंकारांतरत्वं अतद्गुणावत्तयोरिवविशेषोत्वलंकारादित्यलंविस्तरेण नृत्यदिति नृत्यकु
वंतोभर्गस्यहरस्यहेरंस्यपोः दृहासस्तत्यसरस्यसमूहस्यविस्तारस्यवासहचरैः सदृशैरित्यर्थः ईदृक्कीर्तिवञ्चुळ्ळः एषः कमलाकामुकः नाभीकमलपरि
मल स्यप्रौढिसमृद्धिंयदिनासादयिष्यत नाधारयिष्यदित्यन्वयः ५ यत्तुतद्गुणस्यात्रनिवोधत्वात्कथं तत्प्रतिद्वंद्विलसुन्मीलितस्येति भतदुक्तोपालं
स्फूर्ताबुन्मीलितविशेषकौ हिमाद्रिंत्वद्यशोमग्नंस्कराः शीतेनजानते लक्षितान्युदितेचंद्रे पद्मानिचमुखानिच मीलितन्याये
नभेदानध्यवसायेप्राप्ते कु ताषिहेतोभेंदस्फूर्तौ मीलितप्रतिद्वंद्युन्मीलितं तथासामान्यरीत्याविशेषास्फुरणेप्राप्तेकुतश्चि
त्कारणात् विशेषस्फूर्तौतत्प्रतिद्वंद्वीविशेषकः क्रमेणोदाहरणद्वयं तद्गुणरीत्यापिभेदानध्यवसायप्राप्तावुन्मीलितंदृश्यते य
या नृत्यद्भर्गाट्टहासप्रहसरसहचरैस्तावकीनैर्यशोभिर्धावल्यंनीयमानेत्रिजगतियरितः श्रीनृसिंहक्षितींद्रनेदृग्यद्येषनाभीक
मलपरिमलप्रौढिमासादयिष्यद्देवः नाभविष्यत्कथमपिकमलाकामुकस्यावबोधः काकः तेपा पिकः कृष्णः कोभेदः पिक
काकयोः वसंतसमयेप्राप्तेकाकः काकः पिकः पिकः इदंविशेषकस्योदाहरणं अत्रद्वितीयकाकपिकपिकशब्दौकाकत्वेनज्ञातः पि
कत्वेनज्ञातइत्यर्थांतरसंक्रमितवाच्यौ ६ यथावा वाराणसीवासवतांजनानांसाधारणेशंकरलांछनेपि पार्थप्रहारव्रणमुत्तमां
गंप्राचीनमीशंप्रकटीकरोति किंचिदाकूतसहितंस्फुटोत्तरमुत्तरं यत्रासौवेतसीपांथतत्रेयस्तत्तरासरित् सरितरणमार्गंपृच्छं
तंप्रतितंकामयमानायाउत्तरमिदंवेतसीकुंजेस्वाछंद्यमित्याकूतगर्भं अथवा ग्रामेस्मिन्प्रस्तरप्रायेनकिंचित्स्रांयविद्यते पयोध
भरूपत्वादुपेक्ष्यं तद्गुणेनभेदानध्यवसायमात्रस्योक्तत्वात् वाराणसीति तृतीयलोचनादिचिह्नेसाधारणेपिस रोन्नतिंदृष्ट्वावस्तुमिच्छसिचेद्रूस
तीत्यन्वयः पार्थार्जुनस्तेनदत्तोयः प्रहारस्तेनव्रणोयत्रतादृशमुत्तमांगशिरः पूर्वत्रस्वाभाविकगुणसाम्यं इहत्वागंतुकगुणसाम्यमितिभेदः इत्युन्मीलित

कु॰ टी॰ किंचिदिति किंचिदभिप्रायसहितं गूढमुत्तरं उत्तरं नामालंकारः वेतसी वेतसलता सुखेन तरितुं योग्या स्कन्तरा ग्राम इति प्रस्तरप्रायोपाषाणवहुले पाष
चं॰ णतुल्ये च प्रायो वाहुल्य तल्य योरिति कोशात् किंचिदास्तरणादिकं समागमप्रति वंधकं च पयोधरो मेघः स्तनश्च कश्चिदवगमिष्यति ज्ञास्यतीत्येतादृ
७८ शंइत्यादिरूपं उन्नेयः कल्प्यः प्रश्नो येन तादृशस्योत्तरस्य ईर्ष्यामानेति ईर्ष्याहेतुकमानेत्यर्थः अनुतप्तायाः पश्चात्तापयुतायाः ॥ प्रश्नोत्तरेति प्रश्न
श्च उत्तरांतरं च प्रश्नोत्तरांतरे ताभ्यामभिन्नमुत्तरं चित्रमित्युच्यत इत्यर्थः केदारेति केदारेणां पोषणे रताः केइति प्रश्नः केदारस्य क्षेत्रस्य पोषणे रता इति
स्यास्तरणादिकमर्थयमानं पांथं प्रत्युक्तिरियं स्तनोन्नतिं द्रष्टारं तुमिच्छसि चेद्वस अविदग्धजनप्रायेऽस्मिन् ग्रामे कश्चिदवगमि
ष्यतीत्येतादृशंप्रतिवंधकं किंचिदपि नास्तीति हृदयं इदमुन्नेयप्रश्नोदाहरणं निवद्धप्रश्नो[illegible] कुशलं तस्या जीवति कुश
लं पृच्छामि जीवतीत्युक्तं पुनरपि तद्वकथयसि मृतां त्वकथयामि याश्वसिति ईर्ष्यामानानंतरमनुतप्त[illegible]नायिकायाः सखीमाग
तां प्रति तस्याः कुशलमिति नायकस्य प्रश्नः जीवतीति सख्या उत्तरं जीवस्याः कुतः कुशलमिति तदभिप्रायः अन्यत्पृष्टमन्यदु
त्तरमिति नायकस्य पुनः कुशलं पृच्छामीति प्रश्नः पृष्टस्योत्तरमुक्तमित्यभिप्रायेण जीवतीत्युक्तमिति सख्या वचनं सखीवचन
स्याभिप्रायोद्घाटनार्थं पुनरपि तद्वकथयसीति नायकस्याक्षेपः मृतां तु कथयामि याश्वसितीति स्वाभिप्रायोद्घाटनं सतिमरणे ८ट
खलु तस्याः कुशलं भवति मदागमनसमये पि श्वासेषु संचरत्सु कथं मृतां कथयेयमित्यभिप्रायः ॥ प्रश्नोत्तरांतराभिन्नमुत्तरं चित्रमु
तदेवोत्तरं केखेटाः खे आकाशे अटतीति प्रश्नस्य पदस्तरं वयः पक्षिण इति तत्किंचलमिति प्रश्नस्य यदुत्तरांतरं वयस्तारुण्यादीति तेनाभिन्नं इत्युत्तरं सूक्ष्ममिति ॥
पराशयाभिज्ञस्य दूतरस्मिन्परविषये स्वाभिप्रायं वेष्टितं सूक्ष्मालंकारः पराशयाभिज्ञश्चासावितरश्च तस्य साकूतचेष्टितमर्थोत्परविषयइति चार्थः संकेतेति
संकेतकालमनोयस्य तज्जिज्ञासुमिति यावत् विटं जारं नेत्राभ्यामर्पितमाकूतम स्मिन् तादृशं लीलासंवेधिप्रद्मं नेत्रेत्यादिक्रियाविशेषणं वा इति सूक्ष्मं

अंगुलीभिरिति शशी अंगुलीभिरिवमरीचिभिः केशसंचयमिवतिमिरंसंनिगृह्य कु
एकस्यचमत्कृतिजननेपरापेक्षत्वादंगांगिभावमाशंक्याह परस्परेति तत्रापेति उपमावक्तृत्वेसंदर्भेपाठादित्यर्थः [illegible]रि[illegible] मुख्यार्थरूपं
ड्मलीकृतसरोजलोचनंलोचनमिवसरोजंयन्नतादृशरजनीमुखंचुंबतीवेत्यन्वयः [illegible]यस्येत्यर्थः [illegible]तायादीपस्य
पत्कुड्मलीकरणरूपलिंगप्रख्यासाधारणधर्मस्तस्यानुकूल्यादित्यर्थः उत्थापकत्वविशेषत्वात् अंगत्वविशेषात् चंद्र[illegible]णा प्रपमो[illegible]रिवेतिमरी
चहारसमारोपात्मकसमासोक्तौ चापेक्षितस्य नायकसाधर्म्यस्योक्तोपमाभ्यामसमर्पणात्कथतयोस्तदंगत्वमितिशंकते य[illegible]चकर्[illegible]मासोक्तो
श्री उपम[illegible]योरुभयत्रोत्थापकत्वाविशेसुदासमासोक्तिगर्भतांविनाचुंबनोत्प्रेक्षायानिरालंबनत्वाच्चततश्चात्रापु[illegible]योश्च साधा
रेककालयोः समप्राधान्यंयय[illegible]गृहवाक्यांशशिनिशागत्तावेवधर्मासमर्थ्यंते ननुशशिना[illegible]कयोर्निशा[illegible]नायि[illegible] क्रियानिमित्तसापेक्ष
रणधर्मोसाधारण[illegible]र्मसमर्थस्मिन्निवचाव्देनुशक्तयोरपेक्षितं उत्प्रेक्षायाः प्रकृत[illegible]त्यादिविशेषणे[illegible]मभ्युपगम्यान्व
त्वात्समासोक्तेर्विशेषणसाम्य[illegible]मिवाको[illegible]कोपमायामिवकुरस्य[illegible]म्यस्यतद्प्रतिपाद्य[illegible]तरसभ्युपगम्या
यभेदलब्धप्रकृताप्रकृतयोरेकैकविषयस्यार्थद्वयस्यसमा[illegible]क्तोपमायांसरोज[illegible]श्लिष्टविशेषण[illegible]समासे[illegible]सभेदलब्धार्थद्व
न्वयभेदलब्धप्रकृताप्रकृतयोरेकैकविषयस्यार्थद्वयस्यांसरोजसदृशंलोचनमितिसमास[illegible]समासभेदलब्धार्थद्व
यस्यवाभेदाध्यवसायेनसाधारण्यंसंपाद्यतयोरुत्प्रेक्षासमासोक्तयोरंगतानिर्वाह्या यद्वा इह प्रकृतकोटिगतानांमरीचितिमिर
सरोजानामप्रकृतकोटिगतानांचांगुलीकेशसे
भिरिवांगुलीभिस्तिमिरमिवकेशसंचयमित्येवंरूपमित्यर्थः एकैकविषयस्यार्थद्वयस्याभेदा
ध्यवसायेनेत्यन्वयः तयोः वाक्येसमासोक्तोपमयोः आवश्यकाभेदाध्यवसायेनोपपत्तौकृतमन्वयांतरसमासांतरकल्पनागौरवेणेत्याशयेनाह यद्वे
तितनुदीर्घत्वादेःपूर्वनिपातनियमानुरोधेनयथासंख्यक्रमपरित्यागः तथाचांगुलिमरीच्योस्तनुत्वनीरंध्रत्वाभ्यांतिमिरकेशसंचययोरावरणरूपत्व

कु॰ टी॰ च॰ ९१

सरोजलोचनयोर्दीर्घत्वकांतिमत्त्वाभ्यां च सादृश्यं चैवोध्यं प्रातिस्विक रूपेण अंगुलित्वमरीचित्वादिना अनुगतेति अनुगतं यत्सादृश्यं प्रयोजकं रूपं तत्तु वा दिकं तेनेत्यर्थः एतच्च सादृश्यमतिरिक्तमित्यभिप्रायेण सिद्धांतादिति तदुक्तं साधर्म्यं त्रिविधं भेदप्रधानमभेदप्रधानं भेदाभेदप्रधानं चेत्युपक्रम्य विधानाच्चैन उपमानत्वोपमेयोपमास्मरणानां भेदाभेदसाधारणसाधर्म्यमूलत्वमिति ननु भेदाभेदरूपांशद्वयोपेताया उपमाया भेदांशस्यानुपयोगात्कथं तस्या उत्प्रेक्षाद्युपयोगित्वमित्याशंक्य परिहरति नहीति प्रकाशश्च शीतापनयनं चेति द्वंद्वः शीतालः शीतार्तः शीततोष्या तत्र त्रेभ्यस्तदसहनद्वृतिचालुः त्वनीरंध्रत्वकांतिमत्त्वादिना सादृश्यानां प्रातिस्विकरूपेण भिदत्वदनुगतसादृश्यप्रयोजकरूपेणाभेदोप्यस्ति स चात्र विवक्षित एव भेदाभेदोभयप्रधानोपमेत्यालंकारिकसिद्धांतात् तत्र च प्रयोजकांशनिष्कर्षन्यायेनाभ्यंशेषः ५ अमंदश्च साधारण्यं संपाद्य प्रधानभूतोत्प्रेक्षासमासोक्त्यंगत्वाद्भिन्नित्ववाद्भेनु प्रकाशशीतापनयनशक्तिमंतः सौरत्यादिविशेषणे निशीतिमात्रेण शीतालूपयोगितानदृष्टा एवमनभ पूसधर्मसाम्यमं संसर्पितलंवहारः कृतांगरागो हरिचंदनं तद् प्रतिपाद्यत्वात्परक्तसानुःसनिर्झरोद्गारश्चाद्रिराजः इत्याद्युपरिकारे अन्वहंत् नह्यत्राद्रिराजपांडुर्थयोरुपमानोपमेययोरनुगतः साधारणधर्मो निर्दिष्टः एकत्रवालातपनिर्झरावन्यत्र हरिचंदनहार एवितिधर्मभेदात् तस्मात्तत्रातपहरिचंदनयोर्निर्झरहारयोश्च सादृश्यं वाच्यं दांशोपजीवनमेव गतिः ५ पिनद्धीवतरगाग्रेः समुद्रः फेनचंदनं तदादायकरैरिंदुर्लिंपतीव दिगंगनाइत्यत्रोत्प्रेक्षयेमातपनोदेपिसमस्त्वात्
उक्तसिद्धांतस्य निर्युक्तिकत्वेनाश्रद्धेयत्वमाशंक्य मानं सत्याह एवमिति पांड्योत्क्रेयमिति पांड्यनामा पंट्क्ट्यांत्यं अन्योन्यमिं इत्यत्रापहृदयोपात्पः अद्रिराजइवाभाति कथंभूत अंसयोरर्पितो लंवो हारो येन सः तथाह स्विंदनेन रक्तचंदनेन क्लृप्तः कृतअंगरागोनुलेपनं येन तथाभूतः अद्रिराजः कीदृक् वालातपेन रक्तानि सानूनि प्रस्थानि यस्य सः तथा निर्झरस्योद्गारेणोद्गमेन सहितः ५ पिनद्धीति व्याख्यातं प्राक् पौर्वापर्येणेति तथा चचमत्कार प्रयोज

क्पौर्वापर्यघटकत्वेनभेदानवभासात्सहृदयैर्वैलक्षण्यमितिभावः

दर्शादिवद्दर्शपौर्णमासादिवत् अयं च भिन्नकालीनयोरपि सम प्रधान्ये दृष्टांतः फलं तत्र स्वर्गः प्रकृते तु चमत्कृतिविशेषः शशिनमिति [illegible] अत्र जस्पंदुमस्यास्य
पंचरेसमगुणयोर्जेंदुमस्योर्योगेन प्रीतिर्यथा तेषां नागरिकान्नृपाणामन्येषां श्रवणयोः कटुपीडाकरं दृतिपूर्वार्द्धरूपं एकमेव [illegible] थं [illegible] त्रुः उच्चारयाम
तदाद्यं येति फेनचंदनरूपकमात्रोपजीवनेन पूर्वोत्प्रेक्षानपेक्षणात् न चैवं लिंपतीवतमोंगानीतिवदुत्प्रेक्षा [illegible] पुपमोप [illegible] रेवेयमि
तिवाच्यं लौकिकसिद्धये क्षणलेपनयोर्वापर्यछायानुकारिणोत्प्रेक्षाद्वयपोर्वापर्येण चारुत्वातिशयसमुन्मेष [illegible] कस्येति [illegible] वेकस्यात
तस्माद्दर्शादिवदेकफलसाधन [illegible] सुदाऽप्रधानमिदमुत्प्रेक्षाद्वयं एवं समप्रधानं संकरोपि व्याख्यातः संदेहसंके [illegible] सीमा शशिनमुप
गतेयं कौमुदी मेघमुक्तं जलनि [illegible] स्य गृहवापी [illegible] कन्यावतीर्णादृति समगुणयोगप्रीतयस्तत्र पौ [illegible] कटु नृपाणामेकवाक्य
विवत्रुः अत्र द्वयमि [illegible] सर्वना [illegible] स्मिन्निवचाब्दनुमुमतीविशिष्टरूपेण निर्दिश्यते तदा [illegible] द विशेषणे पि [illegible] त्रधर्मविशिष्टयोः स
दृशयोरैक्यारोपस्य निदर्शना [illegible] र्मसाम्यस्यैव [illegible] त्वेनैव निर्दिश्यते विंबभूतो धर्म [illegible] स्य तद् प्रतिपाद्य [illegible] योगप्रीतय इति यो
विशेषणाच्चावगम्यते तत्र प्रस्तुते धर्मिणि तद्वृत्तांत प्र [illegible] विंबभूता प्रस्तुतवृत्तांतारोपश्लिष्टविशेषणसमासो [illegible] सायात्संदेहः विलीये
दुः साक्षादमृतरसवापी यदिभवेत्कलंकस्तत्रतोयदि च विकचं [illegible] दरवन [illegible] नः स्नानक्रीडाजों नितजडभावैर्वेयवैः कदाचिन्मुचेयंम
दनशिखिपीडापरिभवं अत्र यद्येतावत्साधनं संपद्येत तदातापः शाम्यत [illegible] थैकविसंरंभश्चेत देत दुपात सिद्ध्यर्थमूह इति संभा
वनालंकारः एतावत्साधनं कदापि न संभवत्येवातस्तापशांतिरपि गगनकुसुमकल्पेत्यर्थेकविसंरंभश्चेदपात मिथ्यात्वसिध्यर्थ
मुरित्यन्वयः तेन सर्वनाम्ना साइंदुमती विंबभूतो धर्मः अजकर्मकं वरणं तत्र तस्मि ॥ मिथ्यांतरकल्पनारूपा मिथ्याध्यवसितिरित्युभयथा
न्यक्षे विलीयेति अग्निसंयोगेन घृतादिवत्केनापि हेतुना विलीनतां प्राप्येत्यर्थः विकच विकसितं जडभावः शैत्यं मदन एव शिखी वन्हिः संरंभस्तास्ये

स्थितास्वेतीक्रतैजलैः सिक्तंमौक्तिकमित्यन्वयः ९ मुखेनेति संदोहः समूहः लक्षयित्वेति स्फुटमेकत्र विषये शब्दार्थालंकृतिद्वयमिति सूत्रेणेत्यर्थः स्पष्टेति श्रयोऽनंतरं दिवसरूपमरविंदंकमलं संकुचितसंकोचमगमत् कीदृकस्य स्पष्टमुच्छसंतउल्लसंतः किरणाएवकेसराणि यस्यास्तथाभूतासूर्यविंवरूपाविस्तीर्णाकर्णिकावराटेयस्यतत् श्लिष्टाः प्रकाशाभावेन परस्परं मिलिताअष्टदिशाएवदलानांकलापस्तन्मुखेनावतारो यस्यास्तादृशीवद्धाअंधकाररूपामधुपावलियेनतथाभूतमित्यर्थः पदभेदेनेति सोणत्थिएत्थगामेजोएअंमहमहंतलाअणंतरुणाणंहिअत्तडियरिसप्पंतिंणिवारेइसनास्त्यत्रग्रामेयएतां

एवं सिक्तं स्फटिककुंभांतः स्थितिस्वेतीकृतैर्जलैः मौक्तिकं चेद्भवतांसूतेतत्सूच्येत्तसमंप रा: इत्यादिष्वपि संभावना मिथ्याध्यवसितिसं देहसंकरोदृष्टव्यः ९ मुखेनगरत्वंसुचन्मूलेवमतिचेत्फणी फलसंदोहगुरुणातरुणा [illegible] विधि [illegible] म्यंश्लेषः ९ अमंदसौ [illegible] वृत्तांतेवर्ण्यमानेराज द्वाररूढखलवृत्तांतोपिप्रतीयते [illegible] पिथ [illegible] तथाभूतोरगवृत्तांतएवप्रस्तुतेऽप्र [illegible] त्यादिविशेषणे [illegible] प्रतीयतइतिसमासो [illegible] क्तिः यद्वाप्रस्तुतखलवृत्तांतप्र [illegible] स्तिवच्चाव्देनुप [illegible] दोरगवृत्तांतकीर्तनमप्रस्तुतप्रशंसा [illegible] द्रप्रतिपाद्य [illegible] रगवृत्तांतकीर्तनेनस मीपस्थितखलमर्मोद्घाटनेन [illegible] स्यधर्मसाम [illegible] पस्यापिप्रस्तुतत्वात्प्रस्तुतोकुरइतिसंदेहः एक [illegible] वप्रासंकरस्तु शब्दार्था लंकारयोरेवेतिलक्षयित्वाका [illegible] कार [illegible] कारउदाजहार स्पष्टोच्छसत्किरणकेसरसूर्यविंवविस्तीर्णकर्णिक [illegible] वाच [illegible] वसारविंदं ८८ श्लिष्टाष्टदिग्दलकलापमुखावतारवद्धांधकारमधुपावलिसंकुचोच अत्रैकपदानुप्रविष्टौरूपकानुप्रासौ [illegible] त्तयनोत्र श्लोकेपद

स्फुरद्भावण्यांतरुणानांत्वदपलुंठनंपरिसर्पंती निवारयतीतिसंस्कृतं अत्रपूर्वार्द्धेनु भेदेनशब्दार्थालंकारयोः स्थितिःतत [illegible] इत्यत्राप्युत्प्रेक्षेरिहतुसं प्रासस्तृतीयपादेरूपकमितितयोः संसृष्टिः वाच्यप्रतियोगिकत्वादिति वाच्यंप्रतियोगिप्रतिसंवंधियस्यतद्वाच्यप्रतियोगिकंतत [illegible] त्वयत्व [illegible] एवंचकाव्यावा च्यस्यानुप्रासादेः शब्दालंकारस्यतदनुप्रवेशोनवाचकानुप्रवेशाइत्तिवक्तुंयुक्तमितिभावः ससुष्करेति यस्यांनगर्यांएणीदृशाउद्यानसंवाधवापीपयसीवना ८

गृहेरमंतेक्रीडंति कीदृशेसमीचीनैःपुष्करैःकमलैर्द्योतिनोपेतरंगास्तच्छोभावतिगृहपक्षेसमीचीनैःपुष्करैर्वाद्यभांडमुखैर्द्योतिततोयोरंगोनृत्यभूमिस्तच्छो
भिनीत्यर्थः पुष्करंकरिहस्ताग्रेवाद्यभांडमुखेजले ओम्निखड्गफलेपद्मइत्यमरः ॐ श्लेषमित्तिकेति श्लेषोभित्तिरिवभित्तिर्मूलंयस्येत्यर्थः रागवतीति रंगे
ऽनुरागोरक्तिमाच अंबरमाकाशंवस्त्रंचनन्वत्रविशेषणसाम्याद्यभेदाध्यवसायापेक्षणेपिसत्पुष्करेत्यादौशब्दसाम्यमात्रेणाप्युपमोपपत्तेर्नतदपेक्षेत्यत
अलंकारसर्वस्वकारस्तु एकस्मिन्वाचकेऽनुप्रवेशोवाद्वयोरेवालंकारयोःस्वारसिकःवाच्यप्रतियोगिकत्वाद्वाचकस्येतिमत्वार्थालं
कारयोरप्येकवाक्यानुप्रवेशेसंकरमुदाजहारसत्पुष्करद्योतितरंगशोभिन्यमंदमारभ्रमृदंगवाद्ये उद्यानवापीपयसीवयस्यामेणी
दृशोनास्यगृहेरमंते अत्रनास्यगृहवापीपयसोःसत्पुष्करेत्यादिविशेषणेशब्दसाम्यंश्लेषः ॐ अमंदमारभ्रेत्यादिविशेषणे
ऽर्थसाम्यमुपमातदुभयमेकस्मिन्निवशब्देनुप्रविष्टमितितदपिनमन्यामहेसत्पुष्करेत्यादिविशेषणेपिश्लेषमित्तिकाभेदाध्य
वसायरूपातिशयोक्तिलभ्यस्यधर्मसाम्यस्यैवतत्रेवशब्दप्रतिपाद्यतयाशब्दसाम्यस्यतदप्रतिपाद्यत्वात्श्लेषमित्तिकाभेदा
ध्यवसायेनधर्मसाम्यमतानंगीकारे अहोरागवतीसंध्याजहातिस्वयमंबरमित्यादिश्लिष्टविशेषणसमासोक्त्युदाहरणेविशेषसा
म्याभावे नसमासोक्त्यभावप्रसंगात् शब्दसाम्यस्यैवशब्दप्रतिपाद्यत्वेपितस्योपमावाचकत्वस्यैवप्राप्त्याश्लेषवाचकत्वाभावाच्च
शब्दतोऽर्थतोवाकविसंमतसाम्यप्रतिपादनेसर्वविधेप्युपमालंकारस्वीकारात् अन्यथाप्रल्हादनाच्चंद्रःप्रतापात्तपनोयथा तथैव
सोभूदन्वर्थोराजाप्रकृतिरंजनात् इत्यत्राप्युपमानस्यात्
आह शब्देति [illegible]ोऽर्थतोवेति शब्दप्रयुक्तमर्थप्रयुक्तंवायत्कविसंमतंसाम्यंतत्प्रति
पादनइत्यर्थः सर्वविधेसर्वप्रकारे यथेति यदिआल्हादनइतिधात्वनुसाराच्चंद्रपदमन्वर्थं अन्वर्थोऽन्वर्थनामा तस्मात्मतद्वयस्याप्ययुक्तत्वात् विधुकरेति
सहंसःतत्रभैमीवनेनदमयंत्याउद्यानेनहृतचित्तोऽभवदितिकृतःकथंभूतेनचंद्रकिरणाश्लेषादात्तैरंगीकृतैर्निष्यंदैःपूर्णैश्चंद्रकांतघटितैस्तरूणामालवालैर्विभ्र

लीकृतजलसेकप्रकाररूपगौरवेणेत्यर्थः

७४

कु॰टी॰ शब्दव्यवस्थितेति शब्दप्रयुक्तेत्यर्थः तथाचसमप्राधान्यमर्थभेदविषयमितिभावः प्रतिक्षिप्यतेनिवार्यतेकोसौ तत्रसनेनेतिप्रतिक्षेपोविरोधःमुक्ताइति विदुषां
चं॰ भवनेषुमंदिरेषुकेलीसुरतक्रीडायांविच्छिन्नसूत्रात्हारात्गलिताः संमार्जनीभिरपसारिताःप्रातःकालेंगणसीमांतेमंदंचलतांवालानांचरणलाक्षा ॥
९३ रसेनारुणाःमुक्ताःदूरात्दाडिमवीजशंकितधियः क्रीडाशुकायत्कर्षंति आकर्षंतितद्योजन्नृपतेस्त्यागस्यदानस्यलीलायितमित्यन्वयः तत्रैव वाक्याश्लेषात्

नह्यत्रान्वर्थनामरूपशब्दसाम्यंविनाकिंचिदर्थसाम्यंकविविवक्षितमस्ति तस्मात्यत्रैकस्मिन्नर्थेप्रतिपाद्यमानेऽलंकारद्वयप्रतीति
स्तत्रतयोरलंकारयोरेकवाचकानुप्रवेशः यथाविधुकरपरिरंभादात्तनिष्यंदपूर्णैः शशिदृषदुपक्लृप्तैरालवालैस्तरूणां विफलितज
लसेकप्रक्रियागौरवेणव्यरचिसहृतचित्तस्तत्रभैमीवनेन अत्रहिप्रतिपाद्यमानोर्थः समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तमितिलक्षणा
नुसारादुदात्तालंकाररूपःअसंबंधेसंबंधकथनमतिशयोक्तिरितिलक्षणादतिशयोक्तिश्च नचसर्वत्रोदात्तस्यासंबंधेसंबंधवच
नरूपत्वंनिर्णीतमितिनविविक्तालंकारद्वयलक्षणसमावेशोस्तीतिवाच्यं ९ दिव्यलोकगतसंपत्समृद्धिवर्णनादिष्वतिशयास्पृष्ट
स्योदात्तस्यशौर्यौदार्यदारिद्र्यादिविषयवर्णनेष्वुदात्तास्पृष्टायाअतिशयोक्तेश्चपरस्परविविक्ततयाविश्रांतेः तयोश्चेहार्थवशात्संपन्न
समावेशयोर्नांगांगिभावः एकेनापरस्यानुत्थापनात् स्वातंत्र्यपारतंत्र्यविनोपादर्शनाच्च नापिसमप्राधान्यंयैःशब्दैरिहसंबंधिव
स्तुप्रतिपाद्यतेतैरेवतस्यैववस्तुनोसंबंधेसंबंधरूपस्यप्रतिपाद्यमानतयाभिन्नप्रतिपादकशब्दव्यवस्थितार्थभेदाभावात् नापि
संदेहसंकरः एकालंकारकोट्यांतदन्यालंकारकोटिप्रतिक्षेपाभावात् तस्मादिहोदात्तातिशयोक्त्योरेकवाचकानुप्रवेशलक्षणः

पाद्वसत्रैववक्ष्यमाणेति शंकितधियइतिवक्ष्यमाणेत्यर्थः तयोः तद्गुणकाव्यलिंगयोः तन्मूलः संकरमूलः ताभ्यांसंकरभ्रांतिमज्ञांतयोःसंकरभ्रांतिमतोः
तस्य उदात्तस्यहेतुमतःकार्यस्यतत्प्रभेदकथनं तत्त्यागलीलायितस्यकार्यमितिवक्तव्ये तदेवत्यागलीलायितमित्यभेदकथनं तदीयेतिराजकीयेत्यर्थः ॥

स्यतथ्यौदार्येति अस्यस्यौदार्येत्यर्थः तन्मूलकस्येति वितरणोत्कर्षपर्यवसायिहेत्वलंकारमूलकस्येत्यर्थः ननुराजसंपत्समृद्धेर्व्यंजनागम्यत्वेनावाच्यत्वात्कथंत
द्वर्णनात्मकोदात्तालंकारेणसहैकवाचकानुप्रवेशकथनमित्याशंकायामाह वाचकशब्दस्येति त्रयाणामिति एकउदात्तातिशयोक्त्योरपरोहेत्वलंकुत्योरन्यो
संकरः क्वचित्तंकरणामपिसंकरोदृश्यते यथा मुक्ताः केलिविसूत्रहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः प्रातः प्रांगणसीम्निमंथरचलद्बा।
लांघ्रिलाक्षारुणाः दूराद्दाडिमवीजशंकितधियः कर्षंतिकेलीशुकाय द्विद्वद्भवनेषुभोजनृपतेस्तत्त्यागलीलायितं अत्रताव द्विदुषां
संपत्समृद्धिवर्णनमुदात्तालंकारः तन्मूलकोवालांघ्रिलाक्षारुणाइत्यत्रतद्गुणालंकारः तत्रैववक्ष्यमाणभ्रांत्युपपादकः पदार्थहेतु
ककाव्यलिंगालंकारश्चेतितयोरेकवाचकानुप्रवेशसंकरः तन्मूलः शंकितधियइत्यत्रभ्रांतिमदलंकारः ताभ्यांचोदात्तालंकारस्या
रुतांनीतद्गुतितयोश्वतस्यचांगांगिभावसंकरः एवंविद्वद्भेहवैभवस्यहेतुमतोराज्ञोवितरणविलासस्यहेतोश्चाभेदकथनंहेत्वलं
कारः सचराज्ञोवितरणविलासस्यनिरतिशयोत्कर्षाभिव्यक्तिपर्यवसायी एतावन्मात्रेकविसंरंभश्चेदुक्तरूपोदात्तालंकारपरिस्फु
तेहेत्वलंकारेविश्रांतिः कीदृशीसंपदितिप्रश्नोत्तरतयानिरतिशयैश्वर्यवितरणरूपाप्रस्तुतकार्यमुखेनतदीयसंपदुत्कर्षप्रशं।
सनेकविसंरंभश्चेत्कार्यनिबंधनाप्रशंसालंकारेविश्रांतिः कार्यस्यापिवर्णनीयत्वेनप्रस्तुतत्वाभिप्रायेतुप्रस्तुतांकुरेविश्रांतिः अत्रवि
शेषानध्यवसायात्संदेहसंकरः ४ किंचविद्वद्गृहवैभववर्णनस्यासंबंधेसंबंधकथनरूपतयाऽतिशयोक्तेरुदात्तालंकारेणसहैक
वाचकानुप्रवेशसंकरः निरतिशयवितरणोत्कर्षपर्यवसायिनोहेत्वलंकारस्याप्यद्भुततथ्यौदार्यवर्णनात्मिकयास्तुत्यासहैकवा
क्योदात्तप्रस्तुतप्रशंसाप्रस्तुतांकुरान्यतरयोरित्येवंत्रयाणांपरस्परमित्यर्थः उदात्तालंकारस्यहेत्वलंकारांगतायाः पूर्वमुक्तत्वादुदात्तातिशयोक्तिसंकरा
स्यापितदंगत्वमितिशंकानिरस्यति उदात्तादिमात्रस्यैवेति उदात्तादीत्यादिपदेनहेत्वलंकारपरिग्रहः हेत्वलंकारादीत्यादिपदेनचाप्रस्तुतप्रशंसापरिग्रहः

तत्रापिनिरतिशयैश्वर्यवितरणोत्कर्षपर्यवसायिनो हेत्वलंकारस्यैव ताद्दशवितरणरूपकार्यपरिष्कारद्वारा तद्गम्यप्रस्तुतराजसंपदुत्कर्षप्रशंसारूपायामप्रस्तु
तप्रशंसायामंगत्वेन तद्गता तथ्यवर्णनारूपात्युक्तिसंकरस्याप्यपेक्षेतिभावः यथायोग्यमिति तथाहि उदात्ततद्गुणयोरंगांगिभावसंकरस्य भ्रांतिमदुदात्तयो
रंगांगिभावसंकरस्य चांगांगिभावेन संकरः तथा भ्रांतिमदुदात्तयोरंगांगिभावसंकरस्योदात्तांगकहेत्वलंकारादिसंदेहसंकरस्य चांगांगिभावेन संक
र इति सूक्ष्ममतिभिरूहनीयं ॥ ९ ॥ स्वकीर्तनमनुवृत्तये ग्रंथनामस्वनाम चोपनिबध्नन् ग्रंथपूर्तिमनुवदति अमुमिति स्वग्रंथस्य प्रामाणिकत्वं सूचयितु
तन्मूलकस्याप्रस्तुतप्रशंसालंकारस्य प्रस्तुतांकुरस्य वा राजसंपत्समृद्धिवर्णनात्मकोदात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशसंक
रः वाचकशब्दस्य प्रतिपादकमात्रपरतया व्यंजकसाधारण्याद्देषां चत्रयाणामेकवाचकानुप्रवेशसंकराणां समप्राधान्यसंकरः न
ह्येतेषां परस्परमन्यत्रांगत्वमस्ति उदात्तादिमात्रस्यैव हेत्वलंकारादिचारुतापादकत्वेनातिशयोक्तिसंकरस्यांगतयाऽनपेक्षणा
त् एवमत्र श्लोके चतुर्णामपि संकराणां यथायोग्यं संकरः एवमन्यत्राप्युदाहरणांतराण्यूह्यानि ९ अमुं कुवलयानंदमक
रोदप्पदीक्षितः नियोगाद्वेंकटपतेर्निरुपाधिकृपानिधेः चंद्रालोको विजयतां शरदागमसंभवः हृद्यः कुवलयानंदो यत्प्रसा
दादभूदयं ॥ ९ ॥ इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यश्रीमद्द्विजकुलजलधिकौस्तुभश्रीरंगराजाध्वरींद्रवरदसूनोरप्पदीक्षितस्य
कृतिः कुवलयानंदः समाप्तः ॥ माह चंद्रालोक इति शरदागमसंज्ञकश्चंद्रालोकमूलभूतो ग्रंथः शरत्कालागमनेन चंद्रस्यालोक इति श्लेषः तस्मा
च्च कुवलयानंदः स्वग्रंथोऽभूत् कुवलस्य कुमुदस्यानंद इति च श्लेष इति शिवमास्तां विद्वद्वृंदमहामान्यरामचंद्रात्मजन्मना विद्यावैद्यनाथेन कृतालंकार
चंद्रिका एनां कुवलयानंदप्रकाशनविशारदां विदांकुर्वंतु विद्वांसः काव्यतत्त्वविदां वराः असौ कुवलयानंदश्चंद्रालोकोऽपि यतो यस्मिन् प्रतिष्ठां लभते नैव विनालंकार
चंद्रिकाम् ॥ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञतत्सद्रामभट्टात्मजवैद्यनाथकृताऽलंकारचंद्रिकाख्या कुवलयानंदटीका संपूर्णा

कु॰ टी॰ चं॰ ९४

तत्रापि निरतिशयैश्वर्यवितरणोत्कर्षपर्यवसायिनो हेत्वलंकारस्यैवतादृशवितरणरूपकार्यपरिष्कारद्वारा तद्धम्यप्रस्तुतराजसंपदुत्कर्षप्रशंसारूपायामप्रस्तु
तप्रशंसायमंगत्वेन तद्भूतातथ्यवर्णनारूपात्युक्तिसंकरस्याप्यपेक्षेतिभावः यथायोग्यमिति तथाहि उदात्ततद्गुणयोरंगांगिभावसंकरस्य भ्रांतिमदुदात्तयो
रंगांगिभावसंकरस्य चांगांगिभावे च संकरः तथा भ्रांतिमदुदात्तयोरंगांगिभावसंकरस्योदात्तांगकहेत्वलंकारादिसंदेहसंकरस्य चांगांगिभावेन संक
र इति सूक्ष्ममतिभिरूहनीयं ॥ ९ ॥ स्वकीयस्तुत्तये ग्रंथनामस्वनाम चोपनिबध्नन् ग्रंथपूर्तिमनुवदति अमुमिति स्वग्रंथस्य प्रामाणिकत्वं सूचयितु

तन्मूलकस्याप्रस्तुतप्रशंसालंकारस्य प्रस्तुतांकुरस्य वा राजसंपत्समृद्धिवर्णनात्मकोदात्तालंकारेण सहैकवाचकानुप्रवेशसंक
रः वाचकशब्दस्य प्रतिपादकमात्रपरतया व्यंजकसाधारण्याद्देषां चत्रयाणामेकवाचकानुप्रवेशसंकराणां समप्राधान्यसंकरः न
ह्येतेषां परस्परमन्यत्रांगत्वमस्ति उदात्तादिमात्रस्यैव हेत्वलंकारादिश्चारुतापादकत्वेनातिशयितिसंकरस्यांगतयाऽनपेक्षणा
त् एवमत्र श्लोके चतुर्णामपि संकराणां यथायोग्यं संकरः एवमन्यत्राप्युदाहरणांतराण्यूह्यानि ९ अमुं कुवलयानंदमक
रोदप्पदीक्षितः नियोगाद्वेंकटपतेर्निरुपाधिकृपानिधेः चंद्रालोको विजयतां शारदागमसंभवः हृद्यः कुवलयानंदो यत्प्रसा
दादभूदयं ॥ ९ ॥ इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यश्रीमद्द्विजकुलजलधिकौस्तुभश्रीरंगराजाध्वरींद्रवरदसूनोरप्पदीक्षितस्य
कृतिः कुवलयानंदः समाप्तः माह चंद्रालोक इति शारदागमसंज्ञकश्चंद्रालोकमूलभूतो ग्रंथः शरत्कालागमनेन चंद्रस्यालोक इति श्लेषः तस्मा
च्च कुवलयानंदः स्वग्रंथोऽभूत् कुवलस्य कुमुदस्यानंद इति च श्लेष इति शिवमास्तां विद्वद्वृंदमहामान्यरामचंद्रात्मजन्मना विदुषा वैद्यनाथेन कृतालंकार
चंद्रिका एनां कुवलयानंदप्रकाशनविशारदां विदां कुर्वंतु विद्वांसः काव्यतत्वविदां वराः असौ कुवलयानंदश्चंद्रालोकोदितो यि सन् प्रतिष्ठां लभते नैव विनालंकार
चंद्रिकाम् ९ इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञतत्सद्रामभट्टात्मजवैद्यनाथकृताऽलंकारचंद्रिकाख्या कुवलयानंदटीका संपूर्णा